

Funktio, strategia ja vastarinta
Tutkielma dispositif-käsitteestä Michel Foucault'n valta-analytiikassa

Pro-gradu tutkielma
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Filosofian laitos
Mikko Muilu
Maaliskuu 2011

Tampereen Yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteen yksikkö
MIKKO MUILU
Funktio, strategia ja vastarinta,
Tutkielma dispositif-käsitteestä Michel Foucault'n valta-analytiikassa
Pro gradu-tutkielma
Petri Ylikoski, VTT
Filosofia
Maaliskuu 2011

Tutkielmassa on tarkasteltu Michel Foucault'n valta-analytiikassa keskeistä dispositif-käsitettä. Foucault'n metodologiassa käsite merkitsee erilaisia suhdekokonaisuuksia. Foucault'n käsittelemät dispositiivit jakaantuvat kahtaalle. Yhtäältä ne viittaavat historiallisiin ja paikallisiin järjestelmiin, toisaalta ne toimivat nimityksenä laaja-alaisemmille vallan muodoille. Tämä kahtalaisuus tekee termistä moniselitteisen ja hämärän. Työssä erittellään tähän moniselitteisyyteen liittyviä teoreettisia ongelmia ja esitetään, että suhdekokonaisuuksia on mahdollista lähestyä korostamalla Foucault'n metodologiaan liittyvää funktio-käsitettä.

Tutkimuksen lähtökohtana on ollut Foucault'n niin sanottu valta-analyttinen kausi, eli käytännössä hänen 70-luvun teokset, luennot ja haastattelut. Näissä teksteissä Foucault ottaa käyttöön ja määrittelee dispositif-termin. Funktio-käsitteen voi katsoa olevan sisällä näissä määrittelyissä kuvaten diskurssien ja käytäntöjen välisiä riippuvuussuhteita. Funktio-käsitteen keskeisyydelle Foucault'n ajattelussa on haettu lisäperusteita vetoamalla varsinaisia valta-analyttisiä kirjoituksia edeltäneisiin 1969-vuoden teksteihin. Huomionarvoista on, että funktio-käsite implikoi funktionaalisen yksikön, jota Foucault ei juuri ota puheeksi omissa tutkimuksissaan.

Väite funktio-käsitteen mukanaan kantamasta ongelmallisuudesta on tutkielmassa viritetty peilaamalla Foucault'n dispositifin käyttöä eräitä tulkintoja vasten. Esimerkiksi Martin Kusch ja Gilles Deleuze sitoutuvat Foucault'n julkilausuttuun "alhaalta tulevaan" valta-analytiikan lähtökohtaan ja jättävät siksi vähälle huomiolle funktionaaliseen yksikköön sisältyvän ongelmallisuuden. Molemmat heistä ajautuvat ongelman äärelle, mutta eivät ota sitä suoranaisesti puheeksi. Sen sijaan esimerkiksi Charles Taylor ja Neil Brenner huomiovat, että puheelle funktioista on konstituoitava jokin referenssi (funktionaalinen yksikkö), jotta valtakonseptiossa olisi mieltä. Foucault'n käyttämä strategian käsite palvelee toisinaan tätä tarvetta.

Johtopäätöksenä esitetään yhtäältä, että suhdekokonaisuudet saavat koherenssinsa funktion käsitteestä. Toisaalta esitetään, että näin ymmärretty valtdispositif ei vastaa Foucault'n omia "alhaalta tulevia" intentioita. Kolmantena päätelmänä tai paremminkin todistuksena "alhaalta tulevaa" valtaa vastaan esitetetään, että valta-analytiikalle aksiomaattinen vastarinta-käsite ei näytä saavan täysin perusteltua muotoilua valtdispositifin funktionaalis-teoreettisessa muotoilussa.

Asiasanat: dispositif, funktio, strategia, vastarinta, valta-analytiikka, foucault,

SISÄLLYS	sivu
1.0 JOHDANTO	1
1.1 Tausta: Valta-analytiikan pääpiirteet	1
1.2 Tutkimusongelmat ja työn tavoitteet	5
1.3 Aineisto	6
1.4 Rakenteellisia huomioita	9
2.0 DISPOSITIF	11
2.1 Dispositus	11
2.2 Kurinpidolliset dispositifit	18
2.2.1 Hullujenhuoneen dispositif (rakenneosat)	19
2.2.2 Hullujenhuoneen dispositif (osien yhdistyminen)	22
2.3 ”The Confession of Flesh” 1977	28
3.0 DISPOSITIFIN TAUSTA: VARHAINEN FUNKTIO -KÄSITE	34
3.1 Funktion käsite ja funktionaalisen analyysin malli	34
3.2 Funktio -käsitteen yleisempi keskustelukehys	37
3.3 Positiviteetti	45
3.4 Teoreettiset ongelmat	50
4.0 DISPOSITIFIN TULKINTA	52
4.1 Deleuze dispositifin ulottuvuuksista	54
4.2 Vallan ulottuvuuteen liittyvät haasteet	66
4.3 Dispositifin dualismi	68
4.3.1 Mikrotason ja makrotason välinen suhde	73
4.3.2 Funktionaalinen vaatimus: fataali kehä vai vallan spiraali?	77
5.0 TOTALITEETIN JA VASTARINNAN ONGELMA	83
5.1 Vastarinnan probleemi	85
5.2 Totalismin probleemi	91
5.3 Sodan malli: dispositifin ontologisesta tasosta	96
6.0 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET	104
VIITEKIRJALLISUUS	110

1.0 JOHDANTO

Michel Foucault'n on merkittäväällä tavalla onnistunut suunnata kulttuurintutkijoiden, historioitsijoiden, kasvattajien, sosiologisten ja filosofien huomiota diskurssien ja vallan kytköksiin. Viittauksia pelkästään Foucault'n metodologisiin kirjoituksiin on käsittämättömän paljon. Niiden valossa Foucault'n kehittelemä tapa analysoida valtaa on yksi 1900-luvun vaikutusvaltaisimmista filosofisista innovaatioista. Monin paikoin Foucault'n analysoimasta valtaverkostosta on tullut eräänlaista common sensea. Esimerkiksi tuoreen Valta Suomessa -teoksen avausluvussa Petteri Pietikäinen tekee vallasta seuraavan yleisluonnehdinnan:

”Valtaa luodaan ja käytetään ihmisten toiminnan tuloksena syntyneessä verkossa, monihaarisessa suhteiden kokonaisuudessa [...] Nykyisen tietoyhteiskunnan jäsenten on helppo ymmärtää metafora valtaverkostosta.”¹

Foucault'n valta-analytiikkaa on käytetty ja sovellettu paljon ja sen monet käsitteet toimivat voimasanojen tavoin. En silti pitäisi tutkimusotetta helppona ymmärtää. On outoa, että mainstream-asetaan huolimatta valta-analytiikan ehkä keskeisimmästä, erilaisia suhdekokonaisuuksia kuvaavasta *dispositif*-käsitteestä ei ole olemassa kovin systemaattisia esityksiä. Tutkielmassa selvitetään, mitä tuolla käsitteellä tarkoitetaan ja minkälaisia ongelmia siihen liittyy, sekä pyritään esittämään teoreettinen tulkinta noiden ongelmien syistä.

Tarkennan työn tavoitteita ja tutkimusongelmia luvussa 1.2. Niiden taustaksi esitän joitakin alustavia ja keskusteluni kannalta oleelliseksi katsomiani piirteitä Foucault'n valta-analytiikasta.

1.1 Tausta: valta-analytiikan pääpiirteet

Immanentti metodologia

Foucault kehitti ”vallan analytiikaksi” nimeämäänsä tutkimusotetta 70-luvulla².

¹ Pietikäinen 2010, 8.

² Termiä ”analytiikka” ei liene mahdotonta määritellä intuitiivisesti. Käsitän analytiikan yksinkertaisesti

Foucault'n jokainen laajempi teoreettinen selvitys käyttämästään valta-käsitteistöä (esimerkiksi ”seksuaalisuuden dispositiivi” Seksuaalisuuden historian I osassa, Tarkkailla ja rangaista -teoksen alkupuolen muotoilut, luento 4 vuoden 1975-6 Society Must Be Defended, esseessä ”The Subject and Power”) toistaa joukon metodologisia ennakkoehtoja³. Ilman ennakkoehtoja valta-analyysi ei Foucault'n mukaan tavoita sellaisia hienovaraisia mekanismeja, joiden vaikutuksesta vallan onnistuu näyttäytyä meille stabiilina ja yhtenäisenä.

Näiden ennakkoehtojen merkitys Foucault'n metodin kannalta on suuri. Lyhyesti ilmaisten: analytiikka ei saa sisältää konstituovaa, paikallisille ja materiaalisille valtasuhteille ulkoista lähtökohtaa (ideologiaa, työtä, taloutta, instituutioita, lakia, uskontoa, jne.). Toisin sanoin valta-analytiikka on kokonaisuudessaan immanenttia.

Konstituovien kattorakenteiden sijaan Foucault'n pyrkimyksenä oli kääntää huomio vallan käytön konkreettisiin ja materiaalsiin ehtoihin: kielenkäyttöön, arkkitehtuuriin ja kurinpidon käytäntöihin, joiden avulla valtasuhdetta tuetaan ja jotka pitävät sen hengissä. Yleisesti ottaen näitä valtasuhteisiin vaikuttavia tekijöitä on joka paikassa. Esimerkiksi koulussa vessojen sijainti, niiden ovet, liitutaulujen väri, parkkipaikat, makeisautomaatit... Oikeastaan on vaikeaa keksiä mitään, millä ei olisi mitään merkitystä vallan kannalta. Seurauksena näyttää olevan, että Foucault'n analyysin tulokset laajenevat vaikeasti tajuttaviksi ja keskenään eri muotoisiksi suhdekokonaisuuksiksi, depositifeiksi.

Uusien käsitteiden tarve

Foucault'n tavassa analysoida valtaa ei voida käyttää perinteisiä valtateorian käsitteitä. Foucault esittää useaan otteeseen, että valta-analyysissä ei ole päästy eroon suvereenin vallan käsitteestä. Tämä valta-termiin liittyvä fundamentti vie Foucault'n mukaan ajatukseen vallasta juuri sellaisena, kuin se saattoi olla kuninkaalla tai muinaisen kreikan

menetelmänä analyysin tekemiseksi samaan tapaan, kuin esimerkiksi diagnostiikka on menetelmä diagnoosin tekemiseksi. Näin ollen ”valta-analytiikka” tarkoittaa menetelmää, jonka avulla voidaan analysoida valtaa.

³ Valta ei ole omaisuuskäsite, joka on hankittavissa tai jota voi pitää hallussa. Vallalla ei ole keskus pistettä, josta käsin sitä käytetään. Valta ei ole hyödyke eikä resurssi, jonka voisi vaihtaa esimerkiksi hyvinvointiin. Valta ei ole *valta-suhteille* ulkopuolinen, negatiivinen suhde. Valta ei (siis) ole lain funktio, repressiota eikä taloudellinen tukikohta. Ks. esim. SH 70-72; SMD 27-34.

perheen isällä. Toisin sanoin siis ajatuksen vallasta kohteensa ylittävänä entiteettinä, jonkun valtana asettaa rajoja⁴. Valta tällaisena omaisuuskäsitteenä saa helposti substanssin. Se on kuin hyödyke, joka voidaan teoriassa vaihtaa hyvinvointiin tai siirtää jonkun toisen nimiin⁵. Arkipuheessa ajatukset poliittisesta vallasta sisältävätkin usein käsityksen, että valta sijaitisi jossain paikassa (vaikkapa eduskunnassa tai opettajanhuoneessa tai niiden auktoriteetissa), josta käsin sitä käytetään⁶. Teoriaansa varten Foucault marssittikin 70-luvulla esiin joukon omituisia käsitteitä⁷, joiden turvin hän pyrki analysoimaan erilaisten käytäntöjen muodostamia suhteita ja niiden aikaansaamia vaikutuksia ilman perinteisen valta-käsitteen mukanaan kantamia rasitteita.

Empiiriset tutkimukset

Foucault'n valtateoria yhdistyy tarkkarajaisiin, paikkaan ja aikaan sidottuihin empiirisiin tutkimuksiin vallan käytännöistä. Esimerkiksi teoksen *Tarkkailla ja Rangaista* taustalla oli kysymys tarkkailun saamasta merkityksestä ja ehdoista kurinpidollisissa käytännöissä. Klinikon synnyssä Foucault keskittyi katseen merkitykseen lääketieteellisissä käytännöissä. Tiedontahdossa taas tunnustamisen käytäntö tuntuu nousevan erityisasemaan ihmisen itsetuntemusta muokkaavien käytäntöjen kohdalla.⁸ Dispositif-käsite viittaa tuollaisten käytäntöjen välisten suhteiden muodostamiin kokonaisuuksiin.

⁴ Foucault kutsuu valta-termin rajoittavaa, tukahduttavaa ja negatiivista fundamenttia juridis-diskursiiviseksi. Kysymys toisin sanoin on vallasta, joka saa ilmaisunsa yksinomaan lain termein. Ks. esim SH 63-4; SMD 168-9.

⁵ Esimerkiksi yhteiskuntafilosofiassa tunnettujen sopimusteorioiden kohdalla valta on tunnetusti substantiaalinen omaisuuskäsite. Se on hyödykkeen omainen elementti, joka voidaan vaihtaa turvaan tai hyvinvointiin. Hieman teoriasta riippuu, onko se annettavissa pois kokonaan (e. Hobbes) vai osittain (e. Locke).

⁶ Foucault'n esikuvaksi tavataan silloin tällöin mainita Friedrich Nietzsche. Halutessaan tuon pohjavireen voi nähdä. Foucault katsoi, että juuri Nietzsche oli ensimmäinen filosofi, joka kykeni ajattelemaan valtaa puhtaasti voimasuhteen tasolla ilman teologista tai juridista käsitteistöä. NGH, 84; Ks myös Ojakangas 1992, 283.

⁷ Esimerkiksi ”totuuden politiikka”, ”genealogia”, ”dispositif”, ”diagrammi”, ”tieto-valta”, sodan malli, strategia ...

⁸ Käytännön käsitettä Foucault'n ajattelun perustavana elementtinä on korostanut esimerkiksi Kai Alhanen. Alhanen 2007.

Merkityksen suhteellisuus ja funktion käsite

Halutessaan Foucault'n analytiikan ”analyyttisyydelle” voi hakea tukea analyttisen filosofian historiasta. ”Analyysi” tuo ensimmäisenä mieleen Russellin, Mooren, varhaisen Wittgensteinin ja Wienin piirin. Pelkistäen analyttisen filosofian sisältönä oli lauseiden, etupäässä väitelauseiden (esimerkiksi ”pallo on punainen” tai ”ulkona sataa”) pilkkominen rakenneosiinsa. Arkisen kielen analyysi sai kuitenkin varsin pian toisen tyyppisen muodon. Viittaa tässä kielellisen käänteen mukanaan tuomiin innovaatioihin ja myöhempien Wittgensteinin esittämiin teeseihin merkityksen suhteellisuudesta. Siinä keskeisimpiin kantoihin kuuluu, että ”käytännöt kiinnittävät sanojen merkityksen”⁹. Merkitys on kiinni käyttöyhteydestä. Näin se näyttää epästabiilina suhteena.

Dispositiivin kannalta Foucault'n keskeisimmän teesin voi niin ikään tiivistää seuraavasti: ”(vallan) käytäntöjen merkitys on riippuvaista toisista käytännöistä”. Foucault'n analyyseissa tarkoituksena on viime kädessä päästä selvyteen jostakin sen kohteeksi asetettuun valtasuhteeseen vaikuttavasta käytännöstä. Tämä selvyys tavoitetaan, kun tutkitaan koko valtasuhteeseen vaikuttavien diskursiivisten ja ei-diskursiivisten käytäntöjen rykelmää. Pidän tärkeänä, että Foucault'n analyyseissa erilaisten käytäntöjen ryhmittelyn peruste on niiden keskinäisessä vaikutussuhteessa, jota voidaan yksinkertaisemmin nimittää ”funktioiksi”¹⁰.

Diskurssi ja dispositiivivalta-analytiikassa

Ennen -70-lukua Foucault'n tutkimusten painopiste oli selvemmin diskurssien tutkimuksessa. Teoksissa *Birth of Clinic* ja *Order of Things* hän loi historiallisia katsauksia tieteellisten diskurssien muotoutumiseen. Tutkimukset painottivat diskurssin konstituutiota, diskurssin autonomiaa. Tietty tietomuoto ei niin sanotusti voi ylittää omia rajojaan eikä siitä pidä esittää arvostelmia diskurssin ulkopuolelta käsin.¹¹

⁹ Wittgenstein, 1981, 54.

¹⁰ Foucault ei ole koskaan tarkasti määritellyt paljon viljelemäänsä ”funktio”-käsitettä. Valtateorian kontekstissa se voidaan ymmärtää miksi tahansa käytännöksi, joka tuottaa seurauksia annetussa sosiaalisessa kontekstissa. Usein Foucault'n valta-konseptioiden rakenneosana on pidetty ”käytäntö”-käsitettä (practice). Oikeastaan se pitääkin paikkansa. Kuitenkin käytännöllä on merkitystä vasta, kun se niin sanotusti ohjautuu (tai funktioituu) suhteessa muihin käytäntöihin.

¹¹ Tässä ajattelun linjassa olisi mahdollista muistella Immanuel Kantin oppeja järjen rajoista ja edelleen varhaisen Wittgensteinin teesiä kielen rajoista. Foucault relativistisesti ajattelee, että erilaisilla tietomuodoilla on oma säännöstönsä eivätkä ne palaudu toinen toisiinsa. Tietomuodoilla on rajansa,

Valtasuhteiden vakiinnuttaminen, peittäminen tai muuntaminen kulkee mukana kielenkäytössä, kuten erilaiset konventiot ja käsitteelliset vaihdokset osoittavat. Hieman myöhemmin esimerkiksi teoksessa Tiedon arkeologia Foucault ei pitäydy vain kieleen, vaan pyrkii tukemaan ajatteluaan hieman laaja-alaisempaan toiminnan kenttään.

Diskurssien hahmottaminen ei häviä Foucault'n töiden keskiöstä myöskään 70-luvun valta-analyytisissä tutkimuksissa. Foucault keskittyy vain selvemmin siihen, miten diskursseja käsitellään, ohjataan tai peitellään vallan käytännöissä. Tietomuotojen sijaan tutkimuksen ala ikään kuin laajenee tieto-valta-muotojen hahmottamiseen. Näissä myöhemmissä töissään Foucault ottaa käyttöönsä dispositif-käsitteen pystyäkseen tarttumaan paremmin diskursiivisen ja ei-diskursiivisen välisiin suhteisiin ja suhdekimppuihin. Dispositif on nimitys, joka viittaa tiettyjen valtasuhteiden ajalliseen ja paikalliseen kontekstiin. Jos pitäisi mainita yksi leimallinen piirre, joka erottaa Foucault'ta useista aikansa muista valta-analyytikoista, olisi se varmasti juuri dispositif, vallan sitominen paikallis-ajallisiin ja muutoksenalaisiin suhteisiin. Foucault kieltäytyy puhumasta ”vallasta” ilman tätä monimutkaista suhdeverkkoa, ilman dispositifia.

1.2 Tutkimusongelmat ja työn tavoitteet

Työn keskeisimmän argumentin tai väitteen voi yrittää muotoilla seuraavaan tapaan:

Foucault'n valta-analytiikassa erilaisia suhdekokonaisuuksia kuvaava dispositif-termi on teoreettisesti ongelmallinen ja nuo ongelmat perustuvat sen konstituoiman asetelman ”funktionaalisuuteen”.

Argumentti voidaan analysoida kolmeen pienempään osaan.

- 1) Foucault'n dispositif -termi kuvaa suhdekokonaisuuksia
- 2) suhdekokonaisuuksien kuvaaminen on teoreettisesti ongelmallista
- 3) teoreettiset ongelmat perustuvat dispositifin implikoimaan funktion käsitteeseen.

joita niiden tutkiminen ei saa ylittää. Metodologia on siis immanenttia. Esimerkiksi Tiedon arkeologiassa esitetyt metodologiset, joskus kiduttaviksi leimatut ennakkotoimet ovat hyvin samankaltaisia kuin myöhemmissäkin teoksissa juuri immanenssin osalta. Ks. luku 3.1.

Ensimmäinen väite dispositiivin sitomisesta suhdekokonaisuuksien kuvaukseen ei ole outo tai uusi. Se on ehkä enemmän lähtökohta tai hypoteesi, kuin väite. Uutta ei Foucault-tutkimuksessa ole myöskään toinen väite, jonka mukaan suhdekokonaisuuksien kuvaaminen on teoreettisesti ongelmallista. Vähemmän löytyy kuitenkin tutkimusta joka antaisi systemaattisen selvityksen noiden ongelmien luonteesta. Tutkimuksessani painottuu tulkinta, joka argumentin kolmannen väitteen mukaisesti hakee selvitysyrittäystä dispositiiviin sisältyvästä funktion käsitteestä.

Työn tavoitteena on siis lähestyä kriittisesti dispositiivian funktio-käsitteen artikulaation avulla. Tällä tavalla luetun dispositiivin kautta on myös mahdollista tuoda näkyviin joitakin implikaatioita, jotka lisäävät ymmärrystä laajan hämmennyksen kohteena olleesta Foucault'n valtakokonaisisuuden ja vastarinnan käsitteestä. Johdannon lopussa (1.4) palaan siihen, minkälaisessa rakenteessa argumenttia käsitellään. Sitä ennen esitän joitain huomiota käytetystä aineistosta.

1.3 Aineisto

Käsitelty kirjallisuus painottuu Foucault'n tekstien osalta pääasiassa 1970-luvun puolivälin paikkeille, niin kutsuttuun ”vallan analyttiseen kauteen”.¹² Voidaan hyvin väittää, että Foucault'n yhteiskunnalliseen vallankäyttöön liittyvä tutkimus keskittyy 1970-luvulle. Tuolloin hän oli siirtynyt hallitsemaan ajattelujärjestelmien historian professuuria Collège de France. Kauden luennot ovat viime vuosina saaneet uutta ajankohtaisuutta englanninkielisten käännösten muodossa. Noista luentosarjoista ”Psychiatric Power” ”Abnormal” ja ”Society Must Be Defended”¹³ saavat sijaa tässä. Foucault'n pääteoksista tälle aikavälille osuvat Tarkkailla ja rangaista¹⁴ ja Tiedontahto¹⁵.

Ensi kerran Foucault kutsui tutkimiaan kohteita termillä ”dispositifs” vuonna 1973

¹² Jakoa ”kolmeen kauteen” (arkeologiseen, vallan analyttiseen ja eettiseen) ei tule ottaa liian vakavasti ja rajoittavasti. Tässä se puoltaa mielestäni paikkaansa syystä, että dispositiiv- käsitteen käyttöä ei tapaa ennen vuotta 1973 eikä oikeastaan vuoden 1979 jälkeen. Muutamia huomioita lukuun ottamatta on 70-luvun töillä pääasiallinen paino tässä tutkimuksessa.

¹³ Luentojen käytössä olleet käännökset löytyvät kirjallisuusluettelosta.

¹⁴ Pääosin käytetty Alan Sheridanin englanninnosta, joitain huomioita myös Eevi Nivangan suomennoksesta.

¹⁵ Käytössä Kaisa Siveniuksen suomennos.

Collège de Fracessa psykiatrista määrittelyvaltaa käsittelevällä luentosajallaan¹⁶. Dispositif seuraa 70-luvun alkupuolelta Foucault'n myöhempiin tutkimuksiin ja nousee eräänlaiseen kulminaatioon vuonna 1976 Seksuaalisuuden historian johdantoteoksessa Tiedontahto. Termi tunnetaan parhaiten Tiedontahdon neljännen luvun perusteella, joka kantaa nimeä ”Seksuaalisuuden dispositiivi”¹⁷.

Foucault-tutkijoiden parissa tunnutaan olevan yhtä mieltä siitä, että dispositiivi on yksi tärkeimmistä Foucault'n valtakäsitystä jäsentävistä käsitteistä. Niin ikään selvältä tuntuu (sic), että tämä Foucault'n tutkimuskohteita määrittävä termi on kovin epäselvä ja vaikeasti lähestyttävä.

Vaikka dispositif -käsitteeseen liittyvät vaikeudet on tunnustettu laajasti, jätetään käsite useissa kommentaareissa maininnan asteelle. Siihen keskittyvää filosofista kirjallisuutta on saatavilla varsin niukasti. Muutama käsitettä koskeva lähde voidaan kuitenkin ottaa lyhyesti esille. Foucault'n hyvä ystävä Gilles Deleuze on kunnostautunut dispositifin äärellä artikkelillaan ”What Is Dispositif?”¹⁸. Tuoreemman merkittävän kontribuution käsitteeseen on tuonut Giorgio Agamben, joka on Foucault'n seuraaja College de Fracessa. Agamben julkaisi vuonna 2006 italiankielisen esseen ”Che cos'è un dispositivo?”¹⁹. Foucault itse antaa näkemyksensä dispositifin käytöstä Colin Cordonin toimittaman Power/Knowledge-teoksen artikkelissa ”The Confession of Flesh”²⁰.

Deleuzen ja Agamben tekstit muodostavat nykyään perustan dispositifin luennalle useimmissa tapauksissa. Niiden lisäksi viitataan paljon myös maineikkaaseen Rabinowin ja Dreyfusin tulkintaan, jossa dispositifista annetaan luonnehdinta ”ymmärrettävyyden verkkona”²¹. Dispositif-kriittisen kirjallisuuden keskiössä on usein Charles Taylorin ja Jürgen Habermasin esittämät huomiot, joita on hyödynnetty

¹⁶ PP (Psychiatric Power 1973-74).

¹⁷ SH s. (orig. Le dispositif de sexualité).

¹⁸ Deleuze, 1992.

¹⁹ Tässä olen on käytössä artikkelin saksannos ”Was ist ein Dispositiv”, Diaphanes, Zürich 2008. Artikkelin on ilmestynyt myös englanniksi 2010, mikä osaltaan kertoo tutkimusaiheen ajankohtaisuudesta.

²⁰ CF.

²¹ ”grid of intelligibility”, Dreyfus & Rabinow 1983, 121.

erityisesti feministisessä Foucault-kirjallisuudessa²². Myös Martin Kusch antaa dispositifille jonkin verran huomiota teoksessaan Tiedon kentät ja kerrostumat²³. Olen pyrkinyt ottamaan huomioon mainitut lähteet. Pitäydyn tässä sisältöjen esittelystä, koska tulkintojen näkökulmat ovat osa tutkimusta. Ne selviävät toivoakseni esityksen kuluessa.

Käyttämäni lähestymistapa, joka korostaa funktio-termin käyttöä dispositifia jäsentävänä elementtinä, nousee Foucault'n omasta tuotannosta. Näkökulmaa on rohkaissut merkittävästi Neil Brennerin tulkinta Foucault'sta eräänlaisena funktionalistina²⁴.

Tässä yhteydessä voi hyvin kysyä, miksi käsitettä on tutkittu vain harvakseltaan. Matti Peltonen esittää luennoillaan Foucault'n metodologisista lähtökohdista muutaman mahdollisen vastauksen.

Peltosen mukaan Foucault'n eksoottisemmat termit (arkeologia ja genealogia) ovat hurmanneet useimmat Foucault-teoreetikot. Toisaalta Foucault'n diskurssiteoria myös poikkeaa Peltosen mukaan niin paljon "tavanomaisesta aatehistoriasta", että sen soveltamisella saavutetaan mielenkiintoisia tuloksia. Kolmanneksi Peltonen esittää, että dispositifia ei ole käännetty johdonmukaisesti ja se on kadonnut näkyvistä. Neljänneksi dispositif on Peltosen mukaan yksinkertaisesti vaikea, koska se yhdistää diskursseja ja käytäntöjä.²⁵

En ota kantaa siihen, ovatko arkeologia ja genealogia hurmanneet tutkijoita. Pidän kuitenkin oleellisena, että dispositif on mahdollista nähdä (ja on nähtykin) "varhaisen 60-luvun" ja "myöhäisemmän 70-luvun" Foucault'n suhdetta rikastavana terminä. Peltosen kolmanteen ja neljänteen seikkaan voi yhtyä. Dispositifia ei ole helppo tunnistaa, koska Foucault käyttää sitä viittaamaan hyvin erityyppisiin tutkimuskohteisiin ja niiden yhdistelmiin. Esimerkiksi Deleuze korostaa dispositifin moniulotteisuutta²⁶.

²² Taylor 1984; Kelly 1994.

²³ Kusch 1993.

²⁴ Brenner 1994.

²⁵ Peltonen.

²⁶ Deleuze, 1992, 159.

Termille ei ole eikä voikaan olla mitään kovin kiinteää määritelmää, koska se kehittyy erilaisten tutkimuskohteiden myötä saaden osakseen hyvin erityyppisiä luonnehdintoja. Tunnistamista vaikeuttaa epäjohdonmukaisesti käännetyt dispositif -termin vasteet. Toisaalta on kuitenkin nähtävä, että Foucault otti käyttöön tämän termin juuri siksi, että suhdekokonaisuudet ovat moniulotteisia.

Tutkimuksessani olen käyttänyt pääasiassa englanninkielisiä lähteitä. Kuten sanottua, seikka vaikeuttaa dispositif-käsitteen tulkintaa. Tärkeimmät näistä ongelmista on sisällytetty työn ensimmäiseen varsinaiseen lukuun. Leipätekstiin suomeksi käännetyt sitaatit ovat omiani, jollei toisin mainita. Virheistä vastaan luonnollisesti itse. Lähteet on pääsääntöisesti kirjoitettu auki alaviitteisiin käyttämäni teoksen kielellä, jollei lainatun teoksen kielenä ole suomi.

1.4 Rakenteellisia huomioita

Kuten edellä mainitsin, kuuluu ensimmäisen luvun (luku 2) tavoitteisiin tarkentaa dispositifia joillakin käsitteellisillä huomioilla. Noiden huomioiden lisäksi dispositif'n merkitystä on pyrkimys rikastaa niillä sisällöillä, joita käsite saa Foucault'n käytössä. Luku koskettelee esittämäni argumentin ensimmäistä osaa tai "hypoteesia", joka kuului seuraavaan tapaan: Foucault'n dispositif -termi kuvaa suhdekokonaisuuksia. Luvussa painottuu dispositifin tietynlaiseen kaksinaisuuteen liittyvä ongelmakenttä ja dispositifin jäsentyminen funktioihin.

Toisen luvun aiheena on dispositifille sivuuttamaton funktion käsite ja sen implikoima funktionaalinen yksikkö. Keskeistä on ymmärtää, että funktion implikaatiot aiheuttavat Foucault'n metodologiassa ongelman jo hänen varhaisemmissa tutkimuksissaan. Samat ongelmat esiintyvät uusina versioina myös dispositif-käsitteessä. Luvulla haen pohjaa argumenttini kolmannelle osalle, jonka esitin seuraavassa muodossa: "teoreettiset ongelmat perustuvat dispositifin implikoimaan funktion käsitteeseen" (luku 3).

Argumentin toista osaa, jonka mukaan suhdekokonaisuuksien kuvaaminen on teoreettisesti ongelmallista, lähestyn luvussa 4. käsittelemällä eräitä tapoja problematisoida dispositifia. Foucault-tulkintoissa dispositifin kaksinaisuuteen perustuva ongelmallisuus on huomattu. Voidaan puhua dispositifin dualismista.

Varsinaisia selityksiä sille, miten dispositiivin poolit on mahdollista käsittää koherenttina kehystenä, ei kuitenkaan juuri tapaa. Puhe vie nopeasti "mystifointiin" (Taylor), "näkyttömään käteen" (Kush) tai ongelman ohittamiseen puheella uudenlaisista orientaatioista (Deleuze).

Valta-analytiikan kannalta suurin ongelma on selittää, kuinka vallan tekniset käytäntöjärjestelmät (tekniset dispositiivit) voivat funktioitua yli niiden kontekstualisoiman tilan ja muodostaa laaja-alaisia valtastrategioita sekä strategioiden yhdistelmiä (strateginen dispositiivi), ja olla samaan aikaan uskollisia Foucault'n metodologiselle koodille. Luvun neljä loppupuolella käsitellään Neil Brennerin tulkintaa dispositiiveista funktionaalisina imperatiiveina. Tulkinnan mukaan koherenssi on mahdollista tulkita funktionaaliseksi suhteeksi, mikä on kuitenkin vastaan Foucault'n omia intentioita. Esitän, että tämä tulkinta on tietyistä vahvuuksistaan huolimatta liian jyrkkä, eikä se kykene artikuloimaan dispositiivin muutospohjaa.

Neljänneksi käsittelen vielä tulkintaa siitä, kuinka tuollainen muutospohja on mahdollista artikuloida funktionaalista tulkinnasta käsin. Luku perustuu vastarinnan yleiselle artikulaatiolle ja sen rinnastamiseen Foucault'n käsityksiin. Tässä yhteydessä vastarinta-käsite on kuitenkin pakko sulattaa funktio-teoreettiseen tulkintaan (luku 5).

2.0 DISPOSITIF

Dispositif-käsite on terminologisesti ongelmallinen. Minulla ei ole edellytyksiä eikä halua ottaa kantaa siihen, mikä olisi kaikkein sopivin käänös dispositif-käsitteelle. Siitä huolimatta termiin sisältyvät ongelmat on syytä tuoda esiin. Ongelmia kohtaa ainakin englanniksi tai suomeksi Foucault'ta lukeva.

Esimerkiksi useita Collège de France'n luentosarjoja englanniksi kääntänyt Graham Burchell viittaa lukukauden 1973-74 "kääntäjän huomioissa"²⁷ dispositif -termin ongelmallisuuteen seuraavin sanoin:

"Englannin kielestä ei tunnu löytyvän tyydyttävää vastinetta Foucault'n erityiselle tavalle käyttää tätä termiä konfiguraatioiden tai asetelmien kuvaamiseen elementtien ja voimien, käytäntöjen ja diskurssien, vallan ja tiedon välillä, [tavalle], joka on samaan aikaan *strategista* ja *teknistä*"²⁸

Luku korostaa, että dispositifin erityisluonne on kuvata suhdekokonaisuuksia kaksinaisella tavalla, mikä samalla aihetta joillekin käsitettä koskeville jatkohuomautuksille (2.3). Pohjustan ymmärrystä käsitteestä ensiksi joillain terminologisilla huomioilla (2.1). Toisekseen käsitykseni dispositifista perustuu Foucault'n tekniseen termin käyttöön ja sen jäsentymiseen funktioiksi (2.2).

2.1 Dispositus

Dispositif juontuu latinan termistä "*dispositus*"²⁹. Latinassa "dis"-etuliite viittaa osiin tai kahtia jakamiseen. "*Positus*" merkitsee asemaa, tilaa tai perustusta (vr. *positor*~perustaja). Näin sanan kokonaismerkitys viittaa tietyn osiin jakautuvan tilan osiin ja niiden yhteenliittymään. Perustaltaan termi "positus" tulee verbistä [po|no,

²⁷ "Translators Note" teoksessa PP, xxiii-xxvi.

²⁸ "There does not seem to be a satisfactory English equivalent for the particular way in which Foucault uses this term to designate a configuration or arrangement of elements and forces, practices and discourses, power and knowledge, that is both *strategic* and *technical*." mt. xxiii.

²⁹ Petit Robert, 740.

situm III]. Adolf Strengin latinalais-suomalainen sanakirja antaa seuraavan käännöksen:

”**dis-pono**, -posui, -positum III. 1. asetella, sijoitella. 2. järjestää, laittaa, asettaa kuntoon: *dispositi milites* taistelurivistöön [...] – Adv. **disposite** tarkan suunnittelun mukaisesti”³⁰

Puhtaasti kantasanan perusteella ei pääse juuri seuraavaa luonnehdintaa pidemmälle:

"Dispositif on osiin tai elementteihin hajoava tavoitteellinen asetelma."³¹

Ranskankielen sivistyssanakirjat antavat dispositifille hieman tarkempia, mutta perustaltaan samansuuntaisia käyttötarkoituksia:

- a) "mekanismin tai koneen osien kokonaisuus, mekanismi, laite, *hälytin, turvalaite*"³²
- b) "keinojen tai resurssien kokonaisuus jotain tiettyä tarkoitusta varten"³³
- c) "resurssien ohjaamista sotilaallisessa mielessä tietyn tehtävän suorittamiseksi"³⁴
- d) "näyttämödispositiivi: pohja-alan tilallinen suunnittelu teatterissa"³⁵
- e) "juridisesti: päätöslause, jossa oikeusistuin pidättäytyy päätöksestä"³⁶

Termin juridisen käytön e) voi halutessaan tulkita läheiseksi Foucault'ille. Foucault'n keskeisimpiä väitteitä vallan suhteen kun on, ettei sitä voi lähestyä lain termein, juridisen diskurssin kautta, koska silloin katoaa näkyvistä ne hienovaraiset

³⁰ Streng 1992, 222-3.

³¹ Filosofian analyttiseen perinteeseen viittasin johdannossa. Myös sosiologian monet termit tuntuvat läheiseltä tämäntyyppiselle ajattelulle. Jälkimmäisistä esimerkiksi konstruktionismi, konstruktivismi, strukturalismi ja monet muut uuden sosiologian virtaukset ovat usein värittäneet Foucault-tulkintoja. En tässä tutkielmassa palaa kysymykseen termin yhteydestä noihin sosiologisiin oppisanoihin. Lyhyt vastaus voisi olla, että Foucault on itse halunnut tehdä eron mainittuihin ”-ismeihin” ja korostaa tietyn valta-asetelman historiallista ja muuttuvaista luonnetta. Ks. esim. Hacking 2009, 79.

³² "Ensemble de pièces constituant un mécanisme, un appareil quelconque; ce mécanisme, cet appareil. *Un dispositif d'alarme, de sécurité.*" Larousse, 1358 ; ks. myös Petit Robert 740.

³³ "Ensemble des mesures prises, des moyens mis en oeuvre dans un but déterminé." mt. 1358.

³⁴ "Agencement des moyens qu'adopte une formation militaire pour exécuter une mission." mt. 1358.

³⁵ "Dispositif scénique: aménagement spatial de l'aire de jeu au theatre." mt. 1358.

³⁶ "DR. Enonce final d'un jugement ou d'un arrêt qui contient la décision de la juridiction." Petit Robert, 740.

valtamekanismit, joita valta käyttää lain ja oikeuden ulkopuolella. Esimerkiksi teoksessa *Madness and Civilization*³⁷ Foucault kirjoittaa hullujenhuoneesta uutena poliisin ja oikeusistuimen rinnalle ilmestyvänä vallan käyttötapana, joka sulki lyhyen ajan sisällä yhden sadasta pariisilaisesta pakkolaitokseen ja alkoi kutsua heitä hulluiksi, ja niin muodoin käytti juuri lain suoma ja määrittelemää järjestyksenpidollista valtaa oikeussalin ulkopuolella³⁸. Vielä tuo teos ei tunne dispositif-käsitettä, mutta idea juuri lain termien ulkopuolella vaikuttavista vallan käytännöistä on oleellisesti läsnä hänen myöhemmissä teoksissaan.

Miksei myös näyttämödispositiivi d) sovi sikäli kuvaan, että tilanteet, joissa Foucault dispositifia käyttää, ovat usein tilallisesti rajattuja ja ikään kuin todellisuuden kopioita. Näin on laita erityisesti mielisairaalassa, mutta lievemässä määrin myös koululaitoksessa, armeijan kasarmeissa tai työpajoissa. Voidaan ajatella, että tietty alue suljetaan tai eristetään todellisuudesta, jotta sisäpuolella voitaisiin tarjoilla todellisuuden representaatio, joka on kaiken haaveilun ja fantasian ulottumattomissa. Seinien sisäpuoli on eräänlainen näyttämö. Arkkitehtuuri muodostaa puitteet. Tilat on suunniteltu tarkkaan tietyn vaikutelman tuottamiseksi, asukeilla on omat roolinsa: hoitajat, vartijat, lääkäri, potilaat.³⁹ "Pohja-alan" suunnittelulla tai yleisemmin rajattujen tilojen suunnittelulla tiettyjen vaikutusten tehostamiseksi on keskeinen asema erityisesti vankilalaitosta analysoivassa teoksessa *Tarkkailla ja rangaista*.⁴⁰ Näyttämömetaforaa pakkolaitokseen on soveltanut mm. Irving Goffman teoksessa *"Totaaliset laitokset"*⁴¹, mutta enemmän psykologisesta näkökulmasta.

Edelliset luonnehdinnat ovat kuitenkin vain mahdollisia käyttötapoja, jotka eivät juuri auta tässä luvussa puhuttavien terminologisten ongelmien kanssa. Sen sijaan sanakirjamuotoiluista kolme ensimmäistä muodostavat joukon tarkempia identifikaatioita.

³⁷ Tässä käytetty Foucault Reader, joka sisältää kaksi keskeistä lukua *Madness and Civilization* -teoksesta, s.123-198.

³⁸ "It is a sort of semijudicial structure, which [...] outside of courts decides, judges and executes" MC 125.

³⁹ PP 165.

⁴⁰ Esim. DP 149.

⁴¹ Goffman 1962.

Suomenkielessä suoria *dispositif* -termin sanakirjakäännöksiä ovat ”mekanismi”, ”väline”, ”laite” tai ”koneisto”, joka vastaa sivun 11. käännöksistä parhaiten luonnehdintaa a). Tällainen tekninen sanasto yhtyy jokseenkin hyvin Foucault'n englanninkielisissä käännöksissä ja kommentaareissa käytetyimpään *dispositif*:n vasteeseen, joka on *apparatus*. Suoria käännöksiä ranskasta englantiin olisivat ”appliance”, ”device” ja ”mechanism”, jotka tilanteesta riippuen esiintyvätkin käännöksissä. Viime aikoina on englannin kielessä kuitenkin vakiinnutettu *apparatus*. Se tuntuu alleviivaavan jonkintyyppistä koneistoa.

Vivahteen *apparatuksen* käyttämiseen englanninkielisessä Foucault-kirjallisuudessa tuo se, että saman *apparatus* käännöksen saa myös ranskan *appareil*. Se merkitsee yksiselitteisemmin "laitetta" ja "koneistoa". Apparatus on ollut myös yleisessä käytössä yhteiskuntafilosofiassa. Esimerkistä käy Foucault'n opettajistoon lukeutuneen Louis Alhuserin kuuluisa teksti "Ideology and ideological State Apparatuses" (suom. Ideologiset valtiokoneistot)⁴². Apparatus saatetaan näin käsittää apparatuksen "appareil"-merkityksessä, mikä kuitenkin eroaa hieman sen "dispositif"-merkityksestä.

Apparatuksen käyttöön liittyvä ongelma näkyy tavoissa nähdä yhteiskunta yhtenäisenä koneistona. Jos apparatuksen käyttöä kannattaa, on ainakin syytä painottaa, että *dispositif*-käsite jakautuu kahtaalle: paikallisen tason suhteellisen pieniin järjestelmiin, ja toisaalta laaja-alaisempiin "strategisiin" yhteenliittymiin. Foucault'n oma intentio on sikäli "nominalistinen", että hän ei liiku ideologiasta, valtiosta, instituutiosta tai vastaavasta kattokäsitteestä kohti käytännön tasoa. Sen sijaan tutkimusten paino on arjen käytännöissä ja niiden käytäntöjen välisissä suhdekokonaisuuksissa. Niiden vaikutukset sitten etenevät tai ovat etenemättä kohti laajempia ja vakiintuneempia muotoja, kuten instituutioita tai ideologioita.

Kohdissa b) ja c) tulkinta kiteytyy osista koostuvaan (strategiseen) asetelmaan, mikä auttaa ymmärtämään *dispositif*-termin käyttöä Foucault'n yhteydessä paremmin, kuin sen arkikielisemmät, tekniikkaan viittaavat vasteet. Edellä mainituista erityisesti luonnehdinta c), joka viittaa sotilaallisen strategian toteuttamiseen voisi olla läheinen Foucault'lle, joka muutenkin käyttää valta-analytiikassaan paljon sodasta poimittua

⁴² Alkuperäinen nimi teokselle oli *Ideologie et Appareils Ideologique d'Etat La Pensée* (1970), joka paljastaa apparatuksen ja koneiston käännökseksi juuri termistä ”*appareil*”.

terminologiaa: taktiikat, strategiat, sodan malli, kamppailut ja taistelut esiintyvät teksteissä usein⁴³.

Asetelma ja strategia painottavat käsitteinä apparatuksen tavoin jotain yhtenäistä ja kattavaa kokonaisuutta. Ne kaikki luovat mielikuvan agentista, joka omistaa tai johtaa kokonaisuutta. Strategia on Foucault'n käytössä vaikea termi. Omassa kielenkäytössään hän tuntuu pitävän sitä nimityksenä prosessille, jossa paikallistason käytännöt vakiintuvat hetkellisesti ja jossa ne voidaan ymmärtää yhden ja saman kokonaisuuden funktioiksi. Tämä seikka on kuitenkin ongelmallinen, sillä se näyttää rakentavan dispositifille itse valta-suhteista riippumattoman kattorakenteen tai makrotason⁴⁴. Asiaan palataan tuntuvasti tutkimuksen myöhemmissä osioissa⁴⁵.

Englanninkieliset käännökset eivät suinkaan ole jättäneet huomiotta dispositifin toisaalta teknisiin paikallistason vallankäytäntöihin ja toisaalta samaan aikaan laajempaan järjestävään tai organisatoriseen tehtävään pohjautuvaa vivahdetta. Pääsääntöisesti Foucault-tutkijat lähtevät siitä, että käsitteelle ”*dispositif*” ei ole olemassa tarkkaa englanninnosta eikä suomennosta. Pakon edessä jotain sanoja on kuitenkin käytettävä. Seksuaalisuuden historian kääntänyt Kaisa Sivenius käyttää suomennoksessa termiä ”dispositiivi” juuri sen vaikean käännettävyyden takia. Eevi Nivanka kääntää teoksessa Tarkkailla ja rangaista termin vuoroin ”aparaattiksi” ja ”koneistoksi”. College de Francè'n "Psychiatric Power" -lentojen englanninnoksissa Graham Burchell käyttää "apparatus", mutta vain, koska ei ole löytänyt englannin kielestä mitään sopivampaakaan vastetta. Deleuzen esseen englanninnoksessa on Timothy Armstrongin toimesta otsikko säilytetty saman muotoisena ("What is Dispositif?"). Tekstissä termi on käännetty muotoon "social apparatus". Tiedontahdon englanninnoksessa Robert Hurley käyttää termiä "deployment" ehkä painottaakseen strategista näkökulmaa, joka tuossa teoksessa onkin Foucault'lla ehkä parhaiten korostettuna.⁴⁶

Lisäksi dispositifin kantasana tuo mieleen dispositio-käsitteen. Aivan jäännöksettä nämä kaksi termiä eivät käänny toisiinsa. Ero ei kuitenkaan ole täysin selvä. Dispositiolla on englanninkielessä (*disposition*) merkitys ”joukkojen, rakennusten, ym. sijoittelu,

⁴³ Ks. myös esim. Kusch 1993, 116; Hélen 1999, 500. Ks. Myös luku 5.2 ”sodan malli”.

⁴⁴ Tämä taas olisi vastaan Foucault'n paljon toistelemia metodologisia ennakkoehtoja.

⁴⁵ ks. luku 4.0.

⁴⁶ Lisää dispositifin englanninkielisistä vasteista ks. Bussolini 2010.

järjestely”. Lisäksi myös disposition-käsitteen kantana on latinan "dispositio" (<~ dis – pono). Dispositionille tapaa nykyään kahdentyylistä käyttöä. Ensimmäinen ja arkikielisempi tapa on mieltää se rakenteeksi tai jäsennykseksi esimerkiksi esseille. Toisekseen dispositiolla kuvataan tyypillisesti taipumuksia, jotka toteutuvat tietyissä tilanteissa tai tiettyjen olosuhteiden vallitessa: lasilla on dispositionaalinen ominaisuus särkyä, jos siihen heittää kivellä liian kovaa. Vastaavasti ihmisellä voi olla dispositionaalinen ominaisuus sairastua esimerkiksi syöpään. Myös valtaa voidaan lähestyä dispositio-käsitteenä, mutta usein siitä näkökulmasta, että valta ajatellaan juuri sitä käyttävän tahon tai henkilön *taipumuksena* käyttää valtaa tiettyjen olosuhteiden vallitessa⁴⁷. Dispositio-termin käyttöä ei juuri tapaa Foucault'n dispositif-termin vasteena, mikä johtuu varmasti suurelta osin tästä filosofiaan vakiintuneesta, taipumukseen, kykyyn tai valmiuteen viittaavasta käsitteistöstä.

Yhtenä poikkeuksena voi tässä ottaa esille Giorgio Agamben tavan jäsentää dispositif-termin etymologiaa juuri dispositio-käsitteistöstä. Agamben esittää, että termiä *dispositio* on käytetty Aristoteelisessa perinteessä kuvaamaan ihmisen yksityisiä tapoja järjestää elämäänsä⁴⁸. Agamben jatkaa, että tällainen ”Dispositio”-käsitteen käyttö on rinnastettavissa kreikan erotteluun *oikonomian* ja *poliksen* välillä. Tällöin edellisellä viitataan yksityisen tilayhteisön talonpitoon ja sen hyvään kontrolliin ja jälkimmäisellä koko yhteiskunnan tai kaupunkivaltion järjestystä laajasti käsittelevään hallintoon. Tämä yksityisen ja julkisen välinen ero oli kreikassa tiukka, mutta Agambenin mukaan oikonomia-termillä on myöhemmin kristillisessä teologiassa hieman erilainen merkitys, joka liittyy ihmisten subjektivaatioprosessiin.⁴⁹ Foucault'n ajattelua on mahdollista tulkita yksityinen-julkinen -erottelun pohjalta. Foucault'n modernia aikaa kriittisesti analysoivien tutkimusten yksi johtava teema on, minkälaisien käytäntöjen avulla meistä on tullut oman toimintamme subjekteja. Näissä pohdintoissa usein korostuu yksityisen ja julkisen välisen eron häviäminen. Agamben tarjoaa dispositif-termin merkitykseksi tällaista kristillistä tekniikkaa, jonka seurauksena yksityisen ihmisen tavoista järjestää

⁴⁷ Vallasta dispositiokäsitteenä esim. Ylikoski. Voisi sanoa, että myös Foucault'n käyttämä dispositiivi-käsite nojaa ajatukseen tiettyjen olosuhteiden mahdollistamista vallan vaikutuksista. Foucault'n täysin erilainen valtakäsite ei kuitenkaan suvaitse vallan käsitteellistämistä omistamisena, ominaisuutena, kykynä tai taipumuksena.

⁴⁸ Agamben 2008, 19.

⁴⁹ Agamben 2008, 24.

elämänsä on vähitellen tullut julkinen kysymys⁵⁰. Agamben esittämä väite yksityisen ja julkisen välisen erottelun hämäryydestä on kohdallinen. Foucault on painottanut, että psykologinen yksityisyys on juuri seikkaperäisesti tuotettu vallan keskeinen strateginen väline⁵¹. Näin yksityisyys sellaisena kuin me sen ymmärrämme ei Foucault'lle koskaan ole ollutkaan vallan ulkopuolella. Kielellisen taustan omaavan Agamben tapa johdatella käsitteet varsin haastavien etymologioiden kautta menee kuitenkin hieman ohi tässä tutkielmassa hahmotelluista pyrkimyksistä.

Näistä käsitteellisistä huomioista ilmenee, että dispositif on vaikeaselkoinen käsite, joka on mahdollista tulkita varsin laajasti. Luvun alussa luonnehdin dispositifia osiin tai elementteihin hajoavaksi tavoitteelliseksi asetelmaksi. Muutamat edellä tehdyt tarkennukset saattavat kasvattaa käsitteen sisältöä, mutta vaikuttavat sen teoreettiseen muotoiluun melko niukasti. Siinä näyttäisi olevan samassa paketissa kaksi poolia: Toisaalta on tekninen, paikallistason yksittäisiä käytäntöjä painottava ja niihin hajoava asetelma. Toisaalta on strateginen, kokonaisuutta järjestävä ja yhdistävä ulottuvuus. Tällainen kahtiajako "purkavaan" ja "rakentavaan" osaan sisältyy useisiin Foucault'ta käsitteleviin standardiesityksiin. Lähes yhtä usein hämäräksi on jäänyt, mihin tällä jaottelulla pyritään ja minkälaisia tehtäviä se palvelee Foucault'n ajattelussa.⁵²

Oleellinen kysymys on, miten osat (vallan käytännöt ja diskurssit) yhdistyvät, mikä on erilaisten osasten yhteenliittävä voima. Valtio, ideologia tai muu sellainen ei kelpaa selitykseksi. Dispositif-käsitteellä Foucault nimenomaan halusi eroon ajattelusta, että valtasuhteille olisi olemassa jokin ulkopuolinen ja järjestävä taho. Seuraavassa tarkastellaan, kuinka Foucault itse käyttää termiä ja mitä toisaalta tekninen ja toisaalta strateginen ulottuvuus tietyssä dispositifissa merkitsee. Näiden poolien välinen koherenssi on koko tutkimuksen keskeinen ongelma.

⁵⁰ mt. 24

⁵¹ Esim DP 30-1

⁵² Useimmiten hajottavan ja rakentavan välistä jakoa on käytetään hahmottamaan Foucault'n kokonaistuotantoa. "Rakentava" jakso kuvaisi tällöin Foucault'n -80-luvun myöhäistotantoa ja "hajottava" sitä edeltänyttä aikaa. Tämä on kuitenkin tyystin eri asia kuin dispositif-termin sisältöjen selvittäminen.

2.2 Kurinpidolliset dispositiivit

Foucault'n tavoitteena on analysoida "erojen järjestelmää" staattisena näyttäytyvien vallan ilmiöiden takana. Niiden kautta voi päästä käsiksi siihen, miten käytännöt funktioivat.

"Valtaa on olemassa vain, koska on hajontaa, uudelleen yhdistymistä, verkostoja, vastavuoroistatukea, eriäviä mahdollisuuksia, epäjohdonmukaisuuksia, etc. On analysoitava tätä erojen järjestelmää, jotta valta voi alkaa funktioitua" ⁵³

Tämä "erojen järjestelmä" ja käsitys sen sisältämien käytäntöjen funktioista on analyysin sisältönä ensimmäisiä kertoja vuoden 1973 luennoilla College de Francesca.

"Tässä toisessa katsauksessa haluaisin nähdä, onko mahdollista suorittaa radikaalisti erilainen analyysi ja että [...] voisiko sen aloittaa vallan *dispositif*:sta käsin." ⁵⁴

"Toisin sanoen, millä edellytyksillä jokin vallan *dispositif* saattaa tuottaa asetuksia, diskursseja ja sen seurauksena kaikki ne representaation muodot, jotka voi sitten muotoilla siitä käsin ja jotka ovat sen seurausta" ⁵⁵

Luennoillaan "Psykiatrisesta vallasta" Foucault esittelee dispositiivit kurinpidollisina järjestelminä (disciplinary apparatuses). Kuri merkitsee ihmiskehon objektivointia siten, että sen eri kykyjä ja taipumuksia yksilöidään, ohjataan ja tehostetaan kohti haluttuja päämääriä. Foucault kysyy, mitä psykiatria merkitsee tällaisen kurinpidon näkökulmasta.

⁵³ "[T]here is only power because there is dispersion, relays, networks, reciprocal supports, differences of potential, discrepancies, etc. It is in this system of differences, which we have to be analyzed, that power can begin to function." PP s.4

⁵⁴ "Here, in this second volume, I would like to see if it is possible to make a radically different analysis and if [...] we could start from an apparatus (*dispositif*) of power." mt. 12. Foucault'lle "ensimmäinen" katsaus aiheeseen oli teos *Madness and Civilization*.

⁵⁵ That is to say, to what extent can an apparatus of power produce statements, discourses and, consequently, all the forms of representation that may then be formed from it and derive from it" mt. 13.

Psykiatrian rooli ruumiin objektivoinnin kannalta vaikuttaa melko ilmeiseltä. Klassinen filosofinen (kantilainen) skeema on, että ihminen jakaantuu ikään kuin kahtia: toisaalta siihen, joka toimii ja toisaalta siihen, joka kontrolloi tuota toista. Psykiatrinen diskurssi koskee tuota ei-kehollista, humanistista ja kontrolloivaa osapuolta. Foucault on kuitenkin sitä mieltä, että kaikki valta on fyysistä. Foucault myös kirjoittaa:

"Kehollisuuden ja poliittisen vallan välissä on suora yhteys"⁵⁶

Tämä tarkoittaa, että niiden välissä ei ole olemassa mitään subjektioperaattoria tai suodatinta. Psyhyke on vasta valtadispositiivien toiminnan tulos. Foucault haluaa siis nähdä tässä psyhykkeen nimellä kulkevassa elementissä vallan funktion, joka on tulosta sekavasta joukosta erilaisia potentialuokituksia, arvostelumenetelmiä ja taktisia innovaatioita:

Ihminen, josta meille puhutaan, on jo itsessään seurausta itseään paljon syvemmästä alistamisesta. Hänessä asuu sielu, johon hänen olemassaolonsa perustuu; tämä olemassaolo on itse osa hallinnasta, jonka valta kohdistaa ruumiiseen. Sielu on erään poliittisen anatomian seurausilmiö ja väline; sielu, ruumiin vankila."⁵⁷

Luennoilla hän pyrki tutkimaan, *miten* kurinpidolliset käytännöt tuottavat vaikutuksia, joilla on vakava merkitys koko nykyisen ihmiskuvamme kannalta. Käytännöt, joista Foucault on erityisen kiinnostunut, koskevat hullujen hoitoa ja noiden käytäntöjen saamia funktioita. Käsittelen niitä esimerkinomaisesti saadaksemme aikaan erään kuvan kurinpidollisen dispositiivien rakennemuutoksista ja niiden yhdistymisperusteista. Kysymys on tässä hullujenhuone-dispositiivissa erityisesti dispositiivien "teknisestä" poolista.

2.2.1 Hullujenhuoneen dispositiiv, (rakennemuutokset)

Foucault esittää, että hullujenhuoneen alkuaikoina ei oikeastaan voinut puhua hoidosta. Potilaan "paraneminen" oli kiinni reaktiosta tapoihin tai käytäntöihin, joihin hänet

⁵⁶ "There is a direct connection between the body and political power" PP s.14; ks. myös DP 30.

⁵⁷ TR 44-5. Ajatus kurinpidollisista järjestelmistä kristalloitui varmasti parhaiten teoksessa Tarkkailla ja rangaista.

pantiin osalliseksi. Tämän järjestelmän neljä elementtiä olivat 1) eristäminen hullujenhuoneeseen, 2) fyysinen lääkintä opiaattien avulla raivokohtaustapauksissa, 3) sarja pidättäytymiskäytäntöjä (tiukka aikataulu, sääntöjen kunnioittaminen, tarkkaan määriteltä ruokavalio, työskentely- ja nukkumaanmenoajat), 4) psykofyysiset, rangaistuksenomaiset terapiakäytännöt (kylmä suihku, heiluri). Näiden elementtien yhdistelmän odotettiin parantavan ilman mitään teoreettisia perusteita, Foucault'n mukaan näitä käytäntöjä ei edes yritetty selittää.⁵⁸

Näihin käytäntöihin yhdistyy hieman myöhemmin joukko outoja manöövereita. Yhtä niistä Foucault kutsuu "vallan epätasapainoksi". Sen sisältönä on kieltäytyminen kaikesta keskustelusta, järkeilystä ja todistelusta harhaisen kanssa. Harhaisen tai suuruudenhullun kuvittelemalle todellisuudelle täytyy löytää monin verroin vahvempi fyysinen vaste hullujenhuoneesta.⁵⁹

Toista manööveria Foucault kutsuu "kielen opettamiseksi". Sen sisältönä ei ole tarjota tietoa, jonka avulla voisi esimerkiksi tutkia maailmaa. Sen sijaan opettaminen käsittää joukon käytäntöjä, joiden avulla potilas oppii tietäytyyppisen puhutavan lähtien siitä, kuinka puhutellaan tohtoria ja muuta henkilökuntaa. Tämän puhutavan seurauksena potilas oppii asioiden järjestyksen. Hän oppii puhumaan hullujenhuoneen kieltä. Kyse on hullujenhuoneen diskurssista, sen sisäisestä totuuspelistä. Ajatuksena on, että näin potilas tunnistaa suoraan kielen rakenteesta hullujenhuoneessa vallitsevan hierarkian. Käyttäessään kieltä hän samalla alistuu sille.⁶⁰

Kolmatta terapeutista manööveria kutsutaan "tarpeiden hallinnaksi". Sen sisältönä on pakottaa potilas kunnioittamaan tiettyä tarvetta. Esimerkiksi potilas saattaa ylenkatsoa rahaa ja väittää, ettei se merkitse hänelle mitään. Hänet saatetaan kuitenkin huijata olosuhteisiin, joista hän ei selviä ilman rahaa.⁶¹

Näiden manööverien ohella vaikutti vielä jokunen toimi, joita Foucault kutsuu taktiikoiksi:

⁵⁸ PP s. 143-4

⁵⁹ PP s. 148-9 Useimmiten nuo vasteet näyttävät Foucault'n esimerkeissä olleen yhtä keksittyjä.

⁶⁰ PP s. 150

⁶¹ PP s. 153

Pukeutuminen: Foucault'n mukaan jotkut 1800-luvun tohtoreista painottivat vaatetuksen tärkeyttä. Harhaiset pukeutuivat omalle todellisuudelleen uskollisina varsin poikkeavasti. Se kuvastaa ja voimistaa asukin omaa valtaa. Hullujenhuoneen, jonka tehtävänä on poistaa nuo harhat, täytyy tarjota asukeille yhtenäinen pukeutumiskoodi, joka näyttää heille paikan hullujenhuoneen todellisuudessa.⁶²

Ruoka: Kiinnostus keskittyi Foucault'n esityksen mukaan ruuan määrään. Asukkeja tuli ravita mielumin hieman alle keskitason. Tavoitteena oli, että ruokailua ei koskaan vastustettaisi. Ajatteluun sisältyi loogisesti myös hallussapitokielto.⁶³

Työn järjestäminen: Työ palveli hullujenhuoneen todellisuudessa usealla tasolla: se edesauttoi järjestyksenpitoa, kuria ja säännöllisyyttä. Erityinen rooli sillä oli kuitenkin merkityksessä tarpeiden tyydyttäminen. Siviilissä asukit eivät useinkaan tehneet työtä. Useimmat heistä olivat perheen elätettävänä. (Foucault näki itse perheen merkittäväksi hullujen säilytyspaikaksi ennen hullujenhuoneen syntymää.) Hullujen huoneen eristetyssä todellisuudessa heidän kuitenkin piti tehdä työtä, jotta heillä olisi mahdollisuus riittävään ruokailuun, tupakkaan, jälkiruokiin yms. Eristämiskäytäntö toisin sanoen loi asukeille tarpeita, joiden tyydyttäminen onnistui vain rahalla. Rahaa puolestaan tässä todellisuudessa oli mahdollista saada vain työllä.⁶⁴

Eristäminen: Eristämisen merkitys on kahtaalla. Toisaalta itse eristäminen hullujenhuoneen muurien sisään, jonka sisältönä on Foucault'n mukaan mahdollisuus luoda perustavanlaatuinen vapaudenkaipuu. Tällaisesta "vapaudesta" asukit ovat varsin tietämättömiä ennen kuin heidät eristetään hullujenhuoneen seinien sisäpuolelle. Toisaalta eristäminen muista asukeista palvelee pyrkimystä, jossa hullu ei voi saada toisia potilaita puolelleen, vaan joutuu kohtaamaan hullujenhuoneen käytännöt yksin.⁶⁵

Tällaisten käytäntöjen varaan siis rakentui hullujenhuone. "Hoito" käsitti tämän sekavan joukon taktiikoita ja manöövereita⁶⁶. Oleellista on, että näillä toimilla pyrittiin

⁶² PP s. 153-4

⁶³ PP s. 154

⁶⁴ PP 155.

⁶⁵ PP 155.

⁶⁶ Foucault käyttää termejä taktiikka ja manööveri. Esimerkiksi shakissa taktiikalla tarkoitetaan yleensä usemmalla nappulalla suoritettavaa lyhyen tähtäimen suoritetta. Manööverissa on myös kyse lyhyen tähtäimen suoritteesta, mutta sille leimallista on sen toteuttaminen yhdellä nappulalla.

yksittäisiin tuloksiin, jolle ei ollut mitään koko hullujenhuoneen kattavaa teoreettista perustelua. Ei (vielä) ollut psykiatrian diskurssia eikä sielua, joka pitäisi parantaa. Kysymys dispositif-käsitteen suhteen on nyt, miten nämä käytännöt näyttäytyvät vallan funktiona.

2.2.2 Hullujenhuoneen dispositif (osien yhdistyminen)

Edellä kuvattuja toimia (eristäminen, pidättäytymiskäytännöt, tietty puhetapa, tarpeiden tuottaminen, työpajat jne.) joita tohtorilla oli hullujenhuoneessa käytössään, nousee yhdistämään pyrkimys todellisuuden tuottamiseen ja sen vahvistamiseen⁶⁷. Foucault pitää juuri tätä hullujenhuonekokonaisuuden (asylum apparatus) perustavanlaatuisena funktiona, sen muodostelmaa määrittävänä seikkana. Hullujenhuone vahvistaa näiden käytäntöjen kautta harhaisessa asukissa todellisuutta. Toisin sanoin: hullujenhuoneen käytännöt toimivat todellisuuden funktiona.

Kenen todellisuutta hullujenhuoneessa sitten vahvistetaan? Ensiksi, todellisuus, jonka subjektiksi asukki hullujenhuoneessa tehdään, on toisten todellisuutta. Se ei ole vain tohtorin todellisuutta, vaan yleistä ja kasvotonta toiseutta. Toisekseen, hullujenhuoneen sisäisessä totuuspelissä funktioidaan asukin harhaa vastaan todellisuudeksi potilaan oma identiteetti ja nimi. Kolmantena todellisuuden funktiona toimii hulluus itse, sillä potilaat eivät lähtökohtaisesti pitäneet itseään sairaina. Heidät pakotetaan hullujenhuoneen käytännöissä myöntämään oma hulluutensa. Neljänneksi todellisuuden funktioksi nähdään tarpeet ja mahdollisuus niiden tyydyttämiseen laitoksen sisäisessä ekonomisessa järjestelmässä.

Foucault esittää, että käytäntöjen funktiona on manifestoida todellisuutta, joka ei juuri eroa muurien ulkopuolisesta todellisuudesta. Pyrkimyksen tarkoituksena on tuottaa asukeilleen tuo todellisuus mahdollisimman vahvana ja vastustamattomana, se simuloi arjen normaalia elämää (ruoka, pukeutuminen, ajankäyttö, työ) ja sen instituutioita (kouluja, työpajoja ja vankiloita) vielä ulkopuolista todellisuutta paljon vahvemmin.⁶⁸ Toisaalta hullu on parantunut kun hän hyväksyy todellisuuden. Tässä mielessä hoidon onnistumisen kriteerinä on täsmälleen sama asia kuin mikä on hoidon pääasiallinen

⁶⁷ PP 165.

⁶⁸ PP 166.

väline. Kysymys on selvästi tautologiasta, jonka tuloksena on jonkinlainen kehä. Samalla kun käytännöt vahvistavat hullujenhuoneen todellisuutta, tuo todellisuus vahvistaa sitä konstituoivia käytäntöjä⁶⁹.

Foucault painottaa, että hoidossa kysymys on puhtaasti käytännön regiimeistä. Toisin sanoen hullujenhuoneen todellisuus tuotetaan täysin keinotekoisesti kurinpidollisen dispositiivin avulla. Samantyyppinen regiimi voidaan liittää muihinkin laitoksiin, esimerkiksi kasarmeihin, vankiloihin, tehtaisiin tai kouluihin. Hullujenhuone kuitenkin eroaa edellä mainituista sen saaman lääketieteellisen leiman takia. Jos regiimi yksin riitti asukin kuntouttamiseen yhteiskuntakelpoiseksi, on epäselvää, mihin lääketietedettä tarvittiin. Hullujenhuoneesta ei tule psykiatrista (lääketieteellistä) hoitolaitosta sen seurauksena, että tieto hulluudesta edistyisi. Hullujenhuoneen lääketieteellistyminen ei ole sisällöllistä Foucault'n mukaan vielä pitkään aikaan. Foucault esittääkin, että lääketieteellistyminen on näennäistä, ulkoista ja piirteiltään tunnistettavaa, mutta sillä ei ole mitään tekemistä lääketieteellisen tiedon sisältöjen kanssa.⁷⁰ Miksi tällainen status?

Status kulminoituu Foucault'n mukaan samaan tehtävään, kuin muutkin hoitokäytännöt, eli todellisuuden vahvistamiseen. Näennäinen lääketiede palvelee tätä funktiota Foucault'n mukaan kolmella tasolla: Se tarkoittaa, että johdossa on henkilö, joka tietää potilaasta enemmän kuin tämä itse. Tieto kerättiin potilailta haastatteleamalla ja taustoja selvittelemällä. Laadittiin mahdollisimman tarkat biografiat, joiden perusteella harhainen saatettiin saada kiinni valheista.⁷¹ Toisaalta hullujenhuoneiden yhteyteen syntyi kaikissa paikoissa sairaalamallin mukainen opetuslinikka. Opetuslinikka kasvattaa psykototohtorin (toiseuden) valtaa monin vertaiseksi. Lääkärin mukana kiertää jatkuvasti joukko yleisöä, jotka tunnustavat tohtorin päätelmät ja opetukset oikeaksi tiedoksi. Yleisö kasvattaa tohtorin totuuksien painoarvoa. On ikään kuin monta sanaa yhden sijaan.⁷² Kolmanneksi ulkoisesti lääketieteelliseen tietoon kuuluu jatkuva potilaan tarkkailu, jotta voitaisiin välittömästi tietää, mitä hän on tehnyt, sanonut tai minkälaiseen virheeseen hän on sortunut. Tieto kaikesta tästä täytyy olla jatkuvasti tohtorin saatavilla.⁷³

⁶⁹ PP 175.

⁷⁰ PP s. 178-9

⁷¹ PP s. 182 Foucault'n painotus on kyselymenetelmässä, jossa kysymykset potilaalle esittää lääkärin statuksen omaava tohtori, tiedollinen auktoriteetti.

⁷² PP s. 184

⁷³ PP s. 185

Foucault pitää psykiatria vastakkaisena lääketieteelle, jossa todellisten tietosisältöjen perustalta identifioidaan sairauden ilmenemismuodot potilaan ruumiista ja parannetaan hänet. Psykiatria taas toimii näennäistieteen perustalta, jossa lääketieteellinen hahmo toimii hullujenhuoneen käytäntöjärjestelmän johdossa. Hullujenhuone parantaa ikään kuin omalla olemuksellaan vahvistaen todellisuutta jo mainittujen neljän elementin kautta (toiseus. potilaan identiteetti ja nimi. hulluus sairautena. ekonominen järjestelmä).

Foucault nimittää tätä todellisuuden vahvistamispyrkimystä psy-funktioksi (psy-function)⁷⁴ kertoakseen, että hullujenhuoneessa käytettyjen käytäntöjen kokonaisvaikutus laajenee monin paikoin hullujenhuoneen ulkopuolelle toisiin kurinpidollisiin järjestelmiin. "Psy" -etuliite viittaa yhtäläillä psykiatriaan, psykopatologiaan, psykokriminologiaan, psykososiologiaan, psykopedagogiaan ja psykoanalyysiin. Psykiatrialla piisaa sovellusalueita, ja Foucault'n mukaan syynä on, että todellisuuden vahvistamiseen tarvitaan välineitä vähän joka puolella: työpaikoilla, parisuhteessa, koulussa, vankiloissa...

Esimerkiksi koulussa psy-funktion merkitys on vastaava. Tarve psykiatrille syntyy, jos koulu ei enää kykene käyttämään todellisuuttaan valtana. Sen tarjoama tieto ja sen sisältämien käytäntöjen teho muuttuu myyttiseksi ja hauraaksi. Todellisuutta tehostetaan psykologisilla diskursseilla, joiden kautta oppilas tulee tietoiseksi tilastaan, kyvystään ja puutteistaan suhteessa koulun tarjoamaan kenttään.

Hullujenhuoneen käytännöissä ihminen Foucault'n esityksen pohjalta ikään kuin todellistetaan uudelleen. Yksilöt (potilaat) ovat siinä samaan aikaan sekä todellisuuden vastaanottajia että sen kantajia. Foucault on käyttänyt tunnetusti Jeremy Benthamin panoptikon metaforana tällaisen todellisuuden yksilöllistämisen kuvaamiseen. Panoptikonissa on samaan aikaan läsnä yksilön erottaminen omaksi yksikökseen, kehollisten toimien pilkkominen erilaisiin käytäntöihin, tarkkailun tuottama tieto hänestä itsestään ja hänen yksityiskohtainen valvonta. Foucault'n mukaan panoptikon on yleinen malli yksilöivän vallan muodostumiselle ja tiedolle yksilöistä ⁷⁵.

⁷⁴ PP 85

⁷⁵ "You can see that the Panopticon is the formal schema for the constitution of an individualizing power

Panoptikon moninkertaistaa vallan vaikutukset. Ihmisen tulee elää kuin häntä tarkkailisi jatkuvasti kokonainen joukko ihmisiä mitä erilaisimmista motiiveista käsin. Tämä puolestaan on sama asia, kuin että hänen tulee jatkuvasti tarkkailla itseään. Ihmistä, joka on sisäistänyt kurinpidollisten käytäntöjen mukaisen toiminnan, ei tarvitse enää hallita, koska hän tarkkailee itse itseään kaikkien mahdollisten käytäntöjen suhteen - ja toimii oikein. Ihmisen yksilöidyn ruumiin toiminta sisäistyy.

Dispositifia on jonkin verran tulkittu vain laitostokokonaisuutena. Tietyin varauksin dispositif on tulkittavissa näin. Tulkintaa saattaisi kutsua myös "heideggerilaiseksi"^{76, 77}. Esimerkiksi Giorgio Agamben tulkinta hullujenhuoneen dispositifista "Gestell"-termin mukaisesti laitteistona ja alistamisen teknologiana liittyy tämän Foucault-tulkinnan edustajiin⁷⁸. Myös Martin Kusch puhuu *dispositifeista* pakkolaitoksina teoksessa Tiedon kentät ja kerrostumat, jossa Kusch kirjoittaa *dispositif*:n olevan pakkolaitoksien yleinen malli⁷⁹.

Tällainen termin teknistä ulottuvuutta korostava tulkinta on dispositifissa läsnä. Sitä korostettaessa saattaa kuitenkin jäädä helposti huomiotta, että dispositifin pääasiallinen teoreettinen ongelma on sen sisältämien käytäntöjen yhteisfunktio. Sen merkitys on Foucault'n teorian kannalta ensiarvoinen. Hänen lähtökohtana on nominalistisesti esittää, että tuo "yhteinen linja" nousee ikään kuin automaattisesti esiin kulloisistakin ajallis-paikallisista käytäntöjärjestelmistä⁸⁰. (Itse asiassa tämän tempun onnistuminen on hänen teoriansa toimivuuden edellytys.) Hullujenhuoneen kohdalla Foucault'n pelastaa keinojen ja päämäärän yhtenevyys, tautologisuus. Kun keinot ovat todellisuuden

and for knowledge about individuals”(PP 79) Näillä luennoilla Foucault esittelee kuulijoilleen panoptikon-metaforan ensimmäistä kertaa.

⁷⁶ Agamben 2008, 24.

⁷⁷ Peltonen.

⁷⁸ Agamben 2008, 26. Agamben lista dispositiiveista sisältää sellaisia asioita, kuin koulu, armeija, sairaala, panoptikon. Toisaalta Agamben on valmis laajentamaan termin alaa, mutta vain omista nimissään.

⁷⁹ Kusch 1993, 119.

⁸⁰ Ks. esim QM 225: ”The target of analysis wasn't institutions, theories or ideology but practices – with the aim of grasping the conditions that make these acceptable at given moment” tai CF 199: ”One needs to look [...] at how the great strategies of power [...] depend for their conditions of exercise on the level of the micro-relations of power”.

vahvistettuja kopioita, ei dispositiivin kirjoittautuminen sisään vallan kokonaisstrategiaan ole epäselvä.

Toisaalta dispositiivissa ja Foucault'n analytiikassa on usein painotettu sen rakenneosina käytäntöjä. Tätä korostusta mm. hiljattain väitöskirjan aiheesta "Käytännöt ja ajattelu Foucault'n filosofiassa" kirjoittanut Kai Alhanen pitää perustavana. On ehkä sanottava, että "dispositiivi koostuu käytännöistä ja niiden välisistä suhteista"⁸¹. Samalla on kuitenkin sanottava, että käytännöllä ei juuri ole merkitystä, ennen kuin se on suhteessa muihin käytäntöihin. Toisin sanoin, sillä ei ole merkitystä ennen kuin se saa funktionaalisen tulkinnan osana jotain järjestelmää.

Hullujenhuoneen kanssa samanlainen käytäntöjärjestelmä saattaa saada huomattavasti todellisuuden vahvistamisesta poikkeavan yhteisfunktion. Keskiajan uskonnolliset yhteisöt käyttivät pitkälle samoja tekniikoita. Foucault esimerkiksi mainitsee Citeaux'n reformin benediktiiniläis-yhteisössä. Sen sisältämät asiat ovat pääpiirteissään seuraavat: Puutteessa ja köyhydessä elämisen säännöt, sitoutuminen säännönmukaiseen työhön, ajan täydellinen ja tehokas käyttö, yksilöllisestä omaisuudesta luopuminen, ylellisyyksistä luopuminen, ruokailua ja pukeutumista koskeva säännöstö, sisäisen kuuliaisuuden säännöstö ja sitoutuminen hierarkiaan⁸². Samat kurinpidolliset käytännöt löytyvät myös jesuiitoilta ja dominikaaneilta.⁸³ Näitä valtakulttuurin laitamilla, uskonnollisissa ryhmittymissä käytettyjä kurinpidollisia järjestelmiä leimasi vapaaehtoisuus ja alistamattomuus. Toisin sanoin, uskonnollisten yhteisöjen kohdalla kurinpidollisen asetelman funktioksi voi katsoa pyrkimyksen vapauten ja mielenrauhaan.

Keskeistä ei teoreettisesti siis ole käytäntö, vaan käytäntöjen saama funktio tietyn järjestelmän osana, yhteisfunktio. Tuntuu kuitenkin tulkinnanvaraiselta, mitä tehtävää kurinpitäjärjestelmä milloinkin palvelee. Foucault on painottanut, että analyysi ei saa alkaa ideologiasta tai diskurssista. Kuitenkin hän esittää, että modernina aikana niiden

⁸¹ Esim. Alhanen s.105

⁸² "a disciplinary system in which we find the rule of poverty, the obligation of manual labor and full use of time, the disappearance of personal possessions and extravagant expenditure, the regulation on eating and clothing, the rule of internal obedience and tightening up to the hierarchy" PP 65

⁸³ PP s. 65

käytäntöjen leviämistä marginaalisilta alueilta yhteiskunnan keskeisemmille sektoreille leimaa keskeisesti kapitalismin tarpeet. Suuret ihmismäärät aiheuttivat ongelmia: tauteja, rikollisuutta, yleistä tehottomuutta. Näiden ongelmien ratkaisu perustui työvoiman tehokkaaseen jakamiseen samaan aikaan kehittyvän kapitalismin vaatimusten mukaan⁸⁴. Tämä kuulostaa kuitenkin varsin marxilaiselta (ideologiselta) lähtökohdalta. Esimerkiksi hullujenhuoneen funktio todellisuutta vahvistavana näyttäisi olevan kapitalismin tarpeista lähtevä ja kapitalismin edellytyksiä parantava ilmiö.

Foucault pyrkii luennoilla selittämään psykiatrisen ajattelun muotoutumista materiaalisista käytännöistä käsin. Ongelmallista on, että vallan suurempien muotojen pitäisi konstituoitua tuollaisista teknisistä käytännöistä suhteellisen omalakisesti. Käytäntöjen suuntautumista Foucault kuvaa funktion käsitteellä, joka voidaan ymmärtää oikeastaan miksi tahansa käytännöksi tai diskurssiksi, jolla on vaikutusta kulloisessakin järjestelmässä (dispositifissa). Foucault antaa dispositivissa yksittäisiä käytäntöjä suuremman huomion niiden suuntautumiselle järjestelmän yhteistä funktiota kohden. Tämä yhteisfunktio voi puolestaan vaikuttaa osana jotain isompaa vallan muotoa.

Dispositif herätti julkista ihmettelyä oikeastaan vasta Tiedontahdon julkaisemisen jälkeen, vaikka käsite oli kehittelyn alla jo joitakin vuosia aiemmin. Joka tapauksessa siihen odotettiin selvennystä julkaisematta jääneessä teoksessa ”Lihan tunnustukset”. Joulukuussa 1977 Foucault antoi haastattelun teemaa koskien.⁸⁵ Tietävästi haastattelu jäi ainoaksi, jossa Foucault itse ryhtyy dispositivikäsitteen määrittelyyn. Lainailen tuota määrittelyä seuraavassa jo sanottuun peilaten ja pyrin sen ohella kehittämään esiin aiheita joillekin huomautuksille jatkoa ajatellen.

⁸⁴ PP 69: Ajatuslinja tuntuu jokseenkin samalta kuin Max Weberillä teoksessa Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki, jossa uskonpuhdistuksen seurauksena tietyt luostarikäytännöt sovellettiin koskemaan koko yhteiskuntaa. Suurimmaksi erottavaksi tekijäksi voitaneen ajatella, että Foucault'illa tuo kehitys on teknisempää. Esimerkiksi työn ja identiteetin sisäistäminen ei tapahdu kutsumuksellisen ammatti-käsityksen kautta, vaan se tuotetaan yksilöllistävien tekniikoiden avulla.

⁸⁵ CF

2.3 "The Confession of Flesh" 1977 ⁸⁶

Haastattelussa Foucault selittää käyttäneensä käsitettä kolmella tasolla:

(1) *suhteiden järjestelmä*

”Se, mitä olen yrittänyt tavoittaa tällä käsitteellä, on ensinnäkin täysin heterogeenisen diskurssien, instituutioiden, arkkitehtonisten muotojen, sääntelypäästösten, lakien, hallinnollisten toimenpiteiden, tieteellisten lausuntojen sekä filosofisten, moraalisten ja filantrooppisten ehdotusten kokonaisuus – lyhyesti yhtä paljon sanotun kuin sanomatta jääneenkin tavoittaminen. Apparaatti itsessään on suhteiden järjestelmä, joka voidaan perustaa näiden elementtien välille.”⁸⁷

Foucault kirjoittaa, että dispositif on suhteiden järjestelmä, joka voidaan perustaa heterogeenisten, sanottujen ja sanomatta jääneiden elementtien välille. Luvussa hullujenhuoneen dispositiivista Foucault eritteli pääasiassa kurinpidollisia käytäntöjä ja nimitti niiden järjestelmiä kurinpidollisiksi dispositifeiksi. Pääosa tekniikoista oli niin sanotusti "sanomatta jääneitä elementtejä". "Sanomatta jäänyt" tarkoittaa niitä elementtejä, jotka ovat diskurssin ulkopuolella ja ovat niin ollen ”ei-diskursiivisia”. Hoidolle ei ollut olemassa teoriaa. Kuitenkin myös diskurssilla oli hullujenhuoneen konstituutiosta sijansa. Erilaiset puheen regiimit ja muu säännöstö muodostivat hullujenhuoneelle oman diskurssin, toden puhumisen säännöstön, johon vihkiytyminen oli tärkeä osa "hoitoa". Foucault lisäksi painotti, että hullujenhuoneen järjestelmä mahdollisti myöhemmin tieteellisiksi konstutoituvia diskursseja, kuten tunnustamiskäytännön osana tohtorin ja potilaan välistä puheen regiimiä.

Näin hullujenhuoneen kokonaisuus sisältää paljon ei-diskursiivista materiaalia: uskonnolliset rituaalit, sukupuolitetut jaot, ruumiin kuri, käyttäytymis- ja

⁸⁶ Haastattelua lainataan käytännössä jokaisessa dispositifia koskevassa esityksessä enemmän ja vähemmän selvästi. Siksi tyydyn tässä viittaamaan vain alkulähteeseen.

⁸⁷ ”What I am trying to pick out with this term is, firstly, a thoroughly heterogenous ensemble consisting of discourses, institutions, architectural forms, regulatory decisions, laws, administrative measures, scientific statements, philosophical, moral and philanthropic propositions – in short the said as much as the unsaid. The apparatus itself is the system of relations that can be established between these elements” CF 194.

pukeutumissäännöt, eristämiskäytännöt, suunnitelmallinen arkkitehtuuri, valaistus ja myöhemmin myös freudilaiset sohvilla kuiskuttelun käytännöt. Toisaalta sen kokonaisuuteen kuuluu diskursiivista ainesta uskonnoista, kansantaloustieteestä, pedagogiasta, psykologiasta ja lääketieteestä, sekä niitä operoivista käsitteistä: vaistoista, haluista, käyttäytymisestä, tietoisesta ja tiedostamattomasta. Ylipäänsä hullujenhuoneeseen on kasattu kaikki se, mitä ihmisen todellisuudesta ja motiiveista pitää tietää. Toisin sanoin hullujenhuone on nimi tilasta, joka halkoo heterogeenisiä merkityksiä yli tiederajojen ja hyvin erilaisista lähtökohdista käsin.

Mielestäni tämä seikka ei vaadi suuremmin jatkokysymyksiä. Suurin arvo on huomiolla, että dispositiivi sisältää ainesta ei-diskursiiviselta alueelta. Myöhemmin tuon paremmin esiin, että Foucault pyrki dispositiivin avulla laajentamaan 70-luvulle kestänyttä arkeologista ja diskursseihin panottuvaa tutkimusta rajojensa ulkopuolelle. Voi myös laittaa merkille, että Foucault puhuu suhteiden järjestelmästä, joka voidaan perustaa eri elementtien välille. Itse ajattelen, että suhteiden muotoutumista kuvaava funktion käsite nousee diskursiivisen ja ei-diskursiivisen välistä erottelua tärkeämmäksi. Tähän suuntaan vie myös Foucault'n seuraava tarkentava identifikaatio.

(2) yhteys

”Toiseksi se, mitä haluan identifioida dispositiivilla, on juuri yhteys näiden heterogeenisten elementtien välillä. Siten tietty diskurssi voi ilmetä tietyssä aikana jonkin instituution ohjelmana, ja toisena hetkenä olla oikeuttamassa tai kätkemässä tiettyä käytäntöä, joka itse vaikenee, tai tietoisena uudelleentulkintana tälle käytännölle, avauksena jollekin uudelle rationaalisuuden kentälle.”⁸⁸

Foucault ilmaisee tässä, että dispositif ei ole ainoastaan heterogeenisten elementtien kokonaisuus. Se myös aktiivisesti määrittää niidenvälisiä suhteita. Lainauksen mukaan se säätelee "yhteyksiä" diskurssien ja käytäntöjen välille, toisaalta diskurssien ja

⁸⁸ ”Secondly, what I’m trying to identify in this apparatus is precisely the nature of the connection that can exist between these heterogenous elements. Thus, a particular discourse can figure at one time as the programme of an institution, and at another it can function as a means of justifying or masking a practice which itself remains silent, or as a secondary re-interpretation of this practice, opening out for it a new field of rationality.” CF 194-5.

institutioiden välille. Yhteys voi olla sellainenkin, joka yhdistää diskurssin jollekin uudelle (toistaiseksi tuntemattomalle) alueelle.

Tässä Foucault muotoilee hieman eri tavoin saman asian, jota hän luennoilla *Psychiatric Power* kutsui "fuktioksi". Sama diskurssi ja sama käytäntö saattaa saada erilaisia funktioita (tehtäviä) riippuen järjestelmästä, jonka osana se toimii. Esimerkiksi Psykiatrisen vallan luennoilla Foucault esitti, että suuri osa ihmisen toimintaa yksilöivistä käytännöistä syntyi vallitsevan suvereniteettiin perustuvan valtajärjestelmän laitamilla. Käytäntöjen funktiot liittyivät mielenrauhaa ja uskontoa koskettelemaan pohdiskeluun. Myöhemmin samat kurinpidolliset järjestelmät olivat luomassa yliopistopedagogian tavoitteita saadakseen joutilaisiin nuoriin miehiin ryhtiä. Tällöin käytäntöjen funktiona oli kansantaloudellinen etu. Vastaavasti hullujenhuoneen "psy-funktio" voitiin yhdistää periaatteessa mihin vain instituutioon tai käytäntöön. Se laajeni myös aiemmin vieraille alueille, kuten uniin ja haaveisiin ikään kuin avauksena "uudelle rationaalisuuden kentälle".

Esimerkiksi voi ottaa itseymmärryksen, joka myös on Foucault'n mukaan mahdollistunut erilaisten kurinpidollisten tekniikoiden ansiosta. Yksi noista tekniikoista on "tunnustaminen". Uskonnollisen rippituolikäytännön tekniikka ei Foucault'n mukaan rajoitu vain katumusharjoituksiin. Psy-funktion vaikutuksesta tunnustamista käytetään toisiinsa nähden varsin erilaisissa suhdekäytännöissä, kuten kuulustelut, konsultaatiot, omaelämäkerrat, kurssipäiväkirjat ja nettiblogit osoittavat. Samaa tekniikkaa käytetään myös psykoanalyysin yhteydessä⁸⁹. Sen kautta potilaat luovat puhetta "tiedostamattoman halun" alueelle. Foucault kutsuu sitä "sohvalla kuiskuttelun diskurssiksi", jonka merkitys ei suinkaan ole siinä, että se paljastaa salatut ja pantatut halut tai kertoo niistä totuuden. Päinvastoin tunnustaminen toimii vallan funktiona tuottaen tietoa alueelle, jossa sitä ei pitänyt olla edes olemassa. Noiden totuuksien avulla ihmiset saattavat yksilöidä itsensä, tuntea itsensä ja hallita itse itseään.⁹⁰

⁸⁹ PP, 234

⁹⁰ (SH 47) Myös tunnustuksen merkitys on kokenut varsinaisen muodon muutoksen. "'Tunnustuksesta', joka merkitsi toisen henkilön statuksen, identiteetin ja arvon myöntämistä, siirryttiin 'tunnustukseen', jonka kuluessa henkilö tuli tietoiseksi omista teoistaan ja ajatuksistaan." Feodaaliaikaan ihmisen riippumattomuutta määritteli lähinnä suhteet alamaisiin ja sukuun, sittemmin hän on varsinaistunut puhumalla totta omaa itseään koskien.

Lainauksessa puhutaan toisaalta myös tuollaisen yhteyden ajallisuudesta. Dispositifin käsittämä yhteys on historiallinen. Toisin sanoin sen käytännöille antama funktio on vain paikallisesti ja hetkellisesti vakiintunut. Esimerkiksi Tiedontahdossa Foucault kirjoittaa, että tieto-valta -suhteet eivät ole annettuja jakautumismuotoja, vaan 'muutoksen matriiseja'.⁹¹ Dispositiivin ainesosat eivät siis muodosta mitään yhtenäistä ja vakaata järjestelmää, vaan niiden väliset suhteet ovat alituisessa muutoksen tilassa. Katkokset, murtumat, halkomiset, leikkaukset, muunnelmat ja sommitelmat ovat tästä syystä Foucault'n kielenkäytössä keskeisiä. Kuitenkin niiden yhdistymisessä, kasvamisessa ja uudelleenyhdistymisessä on aina kyse funktioista, kuten erittelyssä hullujenhuonetta koskien yritin osoittaa.

Näiden kahden lainauksen pohjalta nouseva keskeinen kysymys liittyy Foucault'n varhaisempaan tuotantoon. Kuten ensimmäisessä lainauksessa tuodaan esille, dispositif sisältää ainesta sanotun lisäksi myös sanomatta jääneestä, ei-diskursiivisesta aineistosta. Tätä on monesti pidetty merkittävimpana varhaisen ja myöhäisen Foucault'n välisenä erona. On oikein mainita, että tutkimus diskurssimuotojen toteutumisista laajenee ottaen lukuun myös diskurssille ulkoisia tekijöitä. Arkeologiassa ja valta-analytiikassa on kuitenkin jonkin verran samankaltaisuuksia, joiden kautta voidaan lähestyä dispositif -termin funktionaalisuuteen liittyvää tematiikkaa.

Vuonna 1969 Foucault otti käyttöön funktio -käsitteen hahmottaakseen eri diskurssien yhteyttä toisiinsa. Valta-analyyseissaan hän hylkää monia arkeologiaan liittyviä teesejään, mutta funktio-termiä hän ei hylkää. Ehkä syyt funktion käyttöönottoon ja teoreettiset ongelmat, joihin se Foucault'n ajoi ennen valta-analytiikkaa, hahmottelevat syvemmin dispositif-termin teoreettisuutta ja syitä sen lanseeraamiseen. Sitä ennen kuitenkin vielä viimeinen identifikaatio:

(3) *muodostuma, jolla on strateginen funktio*

”Kolmanneksi tarkoitan dispositifilla muodostumaa, jonka päätehtävänä on tiettyinä ajankohtana vastata johonkin kipeään tarpeeseen (*urgend need*). Dispositiivilla on siten hallitseva strateginen funktio.”⁹²

⁹¹ SH74

⁹² ”Thirdly, I understand by the term 'apparatus' a sort of formation which has as its major function at a given historical moment that of responding to an *urgend need*. The apparatus thus has a dominant strategic function.” CF 195.

Tämä lause on ymmärrettävä seuraavalla tavalla: on olemassa jotain dispositiiville ulkopuolista, joka määrittää sen olemassaoloa. Tämä jokin on "kipeä tarve". Edelleen, kipeä tarve toimii dispositiivin kokonaisstrategiana.

Dispositiivina siis hallitsee strategia, jonka sisältönä on vastaaminen "kipeään tarpeeseen": kuinka organisoida työvoimaa, kuinka hoitaa mieleltään hataria, kuinka kasvattaa lapsia tiettyinä historiallisena hetkenä tai kuinka ratkaista ongelma työhön kykenemättömän väestöosan kohdalla.

Kysymys on oikeastaan siitä, että jostain on tultava jokin järjestävä periaate sille, kuinka käytännöt funktioituvat. Tätä jotain Foucault nimittää valta-strategiaksi. Psykiatrisen vallan luennolla strategian käsite ei vielä ole läsnä kovin hyvin. Voidaan tietysti jälkikäteen kysyä, minkälaisiin tarpeisiin hullujenhuone ja muut kurinpidolliset järjestelmät vastaavat. Luentojen perusteella hullujenhuoneen "todellisuus vaikutuksia vahvistava" yhteisfunktio vaikuttaa johonkin laajempaan kokonaisuuteen. Foucault kutsui pyrkimystä myös termillä psy-funktio kuvatakseen, kuinka hullujenhuoneessa kehittynyt todellisuuden vahvistamiseen tähtäävä tekniikka saa nopeasti sijaa hullujenhuoneen seinien ulkopuolella.

Neil Brenner on taipuvainen nimittämään tällaisia kokonaisstrategioita "funktionaaliseksi imperatiiviksi", joiden yleistä muotoilua luennehtii kysymys ihmisten monimuotoisuuden hallinnasta yksilöllistävien valta-tekniikoiden avulla.⁹³ Toisin sanoen tuo "urgend need" tuntuu antavan ainakin modernien kurinpidollisten dispositiivien funktioille eräänlaisen kattorakenteen. Viimekätisenä järjestävänä perusteena olisi näin nähtävissä (paikallisesti elementtejä yhdistävien tekniikoiden lisäksi) jokin "ylempi" taso. Ilmeisesti tällaista kokonaisstrategiaa Foucault ei juuri erittele ennen vuonna 1975-6 luennoilla "Society Must Be Defended" lanseeraamaansa *biovallan* käsitettä, joka saa muotoilunsa myös Tiedontahdossa vuotta myöhemmin.

Tiedontahdossa Foucault kirjoittaa, että 1700-luvulla valta, jolla oli oikeus päättää kuolemasta, kääntyy vallaksi hallita elämää⁹⁴. Toisin sanoen hän luonnostelee koko

⁹³ Brenner 1994, 686.

⁹⁴ SH 96.

sosiaalisen kentän kattavaa järjestävää periaatetta, joka ammentaa voimansa elämän käsitteestä. Onko ajateltava, että nyt kaikki sellaiset käytännöt, jotka perustelevat itsensä elämän vahvistamisena tai elämän turvaamisena, yhdistyvät kokonaisstrategisesti saman, joskin hyvin monimuotoisen tarpeen alle? Foucault'n näkökulma luennoilla Psykiatrisesta vallasta on (ehkä vielä) juuri paikallis-ajallisissa käytännöissä, jotka kehittyivät melko omalakisesti. Niiden yhteys kokonaisstrategiaan jää lopulta varsin epäselväksi.

Huomioita strategiasta tarkennetaan jatkossa, etupäässä luvussa 4. Strategia-käsitteen keskeistä ongelmaa pohjustetaan kuitenkin jo seuraavassa luvussa, jossa paneudutaan immanentin metodologian ongelmaan. Määritelmällisesti se ei voi nojata mihinkään valta-suhteiden ulkopuolella vaikuttavaan järjestävään periaatteeseen. Ongelma näyttää minusta analogiselta sille teoreettiselle vaikeudelle, jonka Foucault kohtasi ennen ryhtymistään valta-analyytikoksi. Tiedon arkeologian keskeiset teoreettiset ongelmat liittyivät diskurssin autonomiaan. Toisin sanoin Foucault'lla oli "arkeologian" kohdalla hankaluuksia selittää, millä tavoin diskurssin ulkopuoliset tekijät ovat yhteydessä tietomuotoihin. Samaan tapaan valta-analytiikan pitäisi kyetä avaamaan, millä tavoin valtasuhteille ja käytännöille ulkoiset tekijät ovat yhteydessä dispositiiviin.

Foucault'n ajattelua onkin syytetty koherenssin puutteesta, totalismista ja mystisyydestä. Näihin syytöksiin liittyviä kysymyksiä pohdin myöhemmissä luvuissa. Sitä ennen, kuten sanottua, luon historiallisen katsauksen Foucault'n aikaisempaan tuotantoon ja pyrin luomaan tuntuvampaa pohjaa niille teoreettisille vaikeuksille, jotka dispositif-käsite kohtaa.

3.0 DISPOSITIFIN TAUSTA: VARHAINEN FUNKTIO-KÄSITE

Dispositif-käsitteen sisältö tulee ymmärrettävämmäksi, jos sille annettuja identifikaatioita suhteutetaan Foucault'n varhaisempaan tuotantoon. Lukua voi luonnehtia väitteellä, että Foucault'n työssä funktio-käsitteen käyttöön liittyy tiettyjä teoreettisia vaikeuksia, koska metodologia ei immanenttisuudestaan johtuen pysty artikuloimaan niin kutsuttua funktionaalista yksikköä, eli funktiot järjestävää tahoja (3.4). Perustan väitteen kolmeen seikkaan. Ensiksi siihen, että Foucault käyttää funktio-käsitettä valta-analytiikkaa edeltäneissä kirjoituksissa. Termin käyttö ja pyrkimys immanenttiin metodologiaan on yhteneväistä myöhempien kirjoitusten kanssa (3.1). Toisekseen, käsite "funktio" edellyttää tiettyjä implikaatioita, koska termi pohjimmiltaan merkitsee riippuvuussuhdetta johonkin funktiot yhdistävään ja siten niihin nähden transsendenssiin tahoon. Toisin sanoen tahoon, joka näyttäisi olevan vastaan Foucault'n metodologisia ehtoja (3.2). Kolmanneksi esitän, kuinka Foucault lähestyy tällaista tahoja käsitteellä "positiviteetti" näissä -70-lukua edeltäneissä tutkimuksissa (3.3).

3.1 Funktion käsite ja immanentti metodologia

Edellä olen esittänyt, että Foucault'n dispositif on muodostelma, jonka konstituutiossa oleellisessa roolissa ovat sen järjestymistä ohjaavat funktiot⁹⁵. Yleisesti ottaen Foucault käänsi vuonna 1969 analyysinsa suunnan diskursiivisiin muodostelmiin kysymällä, miten diskurssi voi saada erilaisia olomuotoja. Ajatuksena on esimerkiksi Tiedon arkeologiassa kysyä niiden sääntöjen perään, joiden varassa diskurssin järjestäytyy. Oleellisesti näihin järjestäytymisperusteisiin tai sääntöihin vaikuttaa funktio. Funktio-käsitteellä on näin tärkeä rooli Foucault'n ajattelussa jo ennen varsinaisia valta-analyttisiä kirjoituksia.

Melko tunnetussa esseessään "What Is an Author?"⁹⁶ Foucault torjui tekijän intention kiinnittyvät kysymykset ja julisti suvereenin merkitsijän (tekijän) kuolemaa⁹⁷. Hän ei antanut tekijän kuitenkaan kuolla rauhassa, vaan halusi tutkia tilaa, jonka tekijän eliminoiminen on jättänyt tyhjäksi. Pyrkimystä varten Foucault lanseerasi käsitteen

⁹⁵ ks. esim. psy-funktio luvussa 2.2.2.

⁹⁶ WIA.

⁹⁷ mt. 119.

"tekijäfunctio"⁹⁸. Esseessään Foucault kysyy, minkälaisen diskurssimuotojen ehtona tekijyys toimii. Foucault esittää, että eri aikaan eri diskurssit ovat vaatineet tuon funktion tuekseen. Aiemmin tieteellisinä pidetyt tekstit ja innovaatiot vaativat jonkun vastuuseen sanoistaan, koska ne olivat ongelmia kirkollisen maailmankuvan ja suvereenin hallitsijan näkökulmasta.⁹⁹ Nämä menneiden aikojen oppineisuuden hirmut kuuluvat tieteen mytologiaan. Newton, Locke ja Galilei tulevat heti mieleen, sekä tietysti Giordano Bruno, joka poltettiin roviolla. Sen sijaan kaunokirjalliseksi luokiteltava kirjallisuus (tarinat, eepokset, tragediat) saatettiin laittaa liikkeelle vailla huolta niiden tekijästä (kansanperintö). Myöhemmin taas tieteelliset diskurssit ovat pärjänneet omillaan. Luonnontieteen totuuksiin ei vaadita ketään tiettyä tekijää, kuin korkeintaan nimeämään jokin teoreema tai patologinen syndrooma. Sen diskurssissa tekijäfunctiota ei enää ole.¹⁰⁰ Kirjallisuudessa taas tekijällä on merkittävä sijansa. Sen diskurssiin tekijä kuuluu. Foucault'n mukaan kirjallisen tuotoksen arvo edelleen riippuu tavasta, jolla vastaamme uteluihin sen tekijästä: "Kuka kirjoitti, milloin, minkälaisissa olosuhteissa ja missä muodossa."¹⁰¹ Functio vaikuttaa näin diskurssin muotoon. Functioanalyysin tarkoituksena on tietysti toisaalta viedä huomio pois tekstin originaalisuudesta ja autenttisuudesta, joka voitaisiin jäljittää tekijään, lukijaan tai kulttuuriin. Toisaalta tekijäfunctio tulee ymmärtää jonakin, jonka Foucault asettaa konstituoivan (kuolleen) tekijä-subjektin paikalle. Syynä oli mainittu pyrkimys hahmottaa diskurssien functioonalisia järjestäytymisperiaatteita.

Toisin sanoin Foucault tutkii, kuinka diskurssi suuntautuu (functions) suhteessa toisiin diskurssihin ja instituutioihin. Foucault määrittelee tekijän yhdeksi functioonaliseksi periaatteeksi, jonka perusteella diskurssi rajoittuu ja jonka mukaisesti siihen voi liittyä uusia elementtejä¹⁰². Tekijäfunctioon roolina on siirtää tiettyyn diskurssiin ainesta sen ulkopuolelta, toisista diskurssista, etupäässä kansantalouden ja rikosoikeuden piiristä. Toisaalta functioon roolina on taata, ettei diskurssi paisu liian suureksi liian nopeasti¹⁰³.

⁹⁸ mt. 108 : "Author function"

⁹⁹ mt. 109.

¹⁰⁰ mt. 109-110.

¹⁰¹ mt. 109: "Who wrote it, when, under what circumstances, or beginning with what desing?"

¹⁰² "Perhaps it is time to study discourses not only in terms of their expressive value or formal transformations, but according to their modes of existence. The modes of circulation, valorization, attribution and appropriation of discourses" mt. 117.

¹⁰³ mt. 110.

Tekijyys rajoittaa tiettyjen aiheiden tai teemojen käsittelyn niin, että vain suhteellisen harvalla on oikeus puhua niistä ja kyky ymmärtää niitä. Samaan tapaan useimmat tieteen diskurssit valvovat, että suhteellisen pienellä määrällä ihmisiä on välitön pääsy jo muotoiltujen lausumien korpukseen.

Samana vuonna 1969 julkaistussa Tiedon Arkeologiassa¹⁰⁴ Foucault pyrkii laajentamaan tällaisen diskurssien yhdistymistä koskevan funktio-analyysin aina diskursiivisten muodostelmien puhtaaseen kuvaamiseen¹⁰⁵. Tässä yhteydessä hän lanseeraa uuden lingvistisen elementin, “lausuman”¹⁰⁶. Se on tarkoitettu diskursiivisen muodostelman alkeisosaksi tai perustavaksi elementiksi. Ydinkysymyksenä on, kuinka diskurssin osat (lausumat) funktioivat suhteessa toinen toisiinsa, ja kuinka ne lopulta konstituivat järjestelmiä, joita Foucault kutsuu diskursiivisiksi muodostelmiksi¹⁰⁷.

Foucault korvaa metodisesti näin joukon diskurssille ulkoisia (tai transsendentteja), sen ilmaisuvoimaan liittyviä kysymyksiä diskurssin immanenssissa vaikuttavilla funktioilla. Esimerkiksi tekijäfunktio korvaa merkitsijän, diskurssille merkityksen antavan ulkopuolisen tahon. Aivan vastaavasti myöhempi valta-analyttinen Foucault pyrki korvaamaan kysymykset legitimizeettiin perustuvasta vallasta kysymyksillä valtasuhteiden moninaisuutta konstituovista dispositifeista (ja niiden funktioista). Siinä, missä arkeologisen diskussiteorian varotoimet vaativat “tekijän kuolemaa”, kehottavat valtateorian metodologiset ennakkoehdot katkaisemaan pään kuninkaalta¹⁰⁸. Pyrkimyksenä on ohittaa perinteisen valta-analyysin kysymykset legitimoivasta valtakonseptiosta (kysymykset suvereniteetista, oikeudesta, laista ja sen tottelemisesta). Niiden sijaan Foucault asettelee kysymyksen, kuinka valta funktioituu. Toisin sanoin tilaan, joka jää tyhjäksi legitiimin hallinnan poistuttua areenalta, Foucault lanseeraa mallin vallasta dispositifina. Hän kysyy, kuinka erilaiset vallan muodot mahdollistuvat

¹⁰⁴ Teosta *L'archéologie du savoir* vuodelta 1969 on tavattu pitää Foucault'n teoksista filosofisimpana. Se on nähty muun muassa kielellisen käänteen, diskurssianalyysin ja konstruktivistisen lähestymistavan klassikkona. Tiedon arkeologiassa Foucault myös analysoi omaa tutkimuksellista metodologiaa muita kirjoituksia monisanaisemmin.

¹⁰⁵ TA 28.

¹⁰⁶ mt. 141.

¹⁰⁷ mt. 54; 43.

¹⁰⁸ SH, 67: ”Poliittisessa ajattelussa ja analyysissä emme ole vielä kukaan katkaisseet kuninkaan kaulaa”; SMD 34: ”In short, we have to abandon the model of Leviathan”.

paikallis-ajallisista alistamisen funktioista käsin ja kuinka ne liittyvät yhteen tiedon diskurssien kanssa.

Näin dispositifia luonnehtii metodi, joka on funktioiden osalta analoginen Foucault'n diskursiivista muodostelmaa hahmottelevien tutkimusten kanssa. Esimerkiksi luvussa 2.2 käsitellyn hullujenhuoneen kurinpidollisen dispositifin analyysi keskittyi teknisiin käytäntöihin, joissa kuitenkin oleelliseksi nähtiin niiden saama yhteisfunktio. Tuon "psy-funktion" merkityksenä oli kurinpidon käytäntöjen siirtäminen ihmisen todellisuuteen, diskurssiin ihmisen mielenterveydestä.

Vastaavasti Foucault kysyy, kuinka psykiatrisen vallan muoto mahdollistuu. Lähtökohtaisesti kurinpidollisten käytäntöjen funktiot korvaavat kysymykset jonkin kurinpidolle ulkopuolisen tahon asettamista valtapyrkimyksistä (valtion, ideologian tai instituution). Psy-funktio asetettiin sielusta tai tietoisuudesta puhuvien antropologisten ja humanististen olettamusten paikalle, jotta analyysi psy-alkuisesta hallinnan "strategiasta" mahdollistuisi.

3.2 Funktio -käsitteen yleisempi keskustelukehys

Foucault'n käyttämää funktio-käsitettä voidaan täsmentää vertaamalla sitä muihin funktio-käsitteen käyttötapoihin ja perinteisiin yhteiskuntatieteellisiin käsityksiin.

Matematiikassa funktio on ollut 1700-luvulta lähtien varsin tunnettu käsite. Löyhästi määritellen matemaattinen funktio on kuvaus "olioiden" (muuttujien) välisistä riippuvuussuhteista. Perusasetelma on antaa tietylle joukolle määritelmiä (x) jokin tulkinta (y). Esimerkiksi $y=f(x)$ tarkoittaa, että funktio liittyy määritelmään x jonkin arvon y.

Jos haluaa, voi tätä peilata vasten Foucault'n käsityksiä esimerkiksi tekijäfunktiosta tai psykofunktiosta. Tekijäfunktio (Tf) ilmaisisi, että tietyn diskurssin (d) riippuvuussuhteen johonkin diskursiiviseen käytäntöön (y). Tällöin $y=Tf(d)$. Samalla tavalla psy-funktio (Pf) ilmaisisi, että tietty vallan käytäntö (d) on riippuvuussuhteessa johonkin kurinpidolliseen järjestelmään (y).

Funktio-termin matemaattinen käyttö eroaa jonkin verran sen yhteiskuntatieteellisestä käytöstä. Merkittävimmät erittelyt löytyvät Robert Mertonin teoksesta *Social Theory and Social Structure*, erityisesti sen luvusta "Manifest and Latent Functions"¹⁰⁹. Mertonin mukaan sosiaalinen funktio on useimmiten sidoksissa biologiasta lainattuun ajatteluun, jossa selitettävä asia on riippuvuussuhteessa sen *sisäisiin* muutoksiin¹¹⁰. Vaikkapa väestöilmiöitä voidaan tutkia useiden asioiden konstituoina kokonaisuuksina. Esimerkiksi hedelmällisyyttä voidaan analysoida lukuisten siihen vaikuttavien muuttujien yhteisfunktiona. Biologiassa on tähän tapaan totuttu analysoimaan, minkälaisia tehtäviä esimerkiksi ihmiskehon eri osilla on sen kokonaisuuden kannalta. Samaa mentaliteettia voidaan tietysti käyttää myös teknisten innovaatioiden kohdalla.

Analysoidessaan hullujenhuoneen vaikutuksia myös Foucault ottaa puheeksi tämän "yhteisfunktion" ajatuksen. Foucault painottaa, että hän haluaa analysoida nimenomaan tapoja, joilla hulluja kohdellaan. Nämä tavat tai käytännöt ilmaisevat hullujenhuoneen ja sen potilaiden välisen riippuvuussuhteen, eli toimivat tuon suhteen funktioina. Kuten erittelyistä luvussa 2.2 on käynyt ilmi, tämä riippuvuussuhde myös rakennetaan laitoksessa erilaisten "taktiikoiden" ja "manööverien" avulla. Nämä käytännöt perustellaan hullujenhuonedispositiivin (hullujenhuonetodellisuuden) sisäisinä funktioina. Outoa kuitenkin on, että vaikka käytäntöjen kontribuutiona on konstituoida hullujenhuone, on käytäntöjen fataali merkitys sen ulkopuolella, psy-funktiossa.

Foucault lanseeraa psy-funktion käsitteen kuvaamaan riippuvuussuhteita, jotka eivät ole tilallisesti sidottuja hullujenhuoneeseen. On kai ajateltava, että siinä, missä hullujenhuoneen käytännöt ilmaisevat asukin riippuvuussuhteen hullujenhuoneen todellisuuteen, ilmaisee psy-funktio (ihmisen) riippuvuussuhteen todellisuuteen hullujenhuoneen ulkopuolella. Outous on, että Foucault omien ennakkoehtojensa puitteissa nimenomaan halusi eron kaikista ulkoisista kattokäsitteistä. Näin jää vaikeaksi ymmärtää, mihin tämä laaja-alaisempi "todellisuus" viittaa. Toisin sanoen, *minkä* funktiona psy-funktio viimekädessä toimii. Vastaus liittyy dispositiivin "strategiaan". Strategian hankaluutta funktionaalisenä yksikkönä lähestyn myöhemmin (luvuissa 3.3, 4.2, 4.3 ja 5.1).

¹⁰⁹ Merton 1968.

¹¹⁰ Merton 1968, 75.

Robert Mertonin kontribuutio funktio-käsitteen käytölle on pyrkimyksessä selkeyttää termin käyttöä ja poistaa sen ympäriltä sekaannuksia. Tyypilliset käsitteen määrittelyä yleisesti vaivaavat ongelmat ovat semanttisia. On aina hankalaa, jos samalla sanalla tarkoitetaan montaa asiaa. Ehkä joistain Mertonin erotteluista olisi hyötyä myös Foucault-lukijalle. Merton luonnehtii pyrkimyksiään seuraavin sanoin:

"On epäilemättä pakko rajoittaa funktio-käsitteen sosiologista käyttöä, tarve erottaa selvästi toisistaan dispositioiden subjektiiviset kategoriat ja tarkasteltujen seurauksien objektiiviset kategoriat. Muutoin funktionaalisen orientaation substanssi saattaa kadota sumuisten määritelmien pilveen."¹¹¹

Nämä kaksi kategoriaa sekoittuvat Mertonin mukaan muutamissa funktionaalisen orientaation postulaatioissa, joissa on samaan aikaan läsnä kysymys funktionaalisen yksikön luonnehdinnoista:

a) *Yhteiskunnan funktionaalinen ykseys*, jolloin ajatellaan, että yksittäisen sosiaalisen käytännön merkitys on siinä, minkä kontribuution se antaa sosiaalisen elämän totaliteetille. Funktionaalinen yksikkö on tällöin koko yhteiskunta, jonka käsitetään ikään kuin yhtenä organismina. Mertonin mukaan esimerkiksi Radcliffe-Brownin ajatukset vievät tähän suuntaan. Vaikeutena kuitenkin on, että tällainen funktionaalinen yksikkö on aivan liian iso. Se sisällyttää kaikki yksittäiset teot ja yksilölliset intentiot yhden ja saman funktionaalisen kehyksen alle ja tulee luoneeksi yhteiskunnasta suljetun ja totaalisen. Mertonin mukaan nykyisiin monimuotoisiin yhteiskuntiin tämä ei sovi. Joskus on ehkä ollut toisin, kuten juuri Radcliffe-Brownin tai Malinowskin analysoimien pienipopulaatioisten, ei-kirjallisten ja maantieteellisesti ahtaiden alkuperäiskulttuurien kohdalla. Toisaalta tällainen funktionaalisen yksikön käsite on vaikeuksissa silloinkin, kun pitäisi analysoida erilaisia yhteisöjä, joiden integraation aste vaihtelee. Mertonin mukaan ei aina voida sanoa, että jokin vakiintunut käytäntö on merkityksellinen koko yhteiskunnan kokonaisuuden kannalta eikä edes samanlainen kaikille ihmisille, jotka siinä elävät. Päinvastoin, tietty käytäntö saattaa olla

¹¹¹ Merton 1968, 79: "There will plainly occasion to limit the use of the sociological concept of function, and there will be need to distinguish clearly between subjective categories of disposition and objective categories of observed consequences. Else the substance of the functional orientation may become lost in cloud of hazy definitions."

funktionaalinen tietyn ryhmän integraatiolle ja vahingollinen toiselle.¹¹²

Foucault jakaa tämän käsityksen omista metodologisista ennakkoehtoistaan sanomalla, että dispositif ei ole ykseys¹¹³. Foucault jakaa tutkimuskohteensa ajallis-paikallisiin konteksteihin tutkiakseen niissä ilmeneviä valtasuhteita, jotka ovat keskenään erimuotoisia. Foucault'n vaikeutena on, kuten edellä mainitsin, että hän pyrkii laajentamaan analyysinsä niiden kontekstien ulkopuolelle, jolloin niiden referenssipinta muuttuu vaikeaksi ymmärtää.

b) *Funktioteoreettinen universalisointi* merkitsee väitettä, että kaikilla sosiaalisesti vakiintuneilla muodoilla on positiivisia funktioita. Merton esittää, että tässä postulaatiossa on vaarana käsittää kaikki mahdollinen sosiaalisesti funktionaaliseksi. Maltillisempi kanta olisi Mertonin mukaan sanoa, että vaikka mikä tahansa sosiaalisen rakenteen elementti saattaa saada funktion, ei kaikkien elementtien tarvitse olla rakenteen kannalta funktionaalisia.¹¹⁴

Suhteessa Foucault'n ajatuksiin tämä seikka ei ole kovin selvä. On käsittääkseni sanottava, että jos Foucault ei pidä kaikkia analysoimiaan diskursiivisia ja ei-diskursiivisia käytäntöjä funktioina, ei hän myöskään erottele niitä käytäntöjä, jotka eivät sellaisia ole. Ajattelisin, että jos Foucault tietoisesti analysoi vain sellaisia käytäntöjä, joilla on vaikutusta tietyssä perspektiivissä, on sillä seurauksia lähinnä hänen metodilleen, jonka kuitenkin pitäisi hänen omien sanojensa mukaan ottaa huomioon kaikki tiettyyn ajanjaksoon ja tiettyyn tilalliseen kontekstiin sisältyvä aineisto¹¹⁵. Sen lähtökohta ei toisin sanoin olisikaan "nominalistinen" eikä ainakaan täysin vailla tulkinnallista kehystä.

c) *Välttämättömyysvaade* tarkoittaa, että jokaisella sosiaalisella elementillä välttämätöntä olla jokin funktio. Puvustuksella, materiaalisilla objekteilla, ideoilla,

¹¹² mt. 81-82.

¹¹³ Esim. SH 64-65.

¹¹⁴ Merton 1968, 84-85.

¹¹⁵ Esim. arkeologia-käsitteen taustana toimivan "arkisto"-käsitteen merkitys on sisältää kaikki tietyn aikakauden kontekstisidonnainen aineisto. Arkeologia on sitten oppi tuon arkiston tutkimiseksi. Pyrkimyksenä on hahmottaa arkistoa koossa pitävät ja sen muotoa määrittävät funktiot. (archieve → archeology) Ks. Esim. TA 170-171.

uskomuksilla... Ne kaikki representoivat jonkin välttämättömän osan kokonaisuudesta. Merton huomauttaa, että on epäselvää, onko välttämättömyys leimallista noille elementeille, funktionaaliselle yksikölle vai niille molemmille. Mertonin mukaan postulaatti sisältää oikeastaan kaksi toisistaan erotettavissa olevaa väitettä. Ensin siinä väitetään, että on olemassa funktioita, joita ilman yhteisöä tai yksilöä tai jotain sosiaalista ryhmää ei olisi olemassa. Sitten esitetään, että on noiden funktioiden täyttämisen vaatii välttämättä joitain sosiaalisia elementtejä.¹¹⁶

Mertonin mukaan tämä asetelma on niin sanotusti vastoin faktoja. Samalla Merton esittää, mikä hänen mukaansa funktionaalisessa analyysissä on keskeistä:

"Aivan kuten sama elementti saattaa saada moninaisia funktioita, saattaa sama funktio tulla täytetyksi monimuotoisin ja vaihtoehtoisin elementein."¹¹⁷

Tämä määritelmällinen lause sopii hyvin Foucault'n tapaan käyttää funktion käsitettä. Kuten luvun 2.2. alaluvuissa toin esiin, kurinpidolliset järjestelmät ovat eri konteksteissa saaneet Foucault'n mukaan hyvin erityyppisiä funktioita. Vastaavasti esimerkiksi perhe vastasi Foucault'n mukaan monista samoista funktioista kuin hullujenhuone myöhemmin.

Tuntuu siis siltä, että Foucault'n funktio -käsite tottelee Mertonin käsitteelle tekemiä tarkennuksia melko hienosti. Tätä seikkaa korostaa entisestään tavat, joilla Merton jatkaa funktionaaliselle analyysille asettamiensa rajojen muotoilua. Vastaavuuksia ei mielestäni ole vaikea löytää.

a) Mertonin mukaan funktio-käsitteen käyttöä pitää rajoittaa sosiaalisen elementin objektiivisiin seurauksiin siinä kulttuurisessa järjestelmässä, jossa se on esiintyy. Myös subjektiivinen motiivi-kategoria tulee Mertonin mukaan korvata objektiivisella funktion käsitteellä.¹¹⁸

¹¹⁶ Merton 1968, 86-87.

¹¹⁷ mt. 87: "Just as the same item may have multiple functions, so may the same function be diversely fulfilled by alternative items."

¹¹⁸ mt. 105.

Tekijyyttä koskevassa kappaleessa esittelin, kuinka Foucault juuri tähän tapaan korvaa luontaisen tuntuiset, tekijän motiiveihin liitetyt selitykset tekijäfunktiolla. Samalla esitin, että syynä tähän oli Foucault'n pyrkimys immanenttiin analyysiin. Toisin sanoin diskurssifunktioiden seuraukset ovat tulkittavissa vain niiden konstituoidun diskursiivisen muodostelman tasolla. Samoin dispositiiviset funktiot hylkäävät (tai ainakin sulkeistavat) individualistiset lähtökohdat ja ne korvataan materiaalisista käytännöistä nousevilla funktioilla. Vaikutuksia analysoidaan pääasiallisesti vain siinä ajallis-paikallisessa kontekstissa, jossa ne esiintyvät.

b) Merton erottelee kahdentasoisia funktioita: ilmeisfunktiot ja latenssifunktiot. Ensimmäisellä on nimensä mukaisesti ilmeisiä seurauksia, jotka ovat jopa samoja, kuin mihin niiden alullepanijat ovat pyrkineet. Latenssifunktio taas on piilossa ja se aiheuttaa sosiaalisessa järjestelmässä odottamattomia ja niiden tekijästä riippumattomia seurauksia.¹¹⁹

Foucault jakaa ajatuksen siitä, että vallan vaikutukset ovat sekä ilmeisiä että tavoittamattomissa. Ilmeisiä ne ovat paikallisissa vallan käytännöissä. Esimerkiksi hullujenhuoneen käytäntöjen funktiot ovat ilmeisiä hullujenhuoneelle. Tavoittamattomissa on, että kurinpidollisesta järjestelmästä kanavoituu laaja-alaisemmalla strategisella tasolla riippuvuussuhteen kuvaaja todellisuuteen myös hullujenhuoneen ulkopuolella. On mielestäni mahdollista ajatella, että "strateginen funktio" on piilevä ja siinä mielessä latentti, kun taas paikallinen "taktinen funktio" on ilmeinen.

c) Mertonin "funktionaalinen yksikkö" ei sekään ole lukkoon lyöty ja tietty taho. Mertonin mukaan on välttämätöntä keskittyä koko siihen yksikköjen vaihteluun, jolle tietty elementti aiheuttaa seurauksia. Toisin sanoin funktionaalisia tasoja on paljon (yksilötaso, ryhmätaso, sosiaalinen taso, kulttuurinen taso).¹²⁰ Saman elementin vaikutukset eivät ole kaikkialla samanlaisia. Kuten edellä yritin ilmaista, myös Foucault ajattelee, että funktio on teknisellä tasolla ilmeinen, mutta strategisesti piilossa. Tekijäfunktio merkitsee eri asiaa kirjailijalle kuin mitkä ovat sen kauaskantoiset vaikutukset diskursiivisessa muodostelmassa. Hullujenhuoneen funktionaalinen yksikkö

¹¹⁹ Merton 1968, 105.

¹²⁰ mt. 106.

on eri asia, kuin se, mitä sen käytännöt merkitsevät strategisella tasolla. Näin myös Foucault'n ajattelu sisältää piirteen, joka pyrkii erittelemään tietyn funktion vaikutuksia ainakin kahdella tasolla.

d) Mielenkiintoista on myös, että Merton kirjoittaa:

"Jokaiseen funktionaaliseen analyysiin on upotettu, piilotettuna tai ilmausuttuna, jokin käsitys tutkittavan järjestelmän funktionaalisista vaatimuksista. [...] Tämä jättää jälkeen yhden hämärimmistä ja empiirisesti kiisteellyimmistä funktionaalisen teorian käsitteistä [...] Funktionaalisen vaatimuksen käsite uhkaa olla tautologinen tai *ex post facto*; se tapaa määrittää annetun järjestelmän "selvitymisolosuhteina". Sillä on tapana, kuten on laita Malinowskin töissä, sisällyttää itseensä sekä biologiset että sosiaaliset tarpeet ("needs").¹²¹

Tämä seikka vahvistaa, että funktionaalinen analyysi implisiittisesti vaatii, että on olemassa myös jotain sille itselleen ulkoista. Tämä jokin on Mertonin mukaan 'funktionaalinen vaatimus'. Haastattelun "The Confession of Flesh" viimeinen identifikaatio saattaa näin nousta tärkeäksi. Foucault kirjoittaa siinä tarkoittavansa dispositiivilla muodostumaa, jonka:

"päätehtävänä on tietynä ajankohtana vastata johonkin kipeään tarpeeseen (urgend need). Dispositiivilla on siten hallitseva strateginen funktio."¹²²

Näin Foucault näyttää allekirjoittavan Mertonin funktionaalisen analyysin implisiittisen ehdon funktionaalisista vaatimuksista. Toisin sanoen: täytyy olla jotain, joka antaa käytännöille funktion. Tuo jokin on Foucault'lle "urgend need". Foucault ei kuitenkaan

¹²¹ Merton 1968, 106: "Embedded in every functional analysis is some conception, tacit or expressed, of the functional requirements of the system under observation. [...] This remains one of the cloudiest and empirically most debatable concepts in functional theory. [...] The concept of functional requirement tends to be tautological or *ex post facto*; it tends to be confined to the conditions of "survival" of a given system; it tends, as in work of Malinowski, to include biological as well as social 'needs'."

¹²² CF 195: "Thirdly, I understand by the term 'apparatus' a sort of formation which has as its major function at a given historical moment that of responding to an *urgend need*. The apparatus thus has a dominant strategic function." Ks. myös tässä s. 35.

problematisoi seikkaa, jonka Merton nostaa esiin: nimittäin, että tällaiset "tarveharkintaiset" funktionaaliset vaatimukset tekevät tutkimuksesta usein joko tautologista tai ex post facto¹²³. Foucault'n "hallitseva strateginen funktio" ansaitsee siis erityishuomiota, jota annan sille luvussa 4.2.

e) Merton kirjoittaa, että analyysin täytyy keskittyä konkreettisesti ja yksityiskohtaisesti niihin mekanismeihin, jotka operoivat suorittaakseen määrätyn funktion. Foucault'n kaikki tutkimukset keskittyvät juuri mekanismeihin empiirisesti, konkreettisesti ja mahdollisimman yksityiskohtaisesti. Esimerkiksi psy-funktion mekanismit, tekijyyden mekanismit, kurinpidon mekanismit ja väestönhallinnan mekanismit ovat juuri niitä elementtejä, joista Foucault on kiinnostunut. Mekanismi-käsite tarkoittaa Foucault'lla laajaa vastausta kysymykseen, kuinka valta toimii¹²⁴. Immanentin metodologian mukaisesti Foucault haluaa siis ilman kattokäsitteitä tutkia, kuinka valta operoi paikallisissa suhteissa ja mitä siitä seuraa. Kysymykset voitaisiin muotoilla esimerkiksi seuraavaan tapaan: miten valta mahdollistaa olosuhteet, jotka kykenevät tuottamaan subjekti-ihmisen, vankilalaitoksen tai diskurssin ihmisen hengenelämästä. Toisin sanoin, miten valta onnistuu käyttämään tiettyä diskursiivista tai ei-diskursiivista käytäntöä funktiona eli muokkaamaan sen omiin tarpeisiinsa sopivaksi. Edellisen kohdan d) Foucault'n sivuuttama tema on läsnä tässäkin: funktio vaatii referenssin, jonka kautta sitä on vasta mahdollista ajatella funktiona.

Mertonilta löytyy paljon muutakin Foucault'n metodiseen kehykseen sopivaa, joten on ihmeteltävä, miksei Foucault itse viittaa Mertoniin. Myöskään kommentaareissa ei suoranaisesti vilise viittauksia Foucault'n funktionaaliseen orientaatioon¹²⁵. Osasyynä voi olla (aivan kuten Mertonin erittelyistä käy ilmi), että termi 'funktio' ja siihen perustuva -ismi voidaan tulkita hyvin laajapiirteisesti. Funktionaaliset päämäärät ovat useimmiten yleisiä ja ylihistoriallisia, sosialisaaion kautta yhteisön jäseniin istutettuja "kontrolliarvoja". Niitä voidaan soveltaa milloin minkäkin järjestelmän toimintaan, esimerkiksi: "elämänprosessien ylläpitoon" (Malinowski), "rakenteelliseen jatkuvuuteen" (Radcliffe-Brown), "tasapainon ylläpitoon" (Parsons). Toisin sanoin

¹²³ 'Ex post facto' merkitsee, että selitykseen lisätään jälkikäteen jokin puuttuva osa.

¹²⁴ Esim. SMD 24: "What I have been trying to look at since 1970-71 is the 'How' of power [...] or in other words trying to understand its mechanisms".

¹²⁵ Poikkeuksena olen jo maininnut Neil Brennerin 1968, jonka tulkintaa käsittelen luvussa 4.2.

funktionalistit eivät peittele, että jokin teorian osa vaatii tutkimuskehityksen ylittämistä. Päin vastoin, funktionalismissa määritelmällisesti painotetaan juuri selitettävän kokonaisuuden kautta etenevää tulkintaa, kuten Merton itse totesi "funktionaalisista vaatimuksista" kirjoittaessaan. Tässä suhteessa Foucault'n analyysit ovat erilaisia. Ne eivät (ainakaan julkilausutusti) salli, että kokonaisuus olisi ensin ja sen osat selitettäisiin ex post facto, takaperoisesti vasta jälkikäteen. Foucault painottaa, että seuraukset ovat aina tulleet vasta viimeisinä. Siksi selitys ei voi lähteä niistä liikkeelle. Foucault kuitenkin käyttää funktion käsitettä ja on selvästi tietoinen myös "funktionaalisista vaatimuksista" kirjoittaessaan, että dispositifilla on "hallitseva strateginen funktio", joka on seurausta jostain historiallisesti kipeästä tarpeesta. Onkin kysyttävä, missä määrin Foucault'n analyysin on oltava ei-immanenttia, tai mertonlaisemmin: mikä on Foucault'n funktionaalinen yksikkö?

3.3 Positiviteetti

Giorgio Agamben esittää jo esillä olleessa esseessään *Che cos'è un Dispositivo?*¹²⁶ mielenkiintoisen väitteen, jonka mukaan Foucault käyttää Tiedon arkeologian kirjoittamisen aikoihin ja sitä ennen termiä ”positiviteetti” dispositifin merkityksessä¹²⁷. Agamben katsoo, että positiviteetti sisältää lähes jäännöksettä sen, mitä Foucault lausui dispositifista edellä kerratussa haastattelussa "The Confesion of Flesh". Agamben ei lähde selventämään väitettä eikä anna yhtäkään suoraa viitettä "positiviteetti"-termin käytöstä¹²⁸. Väitettä sietää kuitenkin tarkastella tässä yhteydessä.

Tiedon Arkeologian sivuilla Foucault pariin otteeseen varoittaa ottamasta positiviteettia liian ankarasti¹²⁹ ja hauskuuttaa lukijoitaan tituleeraamalla itseään “iloiseksi positivistiksi”¹³⁰, ehkä Nietzschen Iloista tiedettä muistellen. Itse termiä positiviteetti luonnehtii taso, jolla lausumien analyysi tapahtuu. Tätä tasoa kuvataan Tiedon

¹²⁶ Agamben 2008

¹²⁷ mt. 2008, 11.

¹²⁸ Agamben keskittyy tutkimaan, keneltä Foucault olisi voinut periä termin käytön ja oikoo tässä etsimään positiviteetin käytölle sopivaa edeltäjää. Jean Hyppoliten tutkimus Hegelistä on Agamben mukaan avaava, koska sen yksi keskeinen lähtökohta oli Hegelin teos ”Die Positivität der christlichen Religion”. Siinä termiä (positiivinen usko) käytetään vastakohtana luonnolliselle uskolle. mt. 11-13.

¹²⁹ TA 177

¹³⁰ mt. 166

arkeologiassa seuraavin sanoin:

"Taso on ymmärrettävä lausumissa havaittavien sanottujen asioiden, suhteiden, säännöllisyyksien ja muodonmuutosten kokonaisuudeksi."¹³¹

Kappaleessa 3.1 painotin, että arkeologiassa pyritään hahmottamaan, miten jokin diskurssimuoto mahdollistuu, ja että tuo mahdollistuminen perustuu diskurssifunktioihin. Diskurssifunktioiden analysoimiseksi vaadittiin, että diskurssin ulkopuoliset vaikuttimet eliminoidaan. Tasoa, jonka Foucault asettaa oletettujen, diskurssille ulkoisten vaikuttimien paikalle, luonnehdin funktioiden muodostamaksi järjestelmäksi. "Positiviteetti" näyttää olevan Foucault'n käsite tuolle samaiselle tasolle.

Foucault vakiinnuttaa positiviteetti-termiä Tiedon arkeologian puolen välin paikkeilla suhteuttaen sen käsitteeseen "historiallinen apriori". Lainaus koskettelee kirjallisuuden positiviteettia, mutta tietyiltä osin positiviteetin voitaneen yleistää:

“Tarkemmin sanoen tämä positiivisuuden muoto määrittelee kentän, jolle muodolliset identiteetit, temaattiset jatkuvuudet, käsitteiden käännökset ja polemiikit voivat lopulta levittäytyä. Siten positiviteetti esittää osaa, jota voitaisiin kutsua *historialliseksi a prioriksi*”¹³²

Historiallisen a priorin kohdalla ei voi välttyä ajatukselta, että sillä olisi esikuvansa Immanuel Kantin filosofiassa. Kant puhui tiedosta ennen kokemusta (a priori). Sillä hän viittasi järjen yleisiin kategorioihin, joiden avulla jäsenämme kokemusta. Näin ollen järjen a priori on Kantille historian hahmo. Kant ajatteli, että tietorakenteet säilyvät ihmisillä aina samanlaisina ja ikuisina.

Historiallinen a priori on vastakkainen tuollaiselle poikkeuksetta pätevälle ja muodolliselle a priorille¹³³. Sitä vastoin historiallinen a priori tarkoittaa, että kokemusta jäsentävät kategoriat ovat historiallisia. Historia ehdollistaa kokemusta ja luo sille rajoja.

¹³¹ mt. 163

¹³² mt. 168. Vaikuttaa siltä, että positiviteetin kanssa samanmerkityksinen on episteme. Myös sitä Foucault kutsuu historialliseksi aprioriksi. Tässä en tee eroa noiden termien välillä.

¹³³ mt. 169.

Historia muodostaa tietomme ja toimintamme perustan. Historiallisuudelle on ominaista, että sen rakenteet vaihtelevat ja ylittävät välillä omat rajansa järjestäytyäkseen uudelleen.¹³⁴ Jos asialle hakee analogiaa, sellaisesta voisi käydä esimerkiksi Thomas Kuhnin klassikkoteoksessa Tieteellisten vallankumousten rakenne konstituoitu paradigman käsite¹³⁵.

Kuhn esitti, että normaalia tieteen tekemistä ohjaa ja sen mahdollisuuksia rajoittaa aina jokin annettu, kyseenalaistamaton ja siinä mielessä apriori paradigma. Kuhn puhui myös vaiheista, jolloin tieteenala kehittää paljon paradigmalle vastakkaisia löydöksiä ja tieteenala ajautuu kriisiin. Kriisivaiheessa paradigma ylittyy ja syntyy tarve uudelle, tulokset selittävälle teoreettiselle strategialle. Uuden paradigman järjestäytyminen ei tapahdu kuitenkaan puhtaasti tieteen sisäisten sääntöjen mukaan vaan siihen vaikuttavat vahvasti monet ulkoiset ja ”irrationaaliset” tekijät, kuten poliittiset valtasuhteet.¹³⁶

Kantille järjen a priori oli oikeastaan negatiivinen hahmo. Sen rajoja ei voi ylittää ajautumatta vakaviin ristiriitoihin ja taantumaan. Positiviteetin ja paradigman kohdalla on toisin. Ne ovat nimenomaan omat rajansa ylittäviä ja tässä mielessä positiivisia käsitteitä.

“Positiviteettien a priori ei ole ainoastaan ajallisen hajonnan järjestelmä: se on itsessään muutettavissa oleva kokonaisuus”¹³⁷

Positiviteetit ovat siis ajallisesti järjestäytyneitä kokonaisuuksia. Niiden apiorisuus määrittyy funktioiden kokonaisuudeksi, jotka ohjaavat diskursiivista järjestelmää. Funktiot eivät kuitenkaan tarjoutu suhteuttamilleen elementeille ulkoa, vaan ne ovat sidottuja siihen, minkä ne liittävät. Tässä mielessä positiviteetti eroaa Kuhnin paradigmasta, johon vaikuttivat puhtaasti paradigmalle ulkoiset tekijät. Positiviteetti on Foucault'n mukaan sidottuna niihin diskursseihin, joiden ehtona se itse toimii.¹³⁸ Kaikki

¹³⁴ mt. 170.

¹³⁵ Kuhn 1994. *The Structure of Scientific Revolutions* ilmestyi 1962. Vaikka Foucault ei viittaa Kuhnin eikä Foucault'n näkemysten voi yleisesti katsoa yhtyvän Kuhnin ajattelumallin kanssa, ovat paradigma ja positiviteetin apriori hyvin saman kaltaisia käsitteitä.

¹³⁶ Kuhn 1994, 78-88.

¹³⁷ TA 169.

¹³⁸ mt. 169.

siinä tapahtuvat muutokset ovat siis seurausta elementtien välisten yhteyksien muunnelmista, funktioista. Tämä muutoksen mahdollisuus tekee historiallisesta apriorista positiivisen käsitteen. Se voi Foucault'n mukaan jollain hetkellä saada uusia funktioita, eli suunnata tai järjestää uudelleen yhdistämiään elementtejä ja siten myös yhdistämäänsä kokonaisuutta.

Mitä tulee Agamben väitteeseen positiviteetin ja dispositif-termin yhtenevyydestä, voi positiviteetista löytää haastattelussa *The Confession of Flesh* mainitut dispositifin identifikaatiot.

Positiviteetti näyttää selvästi yhdistävän käytäntöjä (diskursiivisia ja ei-diskursiivisia elementtejä) toisiinsa. Esimerkiksi psykiatrian kenttää Foucault analysoi Tiedon arkeologian sivuilla *Madness and Civilization*-teoksen pohjalta psykiatrisena positiviteettina:

“Mikä mullisti käytettyjen käsitteiden, analyysien ja todisteiden kokonaisuuden, on kokonainen sairaalaan ottamisen, pakkohoidon, yhteiskunnallisen poissulkemisen ehtojen ja menettelytapojen, lainsäädännön, teollisuustyön ja porvarillisen moraalien välinen suhdekimppu, lyhyesti sanoen kokonaisuus, joka luonnehtii lausumien muotoutumista tässä diskursiivisessa käytännössä. [...] tuo käytäntö toimi toki lääketieteessä, mutta yhtä lailla se toimi hallinnollisissa säädöksissä, kirjallisissa tai filosofisissa teksteissä, tapauksilastoissa ja pakkotyön tai köyhäinavun teorioissa tai hankkeissa. Klassisella kaudella on siis yksi täydellisesti kuvailtavissa oleva diskursiivinen muodostelma ja yksi positiviteetti, eikä niitä vastaa mikään määritelty oppiala, jota voisi verrata psykiatriaan.”¹³⁹

Diskursiivisten edellytysten lisäksi psykiatrian diskursiiviseen muodostelmaan on siis sidoksissa koko joukko erilaisia ei-diskursiivisia tekijöitä. Foucault sivuaa Tiedon arkeologiassa tematiikkaa diskursiivisten käytäntöjen niveltymisestä sellaisiin käytäntöihin, jotka eivät ole diskursiivisia.¹⁴⁰ Näin ollen identifikaatioista ensimmäinen,

¹³⁹ TA 232-3.

¹⁴⁰ mt. 237: Foucault mainitsee esimerkiksi institutionaalisen kentän, poliittiset käytännöt ja taloudelliset prosessit.

jossa dispositiiva pidetään heterogeenisten suhteiden kokonaisuutena, pätee myös positiviteetin kohdalla. Diskurssien suhdetta muihin käytäntöihin Foucault kuitenkin käsittelee vain diskurssista käsin.

Positiviteetti myös määrittää noiden suhteiden laatua. Foucault painottaa positiviteetin eroa sitä pysyväisältöisempiin ja tarkkarajaisempiin termeihin, kuten tieteenala ja oppiala.¹⁴¹ Foucault pyrkii käsitteellä hahmottelemaan, miten tiedediskurssia ohjaavat säännöt muuttuvat. Näin positiviteetti lähenee kuñnilaista paradigmaa, jonka merkityksenä on tiettyä diskurssia ohjaava historiallinen "todellisuuskäsitys".

Foucault kirjoittaa, että positiviteetin elementit eivät muodosta yhtenäistä tai vakaata järjestelmää, vaan suhteita määrittää dispositiivin tapaan katkoksen ja muutoksen tila¹⁴². Itse koen ongelmalliseksi, että tämän järjestyksen vakiinnuttavan "tahon", muodonmuutokset eivät kuitenkaan artikuloitu kunnolla. Tämä johtuu siitä metodologisesta seikasta, ettei funktioiden muodostaman episteemin ulkopuolta ole analyysissa olemassa. On olemassa "mahdollisuuksia", tai historialliseen aprioriin vaikuttavia "muunnelmia", mutta esimerkiksi tieteentekijä ei voi tavoittaa hänen toimintaansa ja käytäntöjään determinoivaa positiviteettia. Hänet on tietyllä tapaa lukittu sisään. Kuñnilaiseen paradigmaan verrattuna tieteentekijä on erilaisessa positiossa. Diskurssin immanenssista mahdollisia muutoksen syitä tuntuu olevan mahdoton tavoittaa. Joka tapauksessa Agamben väite positiviteetin ja dispositiivin samanmerkityksisyydestä pitää jokseenkin paikkansa. Funktioiden yhdistelmät ja funktioita apriorisesti koodaava taso oli Foucault'illa ainakin teoreettisesti läsnä positiviteetin käsitteessä.

Agamben esille nostama positiviteetin käsite johtaa näin ajattelemaan Mertonin kautta luvussa 3.2 esiin nostamaani kysymystä Foucault'n teorian ei-immanenttisuudesta. Historiallinen apriori vastaa selvästi Mertonin funktionaalisia vaatimuksia. Sen roolina on määrittää diskursiivisen funktiojärjestelmän "mahdollisuuden ehdot"¹⁴³.

¹⁴¹ TA 235.

¹⁴² mt. 168, 172 "Se on lausumien muotoutumisen ja muodonmuutoksen yleinen järjestelmä".

¹⁴³ mt. 171.

3.4 Teoreettisen ongelmat

Foucault'n diskurssifunktion ja positiviteetin välinen suhde kohtaa kaksi ongelmaa, jotka ovat relevantteja hänen myöhemmille muotoiluilleen valtasuhteista dispositif-termin avulla:

i) Positiviteetti leijuu samaan aikaan yhtäältä diskursiivisten käytäntöjen tavoittamattomissa ja toisaalta sisältyy yksittäisiin käytäntöihin. Tavoittamattomissa se on sikäli, että se määrittää funktioiden kautta diskursiivisia kokonaisuuksia, mutta kuitenkin diskursiiviseen käytäntöön osallistuva henkilö ei pysty koskaan tavoittamaan positiviteetin määrittämää aprioria. Hän ei toisin sanoen näe todellista asemaansa suhteessa positiviteettiin. (Foucault'n antihumanismi) Yksittäistapauksiin positiviteetti sisältyy, kuten sanottua, funktioimalla tai ohjaamalla diskurssin sisällä siihen osallistuvan henkilön ajattelukäytäntöjä.

Ongelma on, mikä selittäisi positiviteetin apriorisuuden, tietyn yhdennäköisyyden kantilaisiin ideoihin tai mertonlaiseen funktionaaliseen vaatimukseen, vahingoittamatta Foucault'n immanenttia metodologista koodia. Kant piti transsendentaalisia kategorioitaan inhimillisen ajattelun yleisinä piirteinä ja funktionalismissa on totuttu ajattelemaan, että on olemassa jotain funktioiden ulkopuolista. Foucault'n metodologia pyrkii pitämään tuollaisia ajattelua määräävinä piirteinä historialliselle tilanteelle immanentteja diskursiivisia käytäntöjä. Kysymys siitä, miten positiviteetti determinoi (tai funktioi) käytännöt, joihin yksittäinen henkilö osallistuu, vaatisi kuitenkin myös immanentin selityksen.

ii) Toisaalta liittyen tähän kaksijakoisuuteen, vaikka positiviteetti on kasattu heterogeenisistä diskursiivisista elementeistä (filosofisista, tieteellisistä, kaunokirjallisista, juridisista jne. lausumista), Foucault ilmaisee sen olevan (kuten Kuhnin paradigma normaalitieteelle) kattava suhteiden järjestelmä. Sen sisällä konstituoituvat ymmärrettäviksi kaikki tietyn historiallisen periodin ideat ja kokemukset. Näin historiallinen a priori näyttää synnyttävän yhtenäisiä muotoja (episteemejä), joiden kautta kaikki ihmisolennot tietynä historiallisena aikana suhteutuvat itseensä ja maailmaan. Foucault ei kuitenkaan voi turvautua ontologisiin varustuksiin selittääkseen, että nuo muodot todella ovat yhtenäisiä ja kaikkien jakamia.

Jää epäselväksi, mikä selittäisi diskurssifunktioiden konstituoitumisen tässä laajuudessa.

Arkeologian suhdetta Foucault'n 70-luvun valta-analytiikkaan on usein lähestytty Foucault'n omien sanojen pohjalta. Erityisesti haastattelussa "The Confession of Flesh" Foucault kertoo valta-analytiikassaan laajentaneensa tutkimuksensa alaa koskemaan myös ei-diskursiivisia käytäntöjä. Häneltä kysyttiin, miksi hän on vaihtanut episteemin, tiedon ja diskursiiviset muodostelmat dispositifeihin ja disiplineihin¹⁴⁴¹⁴⁵. Foucault sanoi vastauksessaan olleensa vielä episteemien historiaa tutkiessaan "lukittuneena umpikujan" ja jatkoi:

"Haluaisin nyt näyttää, että se, mitä kutsun dispositifiksi, on episteemin tapaus paljon yleisemmälle tasolle siirrettynä; tai mielummin niin, että episteemi on erityinen diskursiivinen dispositif, kun taas dispositif yleisessä muodossaan on sekä diskursiivinen että ei-diskursiivinen sen elementtien ollessa paljon heterogeenisempia."¹⁴⁶

Foucault halusi valta-analytiikkaan siirtyessään ottaa käsittelyyn materiaaliset olosuhteet, jotka ovat diskursseille ulkopuolisia. Funktionaalisessa kehyksessä ilmaisten hän halusi antaa diskurssifunktioille tarkat funktionaaliset yksiköt. Aikaisemmin Foucault piti kiinni ohjenuorasta, jonka mukaan diskurssin muoto täytyy voida selittää sen sisäisistä säännöistä käsin. On siksi aivan perusteltua sanoa, että Foucault'n tutkimusote muuttuu. Itse olen kuitenkin taipuvainen väittämään, että dispositif joutuu kohtaamaan uudet versiot samoista ongelmista.

¹⁴⁴ CF 196

¹⁴⁵ ks. esim. Agamben, Alhanen, Pyyhtinen.

¹⁴⁶ "What I should like to do now is to try and show that what I call an apparatus is a much more general case of *episteme*; or rather, that the *episteme* in a specifically *discursive* apparatus, whereas the apparatus in its general form is both discursive and non-discursive, its elements being much more heterogenous." CF 197

4.0 DISPOSITIFIN TULKINTA

Dispositifia on siis diskurssiteorian suhteen monesti luonnehdittu niin, että analyysi laajenee ei-diskursiiviselle alueelle. Pyrin osoittamaan luvussa 3.1, että dispositifissa keskeinen funktion käsite ja metodologinen, kaiken funktioiden ulkopuolisen sulkeistava lähtökohta on mukana diskursiivisen muodostelman muutoksia hahmottavassa arkeologiassa. Samoin jo sen analyysipohjassa on mukana myös ei-diskursiivisia elementtejä.

Myös esimerkiksi Collège de France -kauden englanninkielisen luentosarjakokonaisuuden toimittanut Arnold I. Davidson viittaa lukuvuoden 1975-76 johdannossa Foucault'n julkaisemattomiin ennen 70-lukua annettuihin lausuntoihin seuraavasti:

“[L]ausuman kuvaus ei ollut valmis, kun oli määritelty lausuman lingvistinen rakenne [...] diskurssin analyysi ei voisi pelkistyä kielellisten sääntöjen mukaisiksi elementeiksi, ja niin ollen diskurssi on jotain, joka välttämättä levittäytyy kielen ulottumattomissa”¹⁴⁷

“[N]e sallivat minun todella näkevän, kuinka on tehtävissä lausumien ei-kielellisiä analyyseja. Käsitellä lausumia niiden funktioitumisena”¹⁴⁸

On siis kysymyksen paikka, kuinka tutkimuksen ala tarkkaanottaen laajenee. Davidson esittää, että Foucault kehitti 70-luvun puolivälissä edelleen tätä funktioitumisen analyysia tuoden siihen mukaan vallan perspektiivin. Näin Foucault pyrki viemään tutkimuksensa tasolle, joka kykenisi artikuloimaan paremmin diskurssien muutoksille alttiin pohjan.¹⁴⁹

¹⁴⁷ ”[D]escription of a statement was not complete when one had defined the linguistic structure of statement [...] analysis of discourse could not be reduced to the combination of elements according to linguistic rules [...] therefore 'discourse is something that necessarily extends beyond language'.” Davidson 2003, xix.

¹⁴⁸ ”[T]hey allow me indeed to see how one can do non-linguistic analyses of statements. Treat statements in their functioning.” Davidson 2003, xx.

¹⁴⁹ Davidson 2003, xx-xxi

Vallan perspektiivi tarkoittaa, että kaikelle sosiaaliselle toiminnalle, oli se sitten diskursiivista tai ei, on olemassa tulkinta, joka käsittää tuon toiminnan vallan funktiona. Tarkemmin ei-diskursiivisella tarkoitetaan enemmän ja vähemmän pakotettua, opittua, institutionalisoitunutta käyttäytymistä.

“Kaikki mikä funktioituu yhteisössä pakottavaksi järjestelmäksi ja mikä ei ole lausahdus, lyhyesti koko ei-diskursiivinen sosiaalinen kenttä, on instituutio”¹⁵⁰

1970-luvulla Foucault ottaa analyyseissaan mukaan tällaiset käyttäytymistä, kohtelua ja ohjaamista koskevat käytännöt autenttisina ja diskursseista riippumattomina. Esimerkiksi luvussa 2.2 käsitelty hullujenhuoneen dispositif sisältää juuri analyysin tavoista, joilla hulluja kohdeltiin. Samoin Tarkkailla ja rangaista -teos on analyysia tavoista, joilla rikollista ja kriminaalia kohdeltiin. Näin dispositif koskee aluetta, joka koskee institutionalisoituneita käytäntöjä ja diskursseja. Olisi kuitenkin mielestäni sanottava, (sen sijaan, että korostetaan jakoa diskursseihin ja ei-diskursseihin), että Foucault lähtee 70-luvun valta-analytiikassa liikkeelle tasosta, jossa tuota eroa nimenomaan ei ole. On olemassa elementtejä, jotka jakaantuvat “strategiselle kentälle”¹⁵¹ tasavertaisina. Oleellista on, että tällaisilla käytännöillä on vaikutusta (funktio) vallan perspektiivissä. Siksi niitä kutsutaan vallan funktioiksi.

Foucault näkee poikkeuksellisen paljon vaivaa sen selvittämiseen, mitä vallalla tarkoitetaan. Oleellinen ongelma on ollut, kuinka vallan konstituutio on mahdollista käsittää, kun sen ytimestä on poistettu konstituioiva taho. Strategian käsitteellä hän joka tapauksessa viittaa tietynlaiseen funktioita koordinoivaan tasoon. Näitä seikkoja ja niihin liittyviä kysymyksiä pohdin luvussa 4.2.

Lähden kuitenkin liikkeelle Gilles Deleuzen analyysista, jonka ansiona on eritellä dispositifiin sisältyviä erilaisia tasoja. Deleuzen mukaan Foucault pyrki dispositif-käsitteellä artikuloimaan aikaisempaa paremmin diskurssien ja ei-diskurssien välisiä suhteita. Deleuzen pohjalta tehdyt huomiot tarkentavat kysymystä funktioita koordinoivasta strategisesta tasosta.

¹⁵⁰ ”Everything which functions in a society as a system of constraint and which isn't an utterance, is short, all the field of the non-discursive social, is an institution.” CF 198.

¹⁵¹ ”strategic field” esim. SH 70; Davidson 2003, xxi; CF 202.

4.1 Deleuze dispositiivin ulottuvuuksista

Deleuze keskittyy analysoimaan Foucault'n dispositiivien erittelemällä sen "säikeiden" tai "linjojen" erilaisia ulottuvuuksia:

”Nämä dispositiivit on [...] pantu kokoon seuraavista elementeistä: näkyvyyden ja lausumisen linjoista, voiman linjoista, subjektifikaation linjoista, halkaisulinjoista, murtumista, kaikesta siitä mikä risteää ja liittää yhteen, jotkut linjat jatkaen toisia tai synnyttäen uusia, muunnelmien keinoin tai jopa muutoksilla tavassa, jonka mukaan ne ryhmittyvät”¹⁵².

Deleuze ajattelee, että linjoja tai säikeitä (heterogeenisiä funktioiden rykelmiä), voidaan analysoida neljällä tasolla. Tasoista tai ulottuvuuksista kolme ensimmäistä ovat ”näkyvyys”, ”lausuminen” ja ”voima”. Dispositiivin neljäntenä ulottuvuutena Deleuze listaa ”subjektiviteetin”, jota hän tuntuu pitävän eräänlaisena kulminaationa dispositiivikäsitteen kehityksessä.¹⁵³

Näkyvyys (curve of visibility)

Dispositiivi tekee asiat näkyviksi, mutta kuitenkin:

”[N]äkyvyyttä ei voi jäljittää mihinkään yleiseen valon alkulähteeseen, joka lankeaisi valmiina olevien objektien päälle”¹⁵⁴.

¹⁵² “These apparatuses, then, are composed of the following elements: lines of visibility and enunciation, lines of force, lines of subjectification, lines of splitting, breakage, fracture, all of which criss-cross and mingle together, some lines reproducing or giving rise to others, by means of variations or even changes in the way they are grouped”(Deleuze, 162)

Puheessa "säikeistä" ja "linjoista" on Deleuzella varmasti osittain panoksena hänen omat teoreettiset muotoilunsa. Deleuze käyttää mielellään käsitteitä säikeet ja rihmasto. On epäselvää, onko niillä perustelunsa Foucault'n dispositiivikäsitteen yhteydessä.

¹⁵³ Deleuze ei ole artikkelissa kovin tarkka ja se tekee artikkelin kommentoinnista hankalaa. Tekstissä Deleuze viittaa ahkerasti Foucault'hon, mutta ei juuri tule maininneeksi tarkkoja lähteitä. Näin hän jättää arvailulle sijaa.

¹⁵⁴ ”Visibility cannot be traced back to a general source of light which could be said to fall upon pre-

Tätä puhetta ”valon yleisestä lähteestä” voi ehkä peilata jo edellä viitattua kantilaista valistusajattelun tietoteoriaa vasten. Valistuksessa oleellista oli järjen valo, joka omilla kategorioillaan valaisee ”asiat sinänsä”. Sen seurauksena asiat saavat sitten muotonsa ja tulevat nähtäviksi. Dispositiivin toiminta on hyvin samankaltaista, mutta sillä erotuksella, että tällaista valon *yleistä* lähdettä ei Foucault’n analytiikassa ole. Deleuzen mukaan jokainen dispositiiv strukturoi valon eri tavalla. Samalla dispositiivi ”*tuottaa*” objekteja, jotka ovat riippuvaisia siitä¹⁵⁵ ¹⁵⁶. Luvussa 3.2 verrattiin toisiinsa historiallista aprioria ja kategorista aprioria. Deleuzen voi ajatella tavoittelevan samaa jakoa hieman eri käsittein. Deleuzen mukaan ”dispositiivien historiallinen luonne on löydettävissä valon regiimeistä¹⁵⁷”. Deleuzen artikkelista näkyvyyden merkitys Foucault’n dispositiiv-käsitteen kannalta jää kuitenkin varsin niukaksi.

Luvussa 2.1 käsittelin hullujenhuoneen dispositiivia, jossa erittelin erilaisia käytäntöjä. Niiden merkityksenä oli vahvistaa todellisuuden vaikutuksia ja siten tehdä hulluudesta näkyvää. Juuri nämä käyttäytymisen säätelyyn ja ihmisten kohteluun liittyvät käytännöt edustavat Foucault’n modernia valtaa käsittelevissä analyyseissä näkyvyyttä. Suurinta väitettä, joka Foucault’lla tähän ”näkyvyyteen” sisältyy, luonnehtii ”katkos” kahden vallan muodon välillä.

Suvereniteettiin perustuvan, vallan loistoa ja jumalallista järjestystä presentoivan vallan keskiössä oli kuningas. Suvereeni valta esittää itsensä mahtina erilaisin mahdollisimman näkyvin merkein. Sen sijaan Foucault’n ”moderniksi” luonnehtima kuripidollinen valta ei presentoi itseään lainkaan. Itsensä sijaan modernit dispositiivit tekevät näkyväksi yksittäisen ihmisen.¹⁵⁸ Näin voi ymmärtää, että valo strukturoituu eri tavoin eri aikoina.

Yksittäisen ihmisen näkyvyyden ”tuottamisen” ja säätelyn ulottuvuus on varmasti parhaiten esillä Foucault’n panoptikonissa. Panoptikon-metaforassa tuntuu kaikkein

existing objects” mt. 160

¹⁵⁵ ”giving birth to objects which are dependent on it” mt.160

¹⁵⁶ Deleuze käyttää tässä lauseessa termiä ”synnyttää”, mutta tuottaa-verbi (produce) kuvaa asiantilaa paremmin. Latinan kielen sanan ”pro-ducere” yhtenä merkityksenä on juuri ”tuoda näkyviin”. Ks. esim. Streng, 1992, 599

¹⁵⁷ mt 160

¹⁵⁸ DP 29, 202;

oleellisimmalta, että sitä käytetään näkemiseen tulematta itse nähdyksi. (Deleuze ei painota tätä seikkaa.) Foucault'n mukaan vangin, potilaan, oppilaan, työläisen yms. on joka hetki elettävä kuin hän olisi tarkkailun alaisena. Tarkkailijalla ei ole väliä, oikeastaan hän voi olla kuka tahansa. Teoksessa Tarkkailla ja rangaista Foucault puhuukin ”satunnaisesta tarkkailijasta”, jolla hän tarkoittaa, että esimerkiksi vangin tietoisuus tarkkailun alla olemisestaan tekee hänestä positiivisella tavalla paranoidisen. Tietoisuus siitä, että tarkkailijana voi oikeastaan olla kuka vain, tekee tarkkailijasta moninaisen. Se monistaa valvonnan tehon. Kohteen täytyy käyttäytyä jatkuvasti, kuin häntä tarkkailisi kokonainen joukko ihmisiä mitä erilaisimmista motiiveista käsin. Olkoon, että tornissa voisikin olla vain yksi ihminen kerrallaan.¹⁵⁹ Teoksen tunnettuna juonteena on, että lopulta näkyvyys sisäistyy. Dispositiivit tekevät meistä paitsi näkyviä, myös näkeviä¹⁶⁰.

Näkyvyyden linja on ulottuvuus, joka sijoittuu diskurssin ulkopuolelle ainakin siinä mielessä, että se luo ehtoja sille, mistä voidaan puhua. Se toisin sanoin kontekstoi kohteensa tilallisesti niin, että noista objekteista on mahdollista kehittää diskurssi. Esimerkiksi hullujenhuoneen tekniikat (luvussa 2.2) objektivoivat "hullun", ja mahdollistavat hulluuden patologian eli hulluuden muotoja, jollaisia ei samassa merkityksessä olisi olemassa ilman tätä apparaattia.

Toisaalta Deleuzen näkemisen linja voidaan rinnastaa vuoden 1966 Sanat ja asiat – teokseen. Foucault lähti liikkelle Velazquezin maalauksesta Las Meninas. Oleellista vielä tällöin tuntui Foucault'lle olevan, että kuvan voima ilmenee mielikuvina tai kuvitelmina. Joka tapauksessa jonakin, joka on kuvan itsensä ulkopuolella, mutta jonka kuva sitoo.¹⁶¹¹⁶² Oma käsitykseni kuitenkin on, että juuri tällaisten ekspressiivisten

¹⁵⁹ DP s. 207-9

¹⁶⁰ ”The apparatuses ... are machines which makes one see...” Deleuze, 1992, 160

¹⁶¹ OT, 3-16. Las Meninas on maalattu ikään kuin kohteen näkökulmasta. Taitelija maalaa kohdetta, jota ei näy. Teoksessa näkyy joukko hovin ihmisiä, joista osa seuraa kuvan kohdetta. Kuva tietysti panee miettimään, mitä taiteilija maalaa. Kuvan taustalla näkyy kuningaspari joko peilistä tai taulusta. Onko kysymys hallitsija muotokuvasta vai jostain muusta, kenties toisesta taiteilijasta, joka maalaa tämän taulun? Voi olla niinkin, että kohteen paikalla on peili ja taiteilija ikuistaa näin itse oman maalaustapahtumansa...

¹⁶² Nykyään taiteen ja erityisesti valokuvauksen kohdalla puhutaan yleisesti ”kuvadispositiivista”, joka erotuksena varsinaisesta kuvasta korostaa juuri kuvan kokoavaa voimaa.

tekijöiden sulkeistaminen analyysistä oli Foucault'n metodologinen lähtökohta aina vuoden -69 "What Is an Author"-esseestä lähtien.

b) Puhe (curves of enunciation)

Tiedontahdon neljännessä luvussa Foucault viittaa Diderot'n kertomukseen löyhäsuudesta sormuksesta (*Bijoux Indiscrets*), joka saa vastaantulijat puhumaan seksuaalisuudestaan¹⁶³. Samaan tapaan, kuin panoptikon saa muut näkymään tulematta itse nähdyksi, saa tuo taikakalu muut puhumaan, mutta on omasta mekanismistaan hyvin hiljaa. Deleuze ei tämänkään ulottuvuuden kohdalla mainitse, että dispositiivissa on myös se puoli, josta vaietaan, vaan kirjoittaa:

”Dispositiivit ovat koneita, jotka saavat meidät ... puhumaan”¹⁶⁴.

Oikeastaan dispositiivit luovat ehtoja sille kuinka jostakin asiasta on mahdollista puhua. Puheen dispositiivina Deleuze listaa tieteen statuksen tietyinä hetkenä, lakiasetukset, sosiaalisen liikkeen... listaa voisi jatkaa. Ne kaikki antavat perustan tietyille puheen säännöille (regimes of enunciation). Samalla ne määrittelevät itsensä noista regiimeistä käsin.

Ilmeisesti tämä ulottuvuus on rinnastettavissa jo arkeologiaan sisältyvään diskursiivisen muodostelman ehtojen hahmottelemiseen. Kuten luvussa 3.0 pyrin esittämään, Foucault tavoitteena oli jo tuolloin hahmotella, kuinka diskursiivinen muodostelma muuntautuu liittäen diskursseja toisiinsa. Valta-analytiikassa hän kuitenkin tutkii diskursseja vallan perspektiivissä, mikä mahdollistaa niiden muutoksen havainnollistamisen paremmin. Toisin sanoin hän kykenee artikuloimaan paremmin myös diskurssien liittymisen toisiinsa.

Esimerkistä käy rikollisuuden ympärille muodostunut lääketieteellis-juridinen diskurssi ja sen tuottama ”kriminaalin”¹⁶⁵ käsite. Foucault esittää, että käsite ilmaantui 1800-luvun

¹⁶³ SH1999, 59, 61.

¹⁶⁴ ”The apparatuses ... are machines which makes one ... speak” Deleuze 1992, 160.

¹⁶⁵ Luentosarjalla Abnormal Foucault laittaa paljon ruutia psykiatrisen puheen kehittymiseen termin ”delinquent” ympärillä.

aikana psykiatrisen diskussin myötä kertomaan rikoksen tekijään suuntautuvasta kahdentumasta. Sen tehtävää luonnehtii seuraava lausuma:

”[Kahdentaa rikosentekijä tämän uuden kriminaalihahmon avulla, joka oli tuntematon 1700-luvulle asti.”¹⁶⁶

Foucault esittää, että asiantuntijadiskurssin eli psykiatrisen ekspertin tehtävänä on etsiä rikoksen siemeniä rikollisesta jo ennen kuin mitään rikosta on tapahtunut. Rikos ei psykiatrisen diskurssin ansiosta ole enää ainoastaan juridinen vaan puolittain myös lääketieteellinen kysymys.¹⁶⁷ Samalla ei vallankaan tavoitteena ole vain rangaista vaan myös parantaa ja ohjata. Tämä psykiatrisen käänne rikostutkimuksessa on Foucault’n mukaan todella merkittävä. Siinä kun ei enää ole kysymys vain siitä, onko joku laillisessa vastuussa jostakin, vaan myös tekijän ”todellisesta” ja sisäisestä syyllisyydestä.¹⁶⁸

Voi ajatella, että psykiatrisen diskurssi vie rikostutkimuksen huomion itse teoista *mahdollisiin* tekoihin ja tekee sen konstituomalla rikollisen ihmisen hengenelämän pseudotieteelliseksi käsitteiksi¹⁶⁹. Psykiatriset lausumat kriminaalista eivät tarkkaan ottaen ole juridisia eivätkä tieteellisiä. Kriminaalius ei ole rikos eikä sairaus, ei oikein juridinen tai lääketieteellinen ilmiökään. Foucault esittää, että ennemminkin kyse on vallan piiriin kuuluvasta ”vaarallisen elämän” määrittämisestä, joka mahdollistaa sen, että sekä oikeus että lääketiede voivat ylittää omat rajansa: diagnosoida ei-sairautta ja rangaista ei-rikosta.¹⁷⁰

Deleuzen ”lausumien linja” on ymmärrettävissä (arkeologian mukaisena) ”diskursiivisena dispositiivina”¹⁷¹, lausumien säännöstönä, regiimiinä, johon vaikuttaa myös joukko ei-diskursiivisia elementtejä. Lausumisen linja painottaa, että diskurssit,

¹⁶⁶ [T]o double the author of the offence with this new character of delinquent, unknown to the eighteenth century.” Abnormal 18.

¹⁶⁷ Abnormal 19.

¹⁶⁸ Abnormal 21.

¹⁶⁹ Joskus on aavistuksen kieli poskessa puhuttu myös rikostutkimuksen dostojevsiläisestä käänteestä Rashkolnikovin muistellen.

¹⁷⁰ Abnormal 24–5.

¹⁷¹ Esim CF 197. ”Episteme is a specifically discursive apparatus”

joiden sääntöjen puitteissa puhetta tuotetaan, ovat yhteydessä ei-diskursiivisiin elementteihin, joiden avulla puhetta valvotaan ja ohjataan. Tuo ohjailu ja valvonta vaikuttaa myös diskurssin suuntaan luoden puheelle aina tietyn regiimin. Dispositif-käsitteen kannalta on kuitenkin varsin oleellista, että diskurssi kontekstualisoidaan tilallisesti tiettyihin ajallisiin ja paikallisiin uniikkeihin käytäntöjärjestelmiin.

Esimerkiksi psykiatrinen diskurssi on kooste tai muodostelma, jossa tietyt oikeustieteen ja lääketieteen diskursiiviset elementit liittyvät yhteen. Psykiatrinen dispositif puolestaan on muodostelma, jossa diskursiivisen lisäksi siihen liittyy joukko ei-diskursiivisia käytäntöjä *ja* ne liittyvät toisiinsa tietyn strategian mukaisesti, vallan funktiona. Tuloksena on apparaatti, joka saa meidät puhumaan ja tunnustamaan¹⁷². Esimerkiksi luvussa hullujenhuoneesta mainittiin yhdeksi kurinpidolliseksi käytännöksi opettaminen. Kyse ei ollut niinkään asioiden opettamisesta, kuin puheen muodosta, diskursiivisesta vallan käytännöstä, jonka hullujenhuone mahdollistaa ja joka vastavuoroisesti vahvistaa valtasuhdetta.

Deleuzen erittelyissä silmiinpistävää on, kuten olen todennut, että hän ei mainitse dispositifin "kykyä" peittää itsensä näkyvistä ja piilottaa oma mekanisminsa. Tämä on ilmeistä edellä mainittujen vallan metaforien kohdalla, panoptikonin ja Cucufan sormuksen. Foucault ajatteli sen keskeiseksi myös psykiatrisen diskurssin kohdalla, jossa hallinnan mekanismit on piilotettu tieteellisen ja siten neutraalin puheen taakse.

c) Valta (curves of force)

Kolmanneksi dispositif sisältää voiman linjoja (lines on force). Deleuzen esitys voiman linjoista ei ole kovin selvä. Hän esittää, että ”voima täyttää tilan muiden linjojen välissä” ja tarkoittaa, että voiman ulottuvuus ikään kuin täydentää jo olemassaolevia linjoja

¹⁷² Ks. esim SH 47. Tiedontahdossa Foucault lähestyy puheen tuottamista pitäen meitä ”oudon tunnustavana yhteiskuntana”: ”Tunnustamme rikoksemme ja syntimme, ajatuksemme ja halumme, menneisyytemme ja unelmamme. Tunnustamme lapsuutemme, sairautemme ja murheemme. Pyrimme mahdollisimman täsmällisesti kertomaan siitä, mistä on kaikkein vaikein puhua. Tunnustamme julkisesti ja yksityisesti, vanhemmille, opettajille, lääkäreille ja niille, joita rakastamme. Tunnustamme itse itsellemme nautinnollisia ja tuskallisia asioita, joita olisi mahdotonta tunnustaa muille. Niistä kirjoitamme kirjoja [...] Länsimaisesta ihmisestä on tullut tunnustava eläin”

toimien välittäjänä näkemisen ja sanomisen välissä ja päin vastoin¹⁷³. Ajattelen, että seikka liittyy jo aiemmin esiintulleeseen tilalliseen kontekstiin. Foucault suorittaa dispositiivin avulla diskursseille historiallisen kontekstualisoinnin lisäksi myös spatiaalisen hahmotuksen näyttääkseen, kuinka ei-diskurssiiviset vallan käytännöt vaikuttavat diskursseihin päin¹⁷⁴. Tämä vaikutussuhde tuottaa diskursseille eräänlaisen perspektiivisen pohjan; pohjan, joka ainakin periaatteessa kykenee antamaan selityksen diskurssiivisten muodostelmien muutoksille episteemin tuolla puolen.

Toisaalta Deleuzen analyysissä tulee esiin myös erottelu käsitteiden ”voima” (force) ja ”valta” (power) välillä. Tämä käy selväksi hänen lopettaessaan kappaleen voiman linjoista lauseeseen:

"Tämä on 'vallan ulottuvuus', ja valta on tilan kolmas ulottuvuus, dispositiiville sisäinen ja sen suhteen muuntautumiskykyinen."¹⁷⁵

Voimien linjat siis merkitsevät Deleuzelle "vallan ulottuvuutta". Voiman ja vallan välinen ero on oikeastaan siinä, että valta merkitsee voimien hallintaa, so. ohjaamista, manipuloimista, peittämistä, jne... Valta on näin käsitettävissä tietyn tyyppiseksi makrotasoksi voiman suhteen.

Foucault itse käsittelee ”voimalinjaa” Tiedontahdossa seuraavin lausein:

”Valta tulee alhaalta. [...] ne moninaiset voimasuhteet, jotka tuotantokoneistoissa, perheissä, pienryhmissä ja laitoksissa syntyvät ja vallitsevat, ovat perusta yhteiskunnallisuuden läpäiseville, laajalle ulottuville halkeamavaikutuksille kokonaisuudessaan. Ne muodostavat siten *yleisen voimalinjan*, joka ylittää paikalliset vastakohtaisuudet ja liittää ne uudelleen toisiinsa. Ne edistävät tietenkin myös puolestaan voimasuhteiden uudelleenjakoa, linjauksia, yhdentämisiä, sarjoittamisia ja lähentämisiä. Suuret vallan muodot ovat

¹⁷³ ”acting as go-betweens between seeing and saying and vice versa” Deleuze 1993,

¹⁷⁴ Ks. myös esim Pyyhtinen

¹⁷⁵ ”This is the ’dimension of power’, and power is the third dimension of space, internal to the apparatus, variable to the apparatus.” Deleuze, 1992, 160.

hegemoniaa, jonka perustana on kaikkien näiden yhteenottojen jatkuva rajuus.”¹⁷⁶

Tässä lainauksessa tuodaan esille Deleuzen tekemä erottelu toisaalta paikallisen tason voimasuhteisiin ja toisaalta ”valtaan” (power), jolle annetaan merkitys ”yleinen voimalinja”. Dispositif-käsitettä vaivaa tällainen, monin paikoin foucault-tutkimuksessa hämmästelty dualistinen ote¹⁷⁷.

Foucault painottaa, että valta tulee alhaalta, ja siksi tämä "mikrotaso" tai "mikrofysiikka" saa Foucault'n valta-analyyseissa päähuomion. Foucault'n oma intentio on siinä mielessä "nominalistinen"¹⁷⁸, että hänen mukaansa juuri nämä mikrotason voimasuhteet ovat perusta laaja-alaisemmille valta-suhteille. Yleisemmän tason merkitys on kuitenkin teoreettisesti Foucault'lle vaikea. Voimasuhteet eivät suinkaan ole luonnostaan samansuuntaisia ja yhteneviä, vaan saattavat olla toisilleen täysin vastakkaisia ja ristiriitaisia ja nousta eri lähteistä. Tarvitaan jotain, joka jakaa ja linjaa noita mikrotason kamppailuja; jotain, joka ylittää paikallisen.

Kysymykset tästä dispositifiin sisältyvästä ambivalenssista ovat vaikeita ja niiden selvittelyyn on varattu tutkimuksessa oma lukunsa¹⁷⁹. Teen tässä vain yhden huomion. Tuntuu oudolta, että Deleuze käsittelee voiman linjoja omana ulottuvuutenaan lausumien ja näkemisen linjojen ohessa. Olisi jopa mahdollista tulkita Deleuzen esitys uudelleen niin, että hän viittaisi näkyvyydellä Foucault'n varhaisiin 60-luvun puolivälin teksteihin, lausumilla arkeologiseen kauteen, ja sitten vallan ulottuvuudella 70-luvun puoliväliin, jossa Foucault keskittyy valta-analytiikkaan. Kuitenkin silloin hämmäntäisi dispositif-termin käyttö, jota Foucault ei itse käytä varhaisemmissa teksteissä.

Tulkitsen niin, että Deleuze haluaa tällä erillisellä vallan ulottuvuudella korostaa Foucault'n valta-analytiikkaan liittyvää strategista mallia, johon palaan tutkimuksen edetessä tarkemmin. Sitä ennen kuitenkin vielä Deleuzen viimeinen dispositif-ulottuvuus.

¹⁷⁶ SH 70-71. (kursivointi minun)

¹⁷⁷ Saman seikan laittaa merkille myös Charles Taylor. Taylor 1984, 159.

¹⁷⁸ SH 70

¹⁷⁹ Luku 4.2 ”Dispositifin dualismi”

d)Itseys (curves of subjectification)

Erilaisilla subjektifikaation linjoilla Deleuze tavoittelee "itseyyden" ulottuvuutta (dimension of self). Deleuze ajattelee, että juuri subjektifikaatio on aiheuttanut lukuisia väärinymmärryksiä¹⁸⁰ Foucault-tutkijoille. Deleuze uhraakin mustetta tälle viimeiselle ulottuvuudelle enemmän kuin edellämainituille yhteensä. Hänen mukaan subjektifikaation ulottuvuus oli seurausta erityisestä kriisistä, johon Foucault oli ajautunut.

”Kuin [Foucault’lle] olisi tullut välttämättömäksi piirtää uudelleen dispositiivien kartta ja löytää niille uusi orientaatio, etteivät ne lukittuisi voimalinjojen sisään kohtalokkain seurauksin”¹⁸¹.

Deleuze ei (taaskaan) mainitse, missä vaiheessa tuo orientaatio muuttuu. Foucault’n ajattelusta kyseistä yksiselitteistä muutosvaihetta on vaikea hahmottaa, koska hän muunteli tutkimuksensa kohteita melko tiuhaan. Tuntuu mahdolliselta, että Deleuze viittaa kehityksellä aivan Foucault’n viimeisimpiin töihin, jotka julkaistiin Seksuaalisuuden historian jälkimmäisinä osina kaksi ja kolme. Tätä oletusta puoltaa tutkimusasetelman selkeä muuttuminen teoksesta Tiedontahto ja sille kaavailluista jatko-osista kohti antiikin itsehillinnän ja itsehallinnan tekniikoita.

Mikä muutos orientaatioissa sitten tapahtuu? Foucault erittelee noiden myöhäisimpien teostensa johdannossa ajattelun historian tehtävän:

”[M]ääritellä ne ehdot, joiden avulla ihminen ’problematisoi’ sen, mitä hän on ja tekee, ja maailman, jossa hän elää”¹⁸²

Tässä lauseessa erityisen tärkeää on, että se ilmaisee ihmisen *itse* problematisoivan

¹⁸⁰ Mainitsematta tarkemmin siitä, mitä nuo ongelmat ovat. Kyse saattaa olla dispositiiv-käsitteen osittaisesta diskvalifioinnista subjektiivisuuden kustannuksella. Foucault’n ajattelu moniulotteisuudessaan ei ehkä tule esiin pelkän subjektin käsitteen avulla.

¹⁸¹ Deleuze 1992, 161

¹⁸² SH 122

omaa tilaansa. Toisin sanoen subjekti asettaa itsensä ja oman elämänsä ajattelun kohteeksi. Nyt Foucault haluaa siis keskittyä niihin tekniikoihin, joiden kautta tämä tapahtuu.

Deleuzen mukaan Foucault'n pyrkimyksenä oli kääntää huomio "pois ikuisesta ja kohti uutta"¹⁸³. Ikuisen voi filosofisesti ymmärtää vaihtoehdottomuutena ja pysyvyytenä. Uusi puolestaan viittaa dispositiiveista nousevaan muuntautumiskykyiseen luovuuteen.

Tarvitsemme esimerkin. Ehkä sellaisesta kävisi Foucault'n Tiedontahdon viimeisessä luvussa esittämä katkelma itsemurhien yleistymisestä 1800-luvulla¹⁸⁴. Foucault esittää, että tilanteessa, jossa valta on kääntänyt kelkkansa pois kuolemalla ja kuoleman pelolla hallitsemisesta kohti elämää ja sen jokaista aluetta, syntyi "[m]äärätietoinen pyrimys kuolla, joka oli niin outoa ja joka kuitenkin osoittautui niin säännölliseksi ja pysyväksi ilmiöksi [...]"¹⁸⁵. Toisin sanoin syntyi alue, jonne valta ei yltänyt, alue, jonne paeta. Asiaa voi pitää subjektiivisena tai taiteellisenä pakona voimallisesti hallitusta maailmasta¹⁸⁶. Juuri tällä tavoin itseyden voi ajatella kaiken tekemisen autenttisenä lähtökohtana. Näyttää vain toivottomalta, jos ainoa ihmiselle jätetty tila on kuolemassa.

Vallan levittäytyminen elämän yli aiheuttaa tarpeen (urgend need) tekniikoille, joiden avulla ihminen voi ajatella itseään ja elämäänsä ajautumatta lopulliseen ratkaisuun. Näitä tekniikoita Foucault kutsuu "minätekniikoiksi". Tällaisten tekniikoiden kokonaisstrategisena tavoitteena on oikeastaan saada ihmiset investoimaan omaan sisimpäänsä.

Mikä ero tällä itseyden ulottuvuudella sitten on luvuissa 2.2 ja 2.3 käsiteltyyn hullujenhuoneeseen, jonka funktiona Foucault piti todellisuusvaikutusten vahvistamista potilaassa? Potilas pakotettiin tunnistamaan ja tunnustamaan oma tilansa arkkitehtonisten muotojen, käyttäytymissääntöjen ja hierarkkisten regiimien puitteissa, mikä liitti hänet hullujenhuoneen sisäiseen totuuspeiliin. Panoptisessa rakennelmassa yksilöivät tekniikat

¹⁸³ Deleuze 1992, 163.

¹⁸⁴ SH 99.

¹⁸⁵ SH 99.

¹⁸⁶ Joskus kuulee sanottavan, että Goethen 1774 kirjoittama Nuoren Wertherin kärsimykset aiheutti itsemurha-aallon rajojaan etsivissä nuorissa. Perimmäinen ajatus saattaa olla sama kuin tässä Foucault'lla.

ikäänkuin vahvistuivat ja pakottivat ihmiset valvomaan omia liikkeitään tarkkailun tekniikan kautta. Ihmistä koskevien diskurssien määrä kasvoi ja ne antoivat ihmisille jatkuvasti lisää tarkkailtavaa. Subjektifikaation linja näyttäisi tässä mielessä olevan niissäkin läsnä. Ihminen tuottaa itselleen ymmärrystä todellisuudesta, jotka hänelle kulloisissakin oloissa tarjoillaan.

Minätekniikoissa on kuitenkin kyse psykiatrisen vallan muunnelmasta, jossa potilaan sisuksista kaivetaan esiin salaisia merkityksiä, joita tämä on antanut esimerkiksi kuolemalle tai seksuaalisuudelle. Toisin sanoin maailmasta, joka on vielä pimeä ja jossa jokainen ihminen joutuu olemaan oma auktoriteettinsa ja oma tohtorinsa. Näin saadaan tuotettua diskurssi vielä todellisemmista haluista ja haaveista.

Deleuzen neljäs ulottuvuus painottaa, että dispositiivin subjektiviteettilinjoilla on mahdollista luoda muunnelmia, jotka kasvattavat sen alaa.

"Subjektiviteetin linjat pakenevat tiedon ja vallan ulottuvuuksia ja näin tehdessään ne ikään kuin jäljittävät seuraavaa dispositiivia johon aikaisempi [dispositif] on muuttumassa."¹⁸⁷

Jos Deleuzen erittelyä vertaa Foucault'n Lihan tunnustuksissa antamiin dispositif-identifikaatioihin, voisi ajatella, että kohdat yksi, kaksi ja kolme saavat siinä tulkintansa. Deleuze kirjoittaa kokonaisuudesta, joka nousee heterogeenisistä kannoista. Hän myös analysoi yhteyden laatua näkemisen ja lausumisen ulottuvuuksina. Lisäksi Deleuze mainitsee diskurssit ja käytännöt yhteenliittävän voimasuhteen.

Sen sijaan Deleuzen ”itseyden ulottuvuus” ei sovi yhteen Foucault'n erittelyn kanssa. Voi kysyä, miksi subjektiviteetin merkitys luovuuden ulottuvuutena ei saa mainintaa Foucault'n omassa erittelyissä. Olen taipuvainen väittämään, että Deleuze viittasi subjektiviteetilla Foucault'n myöhäimpiin –80-luvun teksteihin, joiden luonnostelu ei vielä ollut alkanut Foucault'n antaessa haastattelua *The Confession on Flesh* vuonna 1979. "What Is Enlightenment" -esseessä 1982 Foucault luonnehtii jo dispositiivia seuraavaan tapaan:

¹⁸⁷ Deleuze 1992, 161

”Jokaisessa dispositiivissa on välttämätöntä kysyä, keitä me olemme (keitä emme enää ole) ja mitä meistä on tulossa.”¹⁸⁸

Tällainen painotus liittyy selvästi Foucault'n 80-luvulla esittämiin ajatuksiin uudesta tulkinnallisesta perspektiivistä, jota hän kutsui "nykyhetken ontologiaksi" pyrkien samalla liittämään oman ajattelunsa kantilaiseen, nykyistä tilaa, sen mahdollisuuksia ja rajoituksia analysoivaan asenteeseen. Tämä siirtymä sisältää koko joukon kysymyksiä, joilla on suuri merkitys dispositif -käsitten kannalta. Valitettavasti niille ei jää suurta sijaa tässä tutkimuksessa. Loppuluvussa esitän lyhyen tulkintani tästä todennäköisestä siirtymästä ja sen merkityksestä dispositifille. Sitä edeltävä vallan ulottuvuus, näkemisen ja lausumisen linjoiden liittäminen vallan perspektiiviin auttaa kuitenkin eteenpäin dispositiifiin sisältyvien teoreettisten hankaluuksien kanssa.

Yleisesti ottaen voidaan mainita, että Deleuzen esityksessä on selkeitä puutteita. Ensiksi hankaluutena näyttäytyy se, että hän ei täsmennä, liittääkö hän kaikki mainitsemansa ulottuvuudet kaikkiin dispositifeihin vai onko tarkoituksena painottaa niistä jokaista erikseen. Toisekseen hänen esittämien ulottuvuuksien liittäminen yksiselitteisesti Foucault'n tuotantoon ei onnistu, koska Deleuzen artikkeli ei sisällä juurikaan viitteitä.

Tulkintojen kanssa joutuu siis olemaan omillaan, mikä on aina sekä siunaus että kirous. Käsitykseni voidaan kerrata lyhyesti. Ajattelen, että Deleuze'lle dispositiivin ulottuvuuksista lausumisen tematiikka on läsnä jo niin sanotussa diskurssiteoriassa. Näkyvyyden ulottuvuus lisää lausumisen ulottuvuuteen ei-diskursiivisen tason, jonka merkityksenä on diskurssifunktioita järjestävä materiaallinen taso. Analyysin eteneminen vallan ulottuvuuteen puolestaan merkitsee käsitystä siitä, että lausumien ja näkyvyyden funktiot levittäytyvät yhteiselle "ulottuvuudelle", strategiselle kentälle. Toistaiseksi tutkimuksen ulkopuolelle jäävä "subjektifikaatio" on puolestaan vastaus tiettyihin vallan ulottuvuuden ongelmiin; ongelmiin, jotka olisi seuraavien lukujen aikana tarkoitus selventää.

Luvun kokonaisuuden kannalta Deleuzen ajatus erilaisista ulottuvuuksista on tärkeä, koska sen avulla tulee näkyviin vallan ulottuvuuteen liittyvä ongelmakenttä. Tätä aluetta

¹⁸⁸ WIE 38: "In each apparatus [dispositif] it is necessary to distinguish what we are (what we are already no longer), and what we are in process of becoming."

Deleuze ei kuitenkaan juuri avaa. Itse olen tässä luvussa painottanut, että dispositiivissa vallan ulottuvuus on aina läsnä, ja että sen merkitys on käytäntöjä funktioiksi koodaavissa mekanismeissa. Vallan ulottuvuus on erikseen käsiteltynä haasteellista ehkä siksikin, että Foucault ei anna vallalle mitään substanssia, vaan sen sisältönä on ohjata käytäntöjä funktioitumaan suhteessa toisiinsa. Rivien välistä tämä näyttää jakavan vallan dispositiivin kahteen paikkaan, toisaalta teknisiin paikallisiin ja siisteihin poteroihin, ja toisaalta täytyy kuitenkin olla olemassa strateginen taho, jonka suhteen nuo poterot ovat suhteessa toisiinsa.

Seuraavaksi keskityn funktionaalisen järjestelmän teemaan ja sitä hallitsevan strategisen funktion analyysiin. Kuten sanottua, Deleuzella tämä teema kyllä sisältyy ”voiman ulottuvuuteen”, mutta hän ei artikuloi sitä kovin selvästi.

4.2 Vallan ulottuvuuteen liittyvät haasteet

Arkeologiassa diskursseja toisiinsa liittävien diskurssifunktioiden tehtävänä oli korvata merkityksiä antava ja diskurssin suhteen transsendentti taho. Samaan tapaan on valta-analyysissa funktioiden tehtävänä korvata valta-suhteille ulkopuolinen, valta-suhteet järjestävä taho. Arkeologian kohdalla ongelmana oli, että diskursiivisen muodostelman funktiot järjestävä taso, positiviteetti, ei kokonaisuudessaan artikuloitunut diskurssifunktioista käsin. Positiviteetti lukittui, koska se ei täysin kyennyt artikuloimaan lausumien vaikutuksia (funktioita ja niiden muutoksia) omasta immanenssistaan käsin. Niin kutsuttu ”funktionaalinen yksikkö”, positiviteetti, jää olemaan vain apriorina, se on läsnä vain teorian edellyttämänä välttämättömänä ehtona. Dispositiivin oli tarkoitus vapauttaa tätä mahdollisuuksien alaa tuomalla keskusteluun diskurssien lisäksi ei-diskursiiviset käytännöt ja niiden analysoituminen vallan perspektiivissä. Dispositif ratkaiseekin positiviteettia vaivanneen ongelman ja artikuloi, kuinka diskurssit muotoutuvat myös ei-diskursiivisten käytäntöjen tasolla ja että ne yhteisesti kontribuoivat ajallis-paikallisesti samoihin yksiköihin.

Vallan käytäntöjen analyysin metodologisista seikoista päällimmäisenä on ollut teema, jonka mukaan vallan kentässä ei ole ulkopuolta.¹⁸⁹ Toisin sanoin ei ole kuningasta tai

¹⁸⁹ ”If power is in reality an open, more-or-less coordinated cluster of relations, then the only problem is to provide oneself with a grid of analysis which makes possible an analytic of relations of power” P/K

muuta tahoja, jolla valta on ja joka sitä käyttää. Foucault'n pyrkimys funktioiden analyysiin kuitenkin edellyttää, että on olemassa jokin taho, joka lukitsee edes hetkellisesti niiden suunnan tai merkityksen.

Deleuzen analyysissä hieman hämäävältä tuntuu tapa erotella vallan ulottuvuus omiksi "säikeikseen". Outoa se on siksi, että Foucault painottaa valtaa suhderekäsiteenä, jolla ei ole substanssia. Esimerkiksi panoptikonissa oleellista on, että tarkkailijalla ei ole merkitystä. Merkitystä on vain asetelmalla, joka järjestää (funktioi) kohteensa omien sääntöjensä mukaan. Tämä on sama asia, kuin luvussa 3.1 mainittu metodologinen ehto ulkopuolisten elementtien sulkeistamisesta¹⁹⁰, jotta funktionaalinen analyysi tulisi mahdolliseksi.

Deleuzen mukaan "vallan ulottuvuus" joka tapauksessa lukittuu. Tämä tuntuu oireelliselta. Eikö dispositiivin ollut juuri tarkoitus vapauttaa analyysi epistemeistä, jotka lukittuivat? Esimerkiksi haastattelussa "Lihan tunnustukset" dispositiivina luonnehtii nimenomaan se, ettei se rajoitu samalla tavoin, kuin episteme ja positiviteetti (tutkimaan, kuinka eri diskursiiviset muodostelmat konstituoituvat eri diskursiivisista elementeistä kentällä, johon vaikuttaa myös joukko ei-diskursiivisia suhteita). Voidaan lähteä liikkeelle tilasta, jossa ei-diskursiiviset käytännöt hakevat sovellusalueita ja vaikuttavat diskurssiin päin. Dispositif-käsitteen voi ajatella lanseeratun juuri siksi, että sen avulla Foucault pyrki saamaan otteen monimuotoisista historiallisista käytännöistä ja niiden vaikutuksista. Toisin sanoen epistemen tai positiviteetin apriori kenttä korvataan suhteellisen omalakisella järjestelmällä.

Deleuze ei avaa esitystään tämän ulottuvuuden lukkiutumisen. Väite voidaan yrittää muotoilla haasteella, joihin dispositiivin tulisi kyetä vastaamaan: sen täytyy selittää, *miten* funktioiden rykelmät koordinoituvat dispositiiviksi taantumatta totalisoivaan ja lukittuvaan ontologiseen kehään, johon hän epistemen kanssa näytti joutuneen.

Toisaalta, Deleuzen pyrkimyksenä ei (ehkä) ollutkaan väittää, että vallan säikeet olisivat itsenäisiä. Ehkä hän halusi korostaa näkemystä, joka omasta mielestäni on hyvin

199

¹⁹⁰ Vrt "What does it matter, who is speaking?" tai "valta-analyysissä kuninkaan päätä ei ole vielä kukaan katkaistu", ks. luku 3.2.

oleellista dispositif-käsitteen lanseeramisessa. Nimittäin, että valta-analytiikassa ei-diskursiiviset käytännöt eivät enää näyttele *vain* diskurssin muunnelmien mahdollista lähdettä, vaan kaikki käytännöt (diskursiiviset ja ei-diskursiiviset) saavat yhteen liittyessään funktionaalisen tulkinnan (“yhteisfunktion”) osana strategista kenttää. Taistelu todellisuudesta analysoituu erilaisten käytäntöjen kautta ja diskurssimuotojen hankala sanasto korvautuu sodan ja taistelun käsittein:

“Valtasuhteet, ei merkityssuhteet. Historia ei tunne 'merkitystä’”¹⁹¹

Kysymys on nähdäkseni siitä, että Foucault joutui hakemaan valta-suhteiden analyysille sellaisen ontologisen perustan, joka kykenee ainakin teoriassa selittämään historiallisten olosuhteiden ja sosiaalisen toiminnan rajojen muuttumisen taantumatta transsendenssiin logiikkaan.

Näistä ongelmista edellistä (funktioiden koordinoitumista vallan perspektiivissä) tarkastelen seuraavien alalukujen aikana. Jälkimmäisen haasteen (dispositifin muutoksien artikulaatiosta) jätän lukuun 5.0 ja liitän sen kysymyksiin valta-analyysille aksiomaattisesta vastarinnan artikulaatiosta. Molemmat edellämainitut pulmat liittyvät teemaan, joka on ollut implisiittisesti läsnä koko kirjoitelman ajan; teemaan dispositifin ambivalenssista.

4.3 Dispositifin dualismi

Deleuze lähestyi kysymystä dispositifin kaksijakoisuudesta erottelulla toisaalta paikallisiin voimasuhteisiin ja toisaalta “valtaan”. Paikallistason voimasuhteista voidaan antaa esimerkkejä. Niitä ovat moninaiset oppositionaaliset suhteet: suhteet potilaan ja lääkärin, papin ja potilaan, vanhempien ja lasten, valmentajien ja pelaajien, kirjailijan ja lukijan tai myyjän ja asiakkaan välillä, jne... Foucault luonnehtii Tiedontahdossa paikallistason suhteita seuraavin sanoin:

"[N]e moninaiset voimasuhteet, jotka tuotantokoneistoissa, perheissä, pienryhmissä ja laitoksissa syntyvät ja vallitsevat, ovat perusta

¹⁹¹ TP 56: "Relations of power, not relations of meaning. History has no 'meaning'"; ks myös esim SP 247; SMD 23.

yhteiskunnallisuuden läpäiseville, laajalle ulottuville halkeamavaikutuksille kokonaisuudessaan. Ne muodostavat siten yleisen voimalinjan."¹⁹²

Tällaisten paikallisten "mikrokontekstuaalisten" suhteiden varaan rakentuu siis myös yleisempi ja laaja-alaisia vaikutuksia aikaan saava "voimalinja", Deleuzen luonnehtima "vallan ulottuvuus". Näitä yleisiä voimalinjoja Foucault kutsuu myös strategioiksi. Oppositionaalisista voimasuhteista poiketen "strategiat" ovat anonyymeja:

"[Ne] ovat sekä intentionaalisia että ei-subjektiivisia [...] Mikään hallitseva kasti tai valtion koneistoja pyörittävä ryhmä tai ketkään tärkeimpiä taloudellisia päätöksiä tekevät henkilöt eivät johda yhteiskunnassa toimivaa (ja sen toimimaan saavaa) valtaverkoston kokonaisuutta [...] Tämä onkin tyypillistä suurille strategioille: ne ovat anonyymeja, melkein mykkiä ja koordinoivat vuolaita taktiikoita, joiden "keksijät" tai vastuuhenkilöt ovat usein täysin vilpittömiä"¹⁹³

Tällainen kaksinaisuus liittyy mielestäni samalla tavalla Deleuzen erottelemiin näkyvyyden ja lausumisen ulottuvuuksiin. Näkyvyyden kohdalla Deleuze esitti, että dispositif tekee ihmisistä näkyviä ja näkeviä. Näkyvyys on regiimein ja taktiikoin (kurinpidollisin järjestelmin) tuotettua. Esimerkiksi hullujenhuoneen dispositif on tällainen "taktinen bunkkeri". Sitä vastoin panoptikonin luonnehtima suuri vallan muoto on kuitenkin itsessään jotain, mitä sen koordinoimiin paikallisiin ja "kyynisiin" käytäntöihin osaa ottava ihminen (olipa hän sitten tohtori tai potilas) ei koskaan tavoita. Lausumien hieman vastaavaa kaksinaisuutta, jonka järjestävään tasoon ei pääse käsiksi, erittelin luvussa 3.2 positiviteetti-termin avulla.

Yritän vielä selventää tätä kaksinaisuutta mahdollisimman yksinkertaisella esimerkillä. Sellaisesta voisi voimasuhteiden tasolla käydä kysymys lapsen asettamisesta oppositionaaliseen suhteeseen aikuisiin nähden. Vanhemmat säätelevät lastensa elämää laittamalla sänkyyn, ruokkimalla säännöllisin välein, järjestämällä lapsenhoidon, ja yleisesti ottaen tuputtavat järjestysregiimiä tarkkailun ja "todellisuudenvahvistamisen" kautta. Nämä paikalliset käytännöt kotona vahvistavat muita paikallisia,

¹⁹² SH 70-1.

¹⁹³ SH 71.

institutionalisoituneita käyttäytymistä säätelviä toimia esimerkiksi koulussa, kaupassa, julkisissa kulkuvälineissä, ja niin edelleen (ja vahvistuvat itse niiden kautta). Näin paikalliset käytäntöjärjestelmät kontribuoivat yhteiseen tehtävään ja ne voidaan ajatella saman kokonaisstrategian funktioina. Mutta kuten Foucault sanoi, strategia on anonyymi, kekaan ei erikseen ole keksimässä sitä¹⁹⁴.

Edelleen, vaikka jokainen vanhempi pitäisi omaa toimintaansa vallankäyttönä (valvoo terveyttä ja ruokavaliota ja osallistaa tiettyihin kurinpidollisiin käytäntöihin), vanhemmat eivät kuitenkaan Foucault'n ajattelun mukaan ilmeisesti pysty näkemään sitä kokonaisstrategiaa, johon he ovat tulleet sekaantuneeksi. Nimittäin historiallisesti uniikin ja lukemattomien käytäntöjen tilallisesti kehystämän lapsisubjektin tuotantoa ja tuon tuotannon seurauksia. Tässä mielessä vallan käytännöt ovat paikallisesti "kyynisiä", ilmiselviä ja läpinäkyviä, mutta samaan aikaan globaalisti vaikeaselkoisia ja piileviä. Foucault'n näkemys vallasta näyttyy näin ollen kahdella tasolla:

- a) mikrotasolla, yksilöllisyyden varjolla tapahtuvissa kyynisissä sarron akteissa
- b) makrotasolla, tahattomissa seurauksissa, globaaleissa strategioissa, joihin erilaiset mikrotason käytännöt sisältyvät

Tämä vallan dualismi on saanut jonkin verran hämmästyntä huomiota. On erityisesti koettu ongelmalliseksi, miten tällainen makrotaso määrittyy¹⁹⁵. Foucault'n teesi "valta tulee alhaalta"¹⁹⁶ merkitsee, että emme voi haaveilla selittävämmä paikallisia voimasuhteita minkään globaalien suhteen avulla¹⁹⁷. Tiedontahdossa Foucault itse luonnehtii monimuotoisten voimasuhteiden ja kokonaisstrategian suhdetta seuraavin kääntein:

"Mikään 'muutosohjema' ei voi toimia, ellei se ketjuuntumisen sarjan läpi

¹⁹⁴ Mt 71

¹⁹⁵ Tämän kysymyksen on esittänyt ensimmäisten joukossa Charles Taylor esseessään "Foucault on Freedom and Truth". Taylor 1984, 166-7

¹⁹⁶ Esim. SH 70

¹⁹⁷ Marxistiseen valta-suhteen analyysiin nähden Foucault eroaa merkittävästi juuri tässä mielessä. Marxilaisuudessa valtasuhde on *aina* myös riistosuhde. Foucault'lla taas pyrkimyksenä on saattaa esiin, että paikalliset suhteet ovat eri muotoisia. Niitä ei voi selittää yhdenmuotoisen "makrosuhteen" avulla.

käytyään lopulta kirjoittaudu sisään kokonaisstrategiaan. Ja kääntäen: mikään strategia ei voi taata mittavia tuloksia, ellei se saa tukea täsmällisesti määritellyiltä suhteilta, jotka eivät ole sille vain sovelluskohteita tai lopputuloksia, vaan tukipisteitä ja ankkureita.¹⁹⁸

On siis olemassa lokaalisia pisteitä, joissa valtastrategiaa uusinnetaan erilaisin taktiikoin. Toisaalta lokaaliset pisteet ovat käsitettävissä vallan kannalta merkittäviksi vain sikäli kuin ne toimivat vallan funktioina. Näin taktiikat (mikrotaso) tukee kokonaisstrategiaa ja toisaalta strategiat tukevat omia tukipisteitään.

"Näiden kahden välillä ei vallitse yksinkertaista tasoeroa kuvaava katkos (ikään kuin toinen olisi mikro- ja toinen makrotasoinen), mutta ei myöskään yhtenevyyttä (ikään kuin toinen olisi vain toisen paisunut projektio tai pienoismuoto). On pikemminkin ajateltava strategian mahdollistumista mahdollisten taktiikoiden erittelystä käsin ja taktiikoita siitä strategiakehyksestä käsin, joka saa ne toimimaan."¹⁹⁹

Onko riittävää ajatella, että moninaiset enemmän ja vähemmän toisistaan erillään tuotetut mikrokäytännöt suhteutuvat toisiinsa sovelluskohteidensa yhtenevän funktion kautta? Jos näin ajattelee (kuten ajattelen Foucault'n ajatelleen) on hämmentävää, että Foucault käyttää makrotasosta termiä "strategia". Kuinka voi olla olemassa strategia, jos ei ole olemassa strategista?

Makrotasoon viittaavasta strategia-termistä tekee oikeastaan ongelmallisen juuri sen konnotaatiot johonkin vallan ulkopuolella olevaan: kenen strategia on? Foucault näkeekin paljon vaivaa sen selittämiseen, ettei strategia ole kenenkään omaisuutta tai ohjelmallinen julistus.²⁰⁰ Ehkä sen voisi yksinkertaisemmin käsittää Foucault'n antamaksi nimitykseksi tilalle, jolla muuten ei ole mitään nimeä.

Foucault'n strategia-termin käytölle ei käsittääkseni ole lingvistisiä perusteita. Mielestäni ei olekaan mikään ihme, että Foucault viljelee strategiaa kuvaavia metaforia,

¹⁹⁸ SH 76.

¹⁹⁹ SH 76.

²⁰⁰ SH 69-70.

kuten panoptikon ja Cucufan sormus. Dispositif sopii kuitenkin terminä kuvaamaan tilannetta, jossa useat mikrokontekstuaaliset suhteet yhtyvät toisiinsa saaden yhteisen suunnan, yhteisen funktion²⁰¹.

Toisaalta, teesi "valta tulee alhaalta" on myös oudosti muotoiltu. Kuten edellisen sivun lainauksesta käy ilmi, määrittävät vallan kaksi tasoa toistensa kautta. Charles Taylor laittaa tämän osuvasti merkille esseessään "Foucault on Freedom and Truth":

"Sen sijaan, että sanomme vallan tulevan pohjalta meidän tulisi sanoa, että globaalien tason ja mikrotason välillä on loputon ja vastavuoroinen suhde"²⁰²

Taylor painottaa, ettei dispositif olisi kovin ongelmallinen käsite, jollei Foucault'n intentioihin kuuluisi ideaa kaikkialle läpitukevasta strategiasta. Viimekädessä juuri se asemoi voimasuhteita jokaisessa mikrokontekstissa ollen samalla itse tuettu niiden kautta.²⁰³ Edelleen, juuri tämä "vallan strategia" voi Foucault'n mukaan uudelleen organisoida voimasuhteita. On epäselvää, kuinka dispositifin strategia kykenee funktioimaan mikrotason suhteita ja käytäntöjä.

Useat kommentoijat ovat Taylorin ohella korostaneet tätä dispositifin strategisuutta. Edellä Deleuzen tulkinnassa eroteltiin toisistaan voimalinjat ja valta. Valta sai tulkinnan, jossa voimasuhteet on valjastettu jotain tarkoitusta varten. Deleuze on selvästi sisäistänyt ajatuksen vallasta alhaalta tulevana ja jättää tavallaan ilmaan ajatuksen strategisesta kehyksestä. Myös Agambenin kirjasta löytyy erottelu dispositifista toisaalta teknisenä, geställ-termin mukaisena tilallisena koneistona ja toisaalta positiviteetti-termin mukaisena historiallisena apriorina²⁰⁴. Samaten esimerkiksi Dreyfus ja Rabinow katsovat määritelmässään "grid of intelligibility", että dispositif on samaan aikaan metodologinen, valtasubjektin korvaava väline, ja toisaalta valtasuhteita järjestävä "apparaatti"²⁰⁵. Näissäkin luonnehdinnoissa on läsnä ajatus dispositifista

²⁰¹ Tiedontahdossa Foucault käyttää dispositifia juuri tässä merkityksessä. SH 70.

²⁰² "Thus more than saying that power comes from bottom, we should say that there is endless relation of reciprocal conditioning between global and microcontexts" Taylor 1984, 167.

²⁰³ mt. 168.

²⁰⁴ Agamben 2006, 11; 24

²⁰⁵ Dreyfus/Rabinow 1983, 121

muodostelmana, jossa on kaksi tasoa: toisaalta paikallisuutta korostava mikrotaso ja toisaalta laajempaa kokonaisuutta hahmottava makrotaso. Sekä Deleuze että Dreyfus/Rabinow jättävät kuitenkin vastaamatta kysymykseen, *kuinka* dispositif järjestää voimasuhteita.

4.3.1 Mikrotason ja makrotason välinen suhde

Kysymykseen käytäntöjärjestelmien koordinoitumisesta on yrittänyt vastata Martin Kusch. Hän lähestyy teoksensa genealogista vallan analytiikkaa käsittelevillä sivuilla dispositifia merkityksessä ”strateginen muodostelma” viitaten juuri erotteluun paikallisten voimasuhteiden ja vallan makrotason välillä²⁰⁶. Kuschinkin mukaan strategian käsite viittaa makrotasoon erotuksena aikaan ja paikkaan sidotuista voimasuhteista ja niiden muodostamista pienemmistä järjestelmistä (taktiikoista). Kusch tulkitsee Foucault’n ehdottavan ”strategisille muodostelmille” kahdentyyppistä esitystä, joista ensimmäinen on historiallinen ja koskettelee niiden profiilia, so. kuvausta tavasta, jolla strategia ”piirittää, kietoo yhteen ja käyttää hyväkseen mikrotason voimasuhteita”. Toinen esitys koskee ehtoja, jotka mahdollistavat strategian esiinnousun.²⁰⁷

a) Dispositifin profiili

Aavistuksen metaforisesti Kusch luonnehtii strategisen muodostelman profiilia sosiaalisesti laboratoriksi, jossa voidaan tehdä ”kokeita pienillä, suljetuilla valtaverkostoilla tai sosiaalisilla pienoismaailmoilla ja jossa kehitetään uusia, tehokkaampia, kattavampia ja monipuolisempia valvonnan, manipulaation, auktoriteetin, pakottamisen, rankaisemisen ja pelotteen käytön muotoja”.²⁰⁸ Luvussa 2.2 käsittelemääni hullujenhuonetta voi pitää esimerkkinä tällaisesta laboratorista. Se mahdollisti jo aiemmin käytössä olleiden kurinpidollisten käytäntöjen kehittelyn ja antoi samalla esiinnousupintaa monille tiedonkeruumahdollisuuksille. Suljetuille pakkolaitoksille voi tässä mielessä hakea analogiaa luonnontieteellisistä laboratorioskokeista: Tietyn käytännön vaikutusta voidaan toistuvasti testata ja jalostaa

²⁰⁶ Kusch 1993, 118-9

²⁰⁷ mt. 119, Silmiinpistävää on, että Kusch tuntuu pitävän ”strategisia muodostelmia” yksinomaan pakkolaitoksina.

²⁰⁸ mt. 120

vakio-olosuhteissa. Lisäksi siitä kerättävä tieto on mahdollista tilastoida.

Tällaisten pakkolaitosten yleisiä mekanismeja ja niiden historiallista esiintymistä ja kehitystä Foucault tutki Kuschin mukaan teoksissa *Hulluus ja järjettömyys* ja *Tarkkailla ja rangaista*.²⁰⁹ Jälkimmäisen teoksen kouluesimerkki mekanismin profiilista on tietysti panoptikon. Panoptikon on ollut tässä tutkimuksessa esillä jo pariin otteeseen. Kuschkin kertoo sen olevan sairaaloissa, vankiloissa, armeijoissa, kouluissa, tehtaissa yms. käytetty valtavarkosto, jossa ”yksi tai muutama yksilö voivat jatkuvasti tarkkailla suurempaa joukkoa [...] Tätä perusrakennetta voidaan käyttää eri ympäristöissä ja muokata erilaisten tarpeiden ja resurssien mukaan”²¹⁰. Kuschin esitystä voi tulkita niin, että strategiset muodostelmat ovat mekanismeja, joiden avulla lokaaliset voimasuhteet voidaan ottaa käyttöön. Lisäksi sitä voidaan soveltaa laajasti erilaisia päämääriä silmälläpitäen.

b) dispositiivin mahdollisuuden ehdot

Toisekseen Kusch esittää kysymyksen ehdoista. Oleelliseksi hän näkee, että rajatun ympäristön sisällä olevat toimijat voivat katsoa tietyn dispositiivin lisäävän heidän valtaansa. Kuschin esimerkkitapaus on 1600-luvulta ja koskee Foucault’n tutkimusta *Lettres de cachet* – kirjeistä. Kirjeet tekivät kansalaisille mahdolliseksi hakea kuninkaalta päätöstä läheisen ihmisen vangitsemiseen. Kaikissa yhteiskuntakerroksissa tartuttiin ilmeisesti tähän mahdollisuuteen kasvattaa asemaa ja valtaa perheyhteisöissä, työpaikoilla tai naapurustossa. Siten jo olemassa oleva puite mahdollisti investoinnin uudenlaiseen valvontaan.²¹¹

Suurelta osin hyvin ansiokkaan tutkimuksensa ”strategista muodostelmaa” käsittelevillä sivuilla Kuschin ei voi sanoa olevan selkeä. Hän ei selitä, kuinka nuo hänen tulkitsemansa dispositiivin esitystavat liittyvät yhteen, eikä sitä, kuinka mikro- ja makrotason välinen suhde tulisi ymmärtää.

²⁰⁹ mt 118, *Hulluus ja järjettömyys* vuoden -61 teoksena ei (kaiketi) voi sisältää samaa strategista perusajatusta aivan dispositiivin mittakaavassa. Psykiatrisen vallan luennoilla tämä puoli oli esillä jo paremmin

²¹⁰ mt 120

²¹¹ Mt 121.

Kuschin luonnostelemia esitystapoja voi kuitenkin yrittää rekonstruoida. Kusch lähtee liikkeelle pakkolaitoksista, jotka edustavat "laboratorita" kurinpidollisten käytäntöjen kehittämiseksi. Pakkolaitokset olivat myös Foucault'n mukaan paikkoja, joissa kehittyi modernille vallalle keskeiset näkyväksi tekemisen ja yksilöinnin käytännöt²¹². Ne edustavat Foucault'n kurinpidollisia järjestelmiä analyysoivissa teksteissä dispositiivin "teknistä" poolia. Kuschilla "strategisen muodostelman profiili" edustaa tällaisten pakkolaitosten yleisiä mekanismeja. Myös Foucault'lle panoptikon on yksilöivän vallan metafora, ja se luonnehtii yksilöivän vallan yleistä muotoa.

Ongelma "mikro-" ja "makrotasosta" koskee näiden kahden poolin välistä yhteyttä. Immanentin valta-analyysin pitäisi kyetä synnyttämään yleinen taso mikrovallan perustalta. Kusch tuo toisessa esimerkissään esiin, että synnyn ehdot liittyvät tavalla tai toisella uudenlaiseen hallinnanmalliin investoimiseen. Millä tavalla Kuschin esimerkki "synnyn ehdoista" liittyy hänen kuvaamaansa "dispositiivin profiiliin", pakkolaitoksissa kehittyneiden tekniikoiden perustalta nousevaan yksilöivään valtastrategiaan? Vastaus liittyy tietysti panoptisesti keskeiseen "tarkkailuun". On tulkittava, että Kuschin esimerkissä yksittäisiä ihmisiä tavallaan kannustetaan tarkkailemaan ja valvomaan naapurustoaan. Koska kysymys on ihmisistä ja heidän intentionaalisesta toiminnastaan, on tässä toiminnassa samalla kysymys paikallistason "kyynisistä" käytännöistä²¹³. Foucault kirjoitti, että käytännöt ovat paikallisesti kyynisiä. Subjekti ei tässäkään esimerkissä ilmeisesti ajattele harjoittavansa ympäristön koodaamista tarkkailevan ja yksilöivän strategian mukaisesti. Hän vain tarttuu mahdollisuuteen saada kantelusta nopeaa etua. Kusch lähestyy näin ajatusta, että tietyissä olosuhteissa jokin yksittäinen käytäntö kehittää ekonomista hyötyä, tiettyä poliittista etua. Tämä on piirre, joka myös Foucault'n mukaan saattaa saada aikaan erilaisten, esimerkiksi pakkolaitoksissa kehittyneiden käytäntöjen soveltamisen, leviämisen ja tukemisen²¹⁴. Asian voisi ilmaista myös niin, että tietty etua tuottava käytäntö toimii vallan funktiona. Toisin sanoen, sillä on vaikutusta vallan perspektiivissä.

²¹² Keskeisintä on, että kuningasvallan dispositiiville keskeinen vallan mahtia ilmentävä keskuspiiste on poissa. Valta ei näytä itseään vaan pyrkii paljastamaan kohteensa mahdollisimman yksityiskohtaisesti.

²¹³ Kuten edellä olen yrittänyt esittää, Foucault'n mukaan valta on subjekteille "näkyvää" vain tällä tasolla.

²¹⁴ Esim. SMD, 33: "Bourgeoisie doesn't give a damn about the mad, but it is interested in power over mad."

Varsinainen strategiaa koskeva ongelma (kuinka dispositif kykenee järjestämään tai uudelleen organisoimaan käytäntöjen välistä suhdetta) saa näin Kuschilla vastauksensa jonkinlaisten (kynisten) investointien muodossa. Hän sai tulkintani mukaan esitettyä, että tietyntyyppiset investoinnit luovat edellytyksiä jonkin valtamuodon esiinmarssille. Toisin sanoin hänen onnistuu tuoda esiin, että strategia ehdollistuu taktiikoista käsin²¹⁵. Foucault'n strategia-käsitteen kaksinaisuuteen perustuen, yksittäinen ihminen ei kuitenkaan koskaan voi olla selvillä tällaisten investointien lopullisista vaikutuksista²¹⁶. Kusch siirtyy itsekin "strategista muodostelmaa" käsiteltyään kirjoittamaan "näkyttömästä kädestä"²¹⁷.

Kuschin ei voi katsoa kuitenkaan pääseen erottelullaan kiinni varsinaiseen makrotasoon. Dispositif näyttää hänen tulkinnassaan liittyvän yksinomaan paikallisiin suhteisiin. Käytännöt saattavat esiintyä eri muotoisina eri paikoissa, mutta "yleinen linja" tai " globaalien strategioiden taso" ei saa häneltä tulkintaa paikallisia käytäntöjä funktioivana periaatteena.

Vieläkään ei siis ole saatu vastausta siihen, kuinka strategian onnistuu esimerkiksi tässä Kuschin tapauksessa järjestää asiat niin, että jostain käytännöstä tulee merkittävä investointi. Rakennelman koherenssia on vaikea tarkentaa. Foucault ei itsekään ole sen suhteen mitenkään tarkka. Esimerkiksi Charles Taylor esittää, että Foucault ei edes yritä selittää sitä ja sanoo koko strategian käsitettä mystiseksi²¹⁸. Itse olen sitä mieltä, että koherenssi on mahdollista selittää, ja että avaimet siihen löytyvät funktion käsitteestä. Yksi tähän suuntaan vievä tulkinta on pitää vallan "makrotasoa" tai "strategian" koordinoivaa vaikutusta eräänlaisena järjestävänä imperatiivina.

²¹⁵ SH 76.

²¹⁶ vr. Tämä onkin tyypillistä suurille strategioille: ne ovat anonyymeja, melkein mykkiä ja koordinoivat vuolaita taktiikoita, joiden "keksijät" tai vastuuhenkilöt ovat usein täysin vilpittömiä"SH 71.

²¹⁷ Kusch 1993, 123.

²¹⁸ Taylor 1984, 171.

4.3.2 Funktionaalinen vaatimus: fataali kehä vai vallan spiraali?

Väitteen, jota haluan tässä tarkastella, on esittänyt Neil Brenner artikkelissa "Foucault's New Functionalism"²¹⁹. Se voidaan muotoilla seuraavaan tapaan:

Foucault'n valttateoria on nähtävissä yrityksenä analysoida *samaan aikaan* tiettyjen historiallisten olosuhteiden synnyttämiä *funktionaalisia imperatiiveja* (makrotaso) ja monimuotoista *tapaa, jolla noihin vaatimuksiin vastataan* (mikrotaso)²²⁰.

Brenner jakaa tässä selvästi Taylorin kanssa saman kriittisen pisteen suhteessa valttadispositiifiin. Toisin sanoin molemmat ajattelevat, että valtt ei tule Foucault'lla (vastoin tämän omia nominalistisia pyrkimyksiä) vain alhaalta, vaan kysymyksessä on aina mikro ja makrotason välinen vaikutussuhde. Taylor kuitenkin jatkaa, että Foucault'n pyrkimykset eivät synnytä koherenttia kehystä.²²¹ Brenner puolestaan ajattelee, että koherenssi voidaan tietyin edellytyksin nähdä.

Brenner vetoaa funktionaalisen imperatiivin käsitteellä haastattelussa "The Confession of Flesh" esitettyyn kolmanteen dispositif-identifikaatioon. Kerrattakoon, että juuri siinä Foucault toi esiin strategian käsitteen:

"Kolmanneksi tarkoitan dispositifilla muodostumaa, jonka päätehtävänä on tiettyinä ajankohtana vastata johonkin kipeään tarpeeseen (*urgend need*). Dispositiivilla on siten hallitseva strateginen funktio."²²²

Brennerin ajatuksena on, ehkä Mertonia mukailleen, että dispositiifiin liittyy selvästi sen sisältöä luonnehtiva vaatimus. Foucault itse sanoo tuossa kyseisessä lainauksessa, että tällaiset vaatimukset nousevat esiin kulloisestakin historiallisesta tilanteesta. Ne tuntuvat toisin sanoin muodostavan eräänlaisen historiallisen apriorin. Historiallinen vaatimus

²¹⁹ Brenner 1994.

²²⁰ Mt. 686-7. ("functional imperative")

²²¹ Taylor 1984, 167, 171.

²²² "Thirdly, I understand by the term 'apparatus' a sort of formation which has as its major function at a given historical moment that of responding to an *urgend need*. The apparatus thus has a dominant strategic function." CF 195, ks. myös tämän tutkielman luku 2.3.

nousee dispositiivin ulkopuolelta, eikä sitä voi näin ollen tavoittaa dispositiivin immanenssista käsin. Dispositiivista ei kuitenkaan oikein voi ymmärtää, jollei tämä vallan ylätasoa saa tarkempaa määritelmää.

Brennerin mukaan tällaiselle tasolle on Foucaultilla yleinen tulkintakehys. Brenner perustaa väitteensä teoksessa *Tarkkailla ja rangaista* esitettyyn huomioon, jota hän vapaamuotoisesti lainaa:

"Yleisesti ottaen, jokainen valtajärjestelmä presentoi saman ongelman – eli ihmisten monimuotoisuuden järjestämisen" ²²³

Foucault itse tuntuu pitävän huomiota enemmänkin toteamuksena²²⁴, mutta Brenner laittaa lauseelle varsin suuren merkityksen. Brennerin mukaan Foucault, joka metodisesti pyrki kieltämään sosiologisen funktionalismin ja sen mukaisen ylihistoriallisten väitteiden esittämisen Mertonin tai Parsonsin tyyliin, tulee tässä lauseessa muotoilleeksi varsin abstraktin välineen analyysinsä tueksi. Sen sisällöksi määrittäytyi siis järjestäytymisen hahmottaminen. Kulloisestakin historiallisesta tilanteesta nousevat vaatimukset (urgend need) voidaan Brennerin mukaan tulkita yleisesti ottaen vaatimuksina ihmisten monimuotoisuuden ohjaamiseksi.²²⁵ Mikrokontekstuaalisia käytäntöjä tai hallinnan taktiikoita analysoidaan sikäli, kuin ne kykenevät vastaamaan historiallisiin haasteisiin tilallisissa konteksteissaan, eli sikäli kuin niillä on merkitystä tämän järjestämistehtävän kannalta.

Brennerin mukaan sekä *Tarkkailla* ja *rangaista* että *Tiedontahto* ovat esityksiä, joiden sisältö voidaan muotoilla funktionaalisen imperatiivin mukaisesti. Teoksen *Tarkkailla* ja *rangaista* ilmaisema historiallinen vaatimus on järjestää ihmiskehon monimuotoisuutta. Tähän vastataan monimuotoisilla mikrokontekstuaalisilla hallinnan taktiikoilla.²²⁶ Sairaaloissa, kouluissa, tehtaissa, sotilasparakeissa ja vankiloissa ihmisen kehosta

²²³ "Generally speaking, every system of power is presented with the same problem – namely, the ordering of human multiplicities." Brenner 1994, 689;

²²⁴ "Generally speaking, it might be said that the disciplines are techniques for assuring the ordering of human multiplicities. It is true that there is nothing exceptional or even characteristic in this: every system of power is presented with the same problem." DP 218.

²²⁵ Brenner 1994, 189-90.

²²⁶ Mt. 195.

tuleekin monimuotoisten hallintakäytäntöjen kohde.

Foucault'n tunnettu analyysi "bio-vallasta" erityisesti Tiedontahdon myötä ja 70-luvun lopun luennoilla nostavat tämän kurinpidollisen valtastrategian rinnalle "väestönsäätelyn" strategian. Edellisestä poiketen sen kohteena ei ole vain ihmisen ruumis ja sen monimuotoisten potentioiden hallinnointi, vaan sen asettamana vaatimuksena (urgend need) on lisäksi järjestää ihmimillinen elämä koko laajuudessaan. Brenner ei analysoi väestönhallinnan vaatimusta sen enempää, koska Foucault ei juurikaan ehtinyt erittelemään sitä teoksissaan²²⁷.

Tiedontahdon yhteenvetoluvun "Oikeus päättää kuolemasta ja valta antaa elää" teoreettiselta anniltaan suhteellisen vähäiset huomiot bio-vallasta jäävätkin lopulta varsinaisten teosten ainoiksi väestön säätelyä koskeviksi merkinnöiksi. Collège de Francen luennoilla Foucault kuitenkin ehti analysoida väestönsäätelyn ja turvallisuuskoneistojen tekniikoita muutamaa otteeseen. Osin Brenneriin vedoten voisi sanoa, että dispositif vastaa tähän imperatiiviin koko joukolla erilaisia diskursseja ja käytäntöjä. Tässä asetelmassa keskeisen roolin saavat 1700-luvulla rajusti kehittyneet tieteet: väestötiede, tilastotiede ja biologia. Keskeinen ajatus Foucault'lla on, että yksilöivän vallan kohteiden rinnalle kehittyy väestön käsite, joka jakaantuu näiden tiedediskurssien ansiosta uudentlaisiksi objekteiksi. Hallinnan kohteet eivät ole niinkään alueita eivätkä ihmisiä, kuin ihmisten välisiä suhteita: kuolleisuutta, syntyvyyttä, eliniänodotetta, hedelmällisyyttä, lukutaitoa ...²²⁸

Yhdyn Brennerin väitteeseen, että Foucault'n "hallitseva strateginen funktio" voidaan kääntää puheeksi funktionaalisista imperatiiveista. Väite sopii mainiosti yhteen Foucault'n paljon viljelemän ja hyvin keskeisen funktio-käsitteen kanssa, jota olen korostanut dispositifin elementaarisenä osana. Kysymykseen, miten dispositifin strategia kykenee tuottamaan käytännöille funktion, voidaan vastata tarkentamalla epäselvää strategian käsitettä historiallisista tilanteista nousevilla vaatimuksilla, jotka luovat vallan perspektiivissä tietyille vallan käytännöille tehtävän osana jotain laajempaa kehystä. Brennerin tulkinta Foucault'sta suoranaisten funktionalistina on mielestäni kuitenkin

²²⁷ Mt. 196.

²²⁸ Esim STP 29-54, 320-332.

liian fataali. Brenner ajattelee, että järjestelmä, joka toisaalta määrittelee omat päämääränsä ja sitten antaa jokaiselle elementilleen tulkinnan osana tällaista yleistä linjaa, synnyttää kehän. Se lukittuu itsensä sisään. Lopputulos on totalistinen.

Onkin ensiarvoista, että mikrokontekstuaaliset käytännöt suuntautuvat palvelemaan jotain tiettyä tehtävää.²²⁹ Foucault'n analysoimiin voimasuhteita sääteleviin käytäntöihin sisältyy aina *jo* jokin strategia, ja kääntäen, strategiaa palvelee aina joukko vallan funktioituneita käytäntöjä²³⁰. Äkkiseltään tämä vaikuttaa kehältä, jossa valtaa selitetään vallalla. Voimasuhteita selittäviä käytäntöjä selitetään strategialla, jota selitetään käytännöillä ja niihin sisältyvillä voimasuhteilla. Brenner viittanee dispositiivin lukittumisella tähän seikkaan. Saattaa olla, että myös Deleuze viittasi samaan ongelmaan kirjoittaessaan niin ikään vallan ulottuvuuden lukkiutumisesta.

Kehän sijaan ajattelisin, että kysymys on kuitenkin enemmän jonkinlaisesta spiraalista. Tiettyihin strategioihin pohjaavat mikrokontekstuaaliset käytännöt kehittävät esiin uusia vallan muotoja. Esimerkiksi teoksessa Tarkkailla ja rangaista kurinpidolliset järjestelmät palvelevat pyrkimystä hallita ja käyttää hyväksi ihmiskehoja. Foucault kyllä esittää teoksen puolen välin jälkeen, kuinka lähes kaikki instituutiot ottavat kohteekseen ihmisen kehon. Sairaaloissa, kouluissa, tehtaissa, sotilasparakeissa ja vankiloissa ihmisen kehosta tulee monimuotoisten hallintakäytäntöjen kohde. Käytäntöjen yhteisenä funktiona on järjestää ja organisoida ihmisten monimuotoisuutta. Alistaminen käytännöille tässä laajemmassa, pakkolaitoksista eriytyneessä muodossa ei kuitenkaan ole repressiivistä ja riistävää, vaan "lempeää" ja "tuottavaa". Lempeä hyväksikäyttö puolestaan vaatii, että ihmiset saadaan itse investoimaan yksilöintiä ja monimuotoisten kykyjen hyväksikäyttöä palveleviin käytäntöihin. Näin käytännöt vaikuttavat siihen, miten tuollainen "ihmisten monimuotoisuuden järjestäminen" kehittyy. Samaan tapaan tulkitsin Kuschin esimerkkejä edellisessä luvussa. Yhtenä kehitysmuotona on Foucault'n mukaan ollut kurinpidon sisäistyminen ja kurin psykiatrisoituminen. Psykiatrisoitunutta valtaa palvelemaan kehittyy vastaavasti joukko uusia vallan käytäntöjä, joiden funktiona on säädellä ihmisen sisäistä elämää²³¹.

²²⁹ "Käytäntö" ei ole vallan kannalta neutraali. Siksi saattaa olla harhaanjohtavaa viljellä koko käsitettä liian ahkeraan. vr. Esimerkiksi Alhanen 2007. Valtateorian yhteydessä käytäntö voidaan korvata funktio-käsitteellä, joka samalla tuo vuorovaikutuksen mikro- ja makrotason välillä paremmin esiin.

²³⁰ SH 72

²³¹ Näistä esim. PP 201-230.

Foucault toisin sanoin yrittää johtaa valtdispositifin strategisen "ulottuvuuden" ja sen sisältämät vaatimukset (urgend need) metodologiansa mukaan suoraan heterogeenisista funktioista, jotka oikeastaan ovat edellisen tulosta. Kuitenkin Foucault'illa on pyrkimyksenä ajatella, että funktiot saattavat orientoitua uudelleen. On tietysti toinen asia, kuinka hyvin Foucault tässä viimeisimmässä pyrkimyksessä onnistuu.

Luvussa 4 on käsitelty dispositifin erilaisia tulkintoja liittyen sen ydinongelmaan, eli dispositifin kahden tason väliseen koherenssiin. Deleuze, joka huomioi dispositifin moniulotteiseksi käsitteeksi, kiinnittää analyysissaan huomiota "vallan ulottuvuuden" lukkiutumiseen, mutta ei sen enempää artikuloi, mistä tuollainen lukkiutuminen johtui. Deleuze piti painoa Foucault'n tavoin ajallis-paikallisissa käytännöissä, eikä ehkä siksi pääse asettamaan kysymystä vallan dualismista ja sen aiheuttamista ongelmista. Deleuzen analyysin jälkeen olen yrittänyt selvittää, miten mikro-tasoisien ja kontekstuaalisen vallan kehittyminen ja nivoutuminen laaja-alaisemmaksi strategiseksi kokonaisuudeksi pitäisi käsittää. Minusta näyttää, että Foucault'n valtdispositif saa todella koherenssinsa funktion käsitteestä. Käsitteelin funktion käsitettä aikaisemmin luvussa 3.2. Kerrattakoon, että ollakseen ymmärrettävä funktio vaatii tuekseen mertonlaisen funktionaalisen vaatimuksen, jota Foucault itse nimittää "strategiaksi". Vaikka Foucault'ille tämä dispositifin järjestävä strategia on vahvasti sidoksissa aikaan, eikä sitä siten voi pitää ylihistoriallisena, on se kuitenkin paikallistason funktioihin nähden eräänlainen ohjaava taho. Foucault'n pyrkimys oli "alhaalta" lähtevällä analyysilla selittää dispositifissa tapahtuvia muutoksia ja käytäntöjen uudenlaisia orientaatioita. Tämä ei kuitenkaan poista sitä tosiasiaa, että dispositifin immanenssista käsin tällainen ajallinen "imperatiivi" tai "historiallinen a priori" konstituoivat koko kokemusmaailman.

Ei voi välttyä ajatukselta, että strateginen taso muistuttaa tietynlaista salaliittoteoriaa. Ihminen on aina jo ansassa, koska hän ei pääse käsiksi strategiseen peliin ja joutuu toimimaan aina hyvin rajoitetussa mahdollisuuksien kentässä. Kusch kirjoitti "näkyttömästä kädestä", koska hänen mukaansa valta-dispositif ei yksinkertaisesti ota kantaa näin fataaleihin kysymyksiin. Salaliitto vaatisikin tuekseen joitain todisteita

laaja-alaisen strategian tarkoituksena. Se vaatisi, että olisi olemassa "strategisti", joka näkisi selkeät ja salamat päämäärät siellä, missä muut näkevät sattumaa tai vain sellaisia päämääriä, jotka strategisti on antanut täkyksi ja keinoksi toimia parhain päin. Sellaisia ei Foucault yritä tarjoilla. Päinvastoin, Foucault kirjoittaa, että mitään salaisuutta ei ole²³². Kuitenkin funktion käsite edellyttää, kuten olen jo maininnut, funktionaalisen yksikön. Mitä selvempi funktioiden kanssa haluaa olla, sitä selkeämpiä pitäisi myös funktionaalisten yksiköiden olla.

Taylor on oikeassa pitäessään Foucault'n dispositif-käsitettä mystisenä. "Strategisena tilanteena" esitetty valtdispositif on hämmentävä eikä se Foucault'lla kovin julkilausutusti palvele funktionaalisenä yksikkönä. Ehkä Foucault halusi välttää Mertonin manitsevat riskit ex post facto -ajattelusta ja jättää käsitteen artikuloimatta. Strategian on funktio-käsitteen implikaatioiden takia kuitenkin annettava funktioille järjestäytymisen perusteita²³³. Mertonlainen, Brennerin puolustama funktionaalisten vaatimusten ajatus täyttää tämän aukon. Tosin se aiheuttaa muutamia lisäimplikaatioita.

Seuraavassa luvussa tarkastelen kysymystä vastarinnasta pitäytyen dispositifin osalta tässä funktionaalisenä tulkinnassa. Pyrkimyksenä on katsoa, kuinka funktionaalinen tulkinta valtdispositifista on liitettävissä kysymykseen vallan vastustamisesta.

²³² SH 71.

²³³ SH 70: "On siis oltava nominalisti: valta ei ole instituutio, valta ei ole rakenne, se ei ole kyky, joka joillekuille on annettu, vaan se on nimi, joka annetaan tiettyssä yhteiskunnassa vallitsevalle monimutkaiselle tilanteelle."

5.0 TOTALITEETIN JA VASTARINNAN ONGELMA

Lukuisat kommentoijat ovat panneet merkille, että Foucault'n dispositif-konseptio on hankala, koska sitä ei voi vastustaa. Toisin sanoin ihmisen intentiot eivät pysty tavoittamaan valtaa, vaan ovat aina kiinni käytäntöjen kudelmassa. On koettu ongelmalliseksi, että valta on tällä tavoin toisaalta paikallisesti kyynistä ja toisaalta strategisesti mahdoton tavoittaa.

Voi palauttaa mieleen, että samaan ongelmaan törmätään myös Foucault'n varhaisemmissa 60-luvun anti-humanistisissa kirjoituksissa. Luvussa 3.4 painotin, että positiviteetti näyttäytyy yksittäisen, diskurssiin osallistuvan henkilön kannalta apriorisena tasona, johon hän ei koskaan pääse käsiksi. Toisaalta tällainen taso myös determinoi diskurssiin osallistuvan henkilön toiminnan. Diskursiivisten käytäntöjen vaikutukset oletetaan Foucault'n käsityksissä samanlaisiksi kaikille niihin osallistuville. Ne määräävät puheen (ajattelun) regiimin²³⁴. Vaikka Foucault laajentaa valta-analytiikassa tutkimuksen alaa vallan käytäntöihin, jotka osaltaan vaikuttavat diskurssien muotoutumiseen (ja päin vastoin), ei niiden tulkinta vallan perspektiivissä ole sen paremmin tavoitettavissa käytännöistä käsin.

Esimerkiksi voi ottaa vaikkapa taiteen tekemisen, johon liittyy useissa tapauksissa jonkinlaista kaipuuta vapauteen. Joskus se ilmenee vallankumouksellisuutena, joskus henkilökohtaisen kasvun ohjelmana ja joskus pyrkimyksenä paljastaa vallitsevia valtarakenteita. Toisin sanoin ihmistä motivoi taiteen tekemiseen useissa tapauksissa (ei varmasti kaikissa) vallan vastustaminen. Jos asiaa lähestyy foucault'laisen vallan strategian kannalta, näyttäytyy taiteellinen tekijyys kuitenkin juuri sellaisena rajapintana, jota ei oikeastaan voi ylittää uusintamatta samalla jo vallitsevia rakenteita. Tekijäfunktio vastaa tarpeeseen saada taiteelliset voimasuhteet hallintaan²³⁵. Näin taiteellinen vastustus ei oikeastaan ole vastustusta lainkaan, vaan on omiaan vain kasvattamaan vallan vaikutuksia²³⁶.

²³⁴ vr. esim. Deleuze 1992, 160; tässä s.63-4.

²³⁵ WIA 111-2

²³⁶ Aiemmin (luvussa 3.1) oli puhe siitä, kuin tekijyys (tekijyyden omistaminen) ratkaisee toisaalta myös sen lainopillisen ongelman, että joku on aina vastuussa laittomasta tai peräti hereettisestä materiaalista

Esimerkiksi Charles Taylor on esittänyt, ettei Foucault'n vallan käsitteessä ei ole järkeä, koska sen vastustamisen mahdollisuus ei kytkeydy inhimilliseen toimintaan²³⁷. Feministisen Foucault-tutkimuksen piirissä Nancy Fraser on Jürgen Habermasin kritiikkien pohjalta niin ikään kyseenalaistanut anti-humanistisen vastustamisen konseptin, koska Foucault kieltäytyy ottamasta kantaa eettiseen toimintaan²³⁸.

Tässä luvussa kysyn, minkälainen vastarinnan konseptio Foucault'n valtastrategiaa vastaan on mahdollista tarjoilla. Kysymys on syytä esittää. Esimerkiksi J.M. Barbalet'n on artikkelissa "Power and Resistance"²³⁹ asiokkaasti argumentoinut, että jokaisen valtakonseptin on oman ymmärrettävyytensä takia kyettävä artikuloimaan vastarinnan käsite. Toisaalta Taylorin, Fraserin ja Habermasin kritiikeistä nousee oudolla tavalla tunne, kuin jokaisen Foucault'n valtateoriaa käsittelevän kirjoittajan olisi välttämätöntä luonnostella vastatarinta-käsitteen luonne tarkemmin ja perusteellisemmin kuin Foucault itse.

Myöhemmissä esseessään "Subject and Power" Foucault näyttää tunnistavan vastarintakäsitteen ongelmallisuuden. Hän muotoilee vastarinnan käsitteellä "taistelun strategia" (strategy of struggle)²⁴⁰. Kysymykseen resistanssista Foucault ei kuitenkaan tuon jälkeen palaa. Paras lähestymistapa tähän niin sanottuun vallan metatasoon löytyy Foucault'n luennoilta College de Franceda 1975-76, joilla hän keskittyy "sodan mallin" muotoiluun. Tämän lopputuleman ongelmallisuutta tarkastelen luvussa 5.3. Ongelmia pohjustaakseni tutkin, kuinka Foucault lähestyy kysymystä vastarinnasta teoksissa Tarkkailla ja rangaista ja Tiedontahto. Pyrin rinnastamaan niissä esiintyvät muotoilut joihinkin Barbalet'n vastarinnasta esittämiin huomioihin (5.1). Esitän lisäksi tulkinnan, joka mahdollistaa vastarinnan ja funktionaalisen analyysimallin välisen suhteen käsittämisen (5.2). Luvun 5. kantava teesi on, että vastarinta ei näytä saavan täysin perusteltua artikulaatiota dispositiivin funktionaalis-teoreettisissa muotoiluissa.

²³⁷ "...the notion of power or domination requires some notion of constraint imposed on someone by a process in some way related to human agency. Otherwise the term loses all meaning." Taylor 172.

²³⁸ Fraser 1985, 177-78

²³⁹ Barbalet 1985.

²⁴⁰ SP 220, 224-5

5.1 Vastarinnan probleemi

On sanottu, että ennen teosta Tiedontahto Foucault'n merkinnät vastarinnasta ovat vähäisiä. Tätä on pidetty epäilyttävänä, koska Foucault'n kaikki muut käsitteet saavat yleensä tuekseen hyvinkin tarkan empiirisen aineiston.²⁴¹ Vastaväite voidaan esittää monien Foucault'n tutkimusten pohjalta. Esimerkiksi teoksessa Tarkkailla ja rangaista Foucault esittää, että pakottavan kuningasvallan aikaan toimitettuihin mestauksiin ja kidutuksiin liittyi usein vastustusta ja karnevalismia²⁴². Foucault'n mukaan vastarinta vahvistui siinä määrin, että väkivaltaiset rangaistukset joutuivat antamaan tietä uudelle valtastrategialle johtaen lopulta humanistisen diskurssin funktioimiseen vallan välineeksi²⁴³. Esimerkin on tarkoitus ilmaista, että vastustaminen on valtasuhteissa mukana ja että sen muutosvoima saattaa olla arvaamattoman suuri. On silti sanottava, että teoksen loppupuolen kurinpidollista ja modernia valtaa analysoivilla sivuilla Foucault'n jatkuvat viittaukset kurinpidolliseen yhteiskuntaan, normalisoivaan yhteiskuntaan ja vankilakäytäntöjen jatkumoon tuovat mieleen lähinnä Frankfurtin koulukunnan maalailemat kuvat myöhäiskapitalismista "totaalisena järjestelmänä" ja "yksiulotteisena yhteiskuntana"²⁴⁴. Kaikki kehittyneen industrialismin maininkeihin liittyvät sosiaalisen elämän näkökannat on sulatettu anonyymien hallinnan ykseyteen. Esityksensä Foucault päättää tunnettuun kaneettiin: "There is no way out"²⁴⁵. Lopputulos vaikuttaa totalistiselta.

Tarkkailla ja rangaista poiki jonkin verran kritiikkiä juuri siksi, että sen kuvaamaa modernin vallan verkostoa (valtadispositifia) pidettiin peräti totalistisena. Vuotta myöhemmin Foucault ottaa kantaa totalismi-syytöksiin ja tarkentaa vastarinnan käsitettä. Tiedontahdossa hän kirjoittaa seuraavasti:

"Siellä, missä on valtaa, on myös vastarintaa, joka kuitenkin (tai juuri sen vuoksi) ei ole koskaan valtaan nähden ulkopuolista. Onko sanottava, että kaikki on välttämättä vallan "sisällä", ettei sitä voi "paeta" [...] Vai pitäisikö sanoa, että

²⁴¹ Esim Brenner 1994, 679.

²⁴² DP 61.

²⁴³ DP 76-81.

²⁴⁴ Esim. Adorno / Horkheimer 1997 173, 122: Ks. myös Brenner 698.

²⁴⁵ DP 301

[...] valta on historian viekkautta – se, joka aina voittaa? Jos näin sanotaan, ei ole ymmärretty valtasuhteiden tyystin suhteellista luonnetta. Ne voivat olla olemassa vain niiden monien eri vastarintapisteiden funktiona, jotka esittävät valtasuhteissa vastustajan, maalitaulun, tukipuun tai valtauksen ovenkahvan roolia"²⁴⁶.

Tässä lainauksessa Foucault'n ajatuksena on selvästi esittää, että valtaa ei kokonaisuudessaan voi vastustaa mistään tietystä kieltäytyksen kohdasta käsin, koska vallalla ei ole mitään tällaista ydintä. Valtadispositif on "strateginen tilanne" ja koska se ei konstituoi mitään selvää yhtä yksikköä, ei sellaista konstituoi myöskään vastarinta. Strategisen kentän ylittävään koodiin, valtasuhteiden funktionaaliseen kokonaisuuteen, "strategiseen tilanteeseen", kuitenkin sisältyy Foucault'n mukaan vastarintaa. Vastarinta edustaa jokaisen valtasuhteen "toista puolta".

"[Vastarintapisteet] ovat valtasuhteissa toinen puoli, joka kaivertuu niihin poispyyhkimättömänä vastinparina."²⁴⁷

Tässä hiipii esiin Foucault'n käyttämän valta-käsitteistön monimuotoisuus, jota voisi yrittää hieman eritellä.

1. Ensinnäkin vastarinnan artikulaation kannalta on äärimmäisen tärkeää huomata, että vastarinnan paikka on nimenomaan mikrotason suhteissa. Tiedontahdon luonnehdintojen mukaan vastarinta on läsnä valtasuhteiden "kääntöpuolena". Minkälaisia nämä vastarintapisteet tai oppositionaaliset pisteet sitten ovat?²⁴⁸ Niitä kuvaavat seuraavanlaiset esimerkit: suhteet, jotka solmitaan asukin ja hoitohenkilökunnan välillä; suhteet, jotka solmitaan rikollisen ja vankilahenkilökunnan välillä; suhteet, jotka solmitaan uskovaisen ja sielunpaimenten välillä; suhteet, jotka solmitaan potilaan ja lääkärin välillä; suhteet oppilaan ja koulun opettajiston välillä, kuluttajan ja markkinamiesten välillä, ... Vastarintapisteet ovat vallan mikrotasolla ja ne ovat jakautuneet monimuotoisesti läpi yhteiskunnallisen alataason.

²⁴⁶ SH 71, Myös esim. SP : "There are no relations of power without resistances. The latter are all the more real and effective because they are formed right at the point where relations of power are exercised".

²⁴⁷ SH 72.

²⁴⁸ Oppositionaalisista pisteistä oli puhetta myös luvussa 4.3.

2. Foucault'n lausetta "valta tulee alhaalta" on jo lähestytty useaan otteeseen. Vastarintakeskustelussa lauseen merkitys korostuu. Valtastrategiat (kömpelösti ilmaisten, vallan toinen taso) funktioivat käytäntöjen avulla (tai niiden kehystämänä) juuri näistä vastarintapisteistä kaikkein merkittävimpiä vallan "tukipilareita". Hullujenhuoneen kehystämä hullu, vankilalaitoksen kehystämä kriminaali, sairaalan kehystämä sairas jne... toimivat siis valtastrategian oleellisina "maaleina" ja "tukipisteinä". Ilmeistä on, että juuri näiden mahdollisimman yksityiskohtaisten ja tarkkojen kehystämisten seurauksina valtastrategia kykenee sitten laajenemaan. On kuitenkin syytä huomata, että Foucault'lle vastarinnan merkitys ei näytä olevan vallan kumoutumisessa. Vastarintapisteet näyttävät olevan olemassa yksinomaan siksi, että valta "voi käyttää niitä 'maalitauluina' ja 'tukipuina'". Toisin sanoin, vastarintaa käytetään juuri vallan funktiona.

On samalla selvää, että vastarinta ei ole subjekti-intentionaalista. Vastarintapisteen identifioima ihminen ei ole neutraali toimija. Hän ei valitse puoltaan. Markkinamiesten välillä hän toki voi valita, mutta se ei muuta hänen positiotaan miksiäkään aivan kuten ei valinta lääkärienkään välillä poista hänen tilaansa potilaana.

3. Foucault'n valtakäsitteistön "kolmas taso" on "vallan strateginen verkko", valtdispositif. Valtdispositif käsittää useat toisilleen vastakkaiset ja eri tavoin vastarintapisteitä koodaavat valtastrategiat kokonaisuutena. Valtdispositifille voi löytää kaksi tulkintaa. Toiseen niistä voi viitata käsitteellä "ymmärrettävyyden verkko" (grid of intelligibility). Tämä Dreyfusin ja Rabinowin lanseeraama käsitys kielii ennenkaikkea valtdispositifista metodologisena välineenä, joka on olemassa pääasiallisesti valtakokonaisuuden ymmärrettävyyden takia²⁴⁹. Näin kysymys olisi Foucault'n omasta ajattelun tuotteesta, ei mistään todellisesta keksinnöstä. Toinen tulkinta nousee esimerkiksi edellä lainatusta lauseesta, joka pitää valtakokonaisuutta "strategisena tilanteena". Tällöin sitä on hankala pitää puhtaasti teoreettisena kehyksenä. Toisaalta olisi myös erikoista, jos strategioiden yhtenäisyydelle ei olisi olemassa mitään empiirisesti pätevää funktionaalista yksikköä.

Tasoa voi kutsua "strategiseksi muodostelmaksi" (Kusch), "imperatiiveihin perustuvaksi

²⁴⁹ Dreyfus/Rabinow 1983, 121

funktionaaliseksi järjestelmäksi" (Brenner), "mystiseksi valtastrategiaksi" (Taylor), "ymmärrettävyyden verkoksi" (Dreyfus/Rabinow) tai "strategiseksi tilanteeksi" (Foucault). Kaikki nämä luonnehdinnat ajavat pitämään valtakonstituutiota totaalisenä, loppuun asti kalkyloituna järjestelmänä. Valtadispositif sulkee strategioiden mukana kaikki vastarintapisteet sisälleen. Valtastrategiaa voi ehkä vastustaa jonkin toisen strategian kautta (joskaan ei tietoisesti, koska strategisen tason vaikutukset ovat arvaamattomia). Valtadispositif on valtastrategioiden kokonaisuus, jonka kannalta vastarinta ei vaikuttaisi olevan enää vastarintaa lainkaan. Olettaen, että vastarinnalla tarkoitetaan jotain vallitsevaa tilannetta haastavaa muutoksen mahdollisuutta.

Esimerkiksi J.M Barbalet'n käsitykset haastavat Foucault'n vastarinta-ajattelun. Barbalet'n esitys voidaan eritellä kahteen teesiin:

- 1) Vastarinta on välttämätön käsite vallan ja valtasuhteiden ymmärtämiseksi.²⁵⁰
- 2) Vastarinta määrittyy aina valtasuhteiden tuloksiin rajoittavasti vaikuttavana tekijänä.²⁵¹

Foucault'n ei ole vaikeaa selvittää ensimmäisestä väitteestä. Hän perustaa ajattelunsa vallasta (valtastrategiasta) juuri paikallisiin valtasuhteisiin, joissa vastarinnalla on välttämätön merkitys. Vastarintapisteet ovat Foucault'lle pisteitä, joihin valta tukeutuu. Mitä tarkempia, selvärajaisempia ja yksityiskohtaisempia nuo pisteet ovat ja mitä enemmän niitä on, sitä paremmin ne tukevat ja kiinteyttävät vallan suhdeverkkoa. Foucault'n mukaan vastarinta on siis vallan välttämätön ehto²⁵². Valta edellyttää ja suorastaan janoaa vastarintaa:

"Valta kutsuu esiin, vetää puoleensa ja kiskoo ulos kummallisuuksia, joita se sitten valvoo"²⁵³

Tämä tuo outoon valoon Barbalet'n toisen väitteen, jonka mukaan vastarinta on aina

²⁵⁰ Barbalet, 1985, 532: "There can be no adequate understanding of power and power relations without the concept of resistance."

²⁵¹ Mt, 531: "Resistance can take different forms ... What they have in common, is the fact that resistance imposes limits of power."

²⁵² SH 69.

²⁵³ SH 38.

valtasuhteiden tuloksiin *rajoittavasti* vaikuttava tekijä. Vastarinta näyttäytyy Foucault'lla nimenomaan valtasuhteiden tuloksia paisuttavana ja tuottavana tekijänä. Vallan hyväksyttävyyden ehtona on, että se on vastustettavaa.

Vastustettavuus on Foucault'lle tärkeää, mutta kysymys on kuitenkin paremminkin vastustamisen illuusiosta. Foucault'lla vastarintapisteiden esilleasettelu on taktinen teko. Vastarintaa on vain koska on valtaa, mutta ei siksi, että valta olisi itsessään jotenkin repressoivaa, vaan siksi, että se tuottaa omat vastarintapisteensä ja tukeutuu niihin. Vastustaminen (kieltämättä jotenkin mystisesti) on siksi aina investointi joihinkin valtastrategiaan ja samalla valtadispositiiviin.²⁵⁴ Barbalet ajattelee Foucault'n tavoin, että valta sisältää valtasuhteiden tason ja toisaalta niiden vaikutusten tason.²⁵⁵ Ongelma näyttäisi olevan siinä, että Foucault'lla mikrotason vastarinta saa *aina* tulkinnan vallan funktioina.

Barbalet ei ehkä pitäisi tällaista käsitystä kuitenkaan välttämättä ongelmallisena. Hän analysoi esimerkiksi T. B. Bottomoren samansuuntaista käsitystä, joka sisältää erottelun vastarintaan ja valtaan, mutta presentoi vastarinnan vallan funktiona:

"Nämä kaksi käsitettä ovat olemassa peräkkäin enemmän, kuin erillisinä näkökulmina valtasuhteista"²⁵⁶

Bottomoren tapauksessa taustalla on kuitenkin ajatus siitä, että vastarinta sisältää laadullisesti erilaista toimintaa suhteessa valtavirran mukaiseen toimintaan ja yhteisvaikutus on näiden toimien tuottama tasapaino. Olkoonkin, että vastarinta edustaisi vallan kannalta tuottavaa toimintaa.²⁵⁷ Vaikkapa lakkoilu voisi käydä esimerkistä, jossa vastarinta toimii vallan funktiona tässä mielessä.

Barbalet allekirjoittaa myös sellaisen valta-käsityksen, jonka mukaan vallan harjoittamisen todelliset vaikutukset ovat eri asia, kuin aiotut vaikutukset.²⁵⁸ Toisin

²⁵⁴ Esim. SH 69; ks tässä luku 4.3.

²⁵⁵ Barbalet 1985, 546

²⁵⁶ mt. 538: "The two concepts exist in tandem rather than separate aspects of the concept of power relations."

²⁵⁷ mt. 539.

²⁵⁸ mt. 539.

sanoin subjekti-intentionaalinen käsitys vaikuttamisesta ei ole valtakonseption ainoa ulottuvuus. Hänen mukaansa se on kuitenkin välttämätön ulottuvuus, ja tämä välttämättömyys on juuri vastarinnan, valtavirrasta eroavan, laadullisesti erilaisen toiminnan käsittämismahdollisuudessa²⁵⁹.

Barbalet'n mukaan "valta" voidaan käsittää sosiaalisiin suhteisiin perustuvana tuottavana voimana. Toisin sanoin, sosiaalisten suhteiden eli valtasuhteiden yhteisvaikutuksena. Ero Foucault'n käsityksiin on, että Barbalet'n mukaan yksittäinen toimija voi tietoisesti käyttää asemaansa valtasuhteen puolesta tai vastaan, ja tuo toiminta kontribuoi molemmilla tasoilla. "Puolesta" toiminta voi ilmetä säädeltyinä, hiljaisena ja jaettuna itsestäänselvyytenä arjen institutionalisoituneissa käytännöissä.²⁶⁰ Vastarinta puolestaan pelkistyy aina vallan vaikutusten rajoittamiseen:

"Vastarinta pelkistyy tekijöihin, jotka rajoittavat vallan vaikutuksia"²⁶¹

Ajatus pitää sisällään, että vastarinta on aina jollain tavoin vallalle ulkoista. Tällaista käsitystä ei mahdu Foucault'n valtakonseptioon. Tällä on seurauksensa erityisesti ajatuksiin järjestelmätason vastarinnasta. Barbalet'n mukaan ei valtateorioissa ole tyypillisesti otettu kantaa siihen, kuinka vastarinnan artikulaatio järjestelmän tasolla onnistuu.²⁶² Barbalet'n essee tiivistyy näkemykseen, että valta ja vastarinta voidaan järjestelmätasolla ymmärtää keskenään erityyppisten sosiaalisten resurssien funktioiksi, kahdeksi erilaiseksi näkemykseksi sosiaalisesta järjestelmästä.²⁶³ Monet valta-analyytikot, esimerkiksi Weber, eivät Barbalet'n mukaan onnistu artikuloimaan tätä suhdetta, koska analyysi keskittyy vain vallan näkökulmaan.

Mitä Foucault'lta tällaisten vaatimusten mukaan sitten vaadittaisiin? Vaadittaisiin "vallan perspektiivin" lisäksi näkemys sosiaalisesta järjestelmästä sellaisena, kuin se olisi "vastarinnan perspektiivistä" käsin. Voidaan kysyä, pystyykö Foucault vastaamaan tällaiseen haasteeseen. Etukäteen vastaisin, että Foucault'lla järjestelmätason perspektiivi

²⁵⁹ mt. 541.

²⁶⁰ mt. 539-40.

²⁶¹ Mt 541: "In both cases resistance refers to the factors that limit the effects of power."

²⁶² mt. 546.

²⁶³ mt. 546

on aina samaan aikaan vastarinnan ja vallan perspektiivi, koska valta tuottaa ja tarkentaa omat vastarintapisteensä, ja käyttää niitä funktionaalisesti hyväkseen.

Dispositiivin dualismin kannalta, eli sen kannalta, että on ajallis-paikallisia taktisia dispositiiveja ja strategisia valtdispositiiveja, vastarinta perustuu samaan paikkaan, kuin valtakinkin. Periaatteessa paikallisissa vastarintapisteissä valtaa voi vastustaa valtasubjektin taholta. Hullu voi vastustaa lääkäriä, rikollinen voi vastustaa vanginvartijaa, oppilas opettajaa ja niin edelleen. Yleensä seurauksena on, että hullusta tulee enemmän hullu, vangista enemmän rikollinen persoonallisuus ja oppilaasta erityistarkkailua vaativa häiriötekijä. Esimerkiksi näihin tapauksiin keskittyvät vallan käytännöt luovat entistä parempia edellytyksiä järjestelmätasolle. Valtadispositiivin kokonaisuuteen, joka ottaa huomioon kaikki tietyn "strategisen tilanteen" vastarintapisteet, on mahdotonta sisällyttää vallan vastustamismahdollisuutta valtasubjektin taholta.

Syy tähän on, että Foucault'illa moderni valta itsessään perustuu vastarintapisteisiin, niiden kehystämiseen ja niiden funktioimiseen. Barbalet'n vaatimus järjestelmätasolla artikuloituvasta vastarinnasta saa Foucault'illa siis luonnehdinnan. Valta artikuloituu järjestelmätasolla (valtdispositiivissa) juuri vastarinnan kautta. Valtadispositiivin totaalisuuden kannalta ongelmana nähdäkseni on, että minkään muun kautta se ei sitten Foucault'illa artikuloitukaan.

5.2 Totalismin probleemi

Väitettä vastarinnan kautta artikuloituvasta, mutta silti totalistisesta dispositiivista voidaan lähestyä Tiedontahdon pohjalta. Foucault itse luonnehtii Tiedontahdossa vastastrategian mahdollisuutta seuraavasti:

"Niin kuin valtasuhteiden verkosto loppujen lopuksi muodostaa koneistot ja instituutiot läpäisevän ohuen kudelman paikallistumatta niihin täsmällisesti, aivan samoin vastarintapisteiden leviäminen ylittää yhteiskunnalliset kerrostumat ja yksilölliset ykseydet. Epäilemättä juuri näiden vastarintapisteiden koodaus mahdollistaa vallankumouksen hieman samaan tapaan, kuin valtio lepää valtasuhteiden institutionaalisen eheyden varassa." ²⁶⁴

²⁶⁴ SH 72.

Foucault kirjoittaa vallankumouksen mahdollisuudesta, joka perustuu vastarintapisteiden koodaukseen. Mielestäni luonnehdintaa pitäisi kuitenkin tarkentaa. Nimittäin tarkkaan ottaen tämä "vallankumous" perustuisi vastarintapisteiden *uudelleenkoodaukseen*. Moderni valta on aina vastarintapisteiden varassa.

Otetaan esimerkki. Foucault tekee Tiedontahdossa liikkeen, jossa hän asettaa vastakkain kaksi dispositifia: liittodispositifin ja seksuaalidispositifin. Pyrkimyksenä hänellä on selittää, että seksuaalidispositif haastaa ja kykenee syrjäyttämään liittodispositifin.

Foucault'n ajattelu etenee seuraavasti: mieheen, naiseen, eri ikäisiin ihmisiin ja eri yhteiskunta-asemiin kohdistuvat sukupuolivaatimukset eivät ole samanlaisia, vaan ne varioivat paljon ja syntyvät eri kannoista. Sukupuolikäsitykset sisältävät toisin sanoin lukuisia vastarintapisteitä. Foucault'n mukaan näiden lukuisten vaatimusten kokoavana strategiana toimi pitkään perhe ja perheen funktioihin perustuva lainomainen "liittodispositif". Ruumiiseen ja haluihin keskittyvien käytäntöjen ja diskurssien perustalta nousee kuitenkin 1700-luvulla lukuisia innovaatioita, jotka ovat liitolle ja lain käsitteelle vieraita. Tämä synnyttää uusia vaatimuksia yhteisen järjestyksen suhteen (urgend need).

Foucault'n esityksen valossa vaatimuksena on, että liitto ja yhteiskunta täytyy pelastaa. Sukupuoli täytyy siksi koodata uudella tavalla, sallivaan mutta leimaavaan tapaan.

"Seksuaalidispositifissa yhden sijaan on eriteltävissä 1700-luvulta alkaen neljä suurta strategiakokonaisuutta, jotka kehittävät tämällisiä sukupuoleen kohdistuvia tiedon ja vallan dispositiiveja...[joista] tuli vallan suhteen niin tehokkaita ja tiedon suhteen niin tuottavia, että kävi mahdolliseksi kuvata niitä suhteellisen itsenäisinä."²⁶⁵

Nuo strategiat ovat naisen hysterisointi, lapsen sukupuolisuuden pedagogisointi, lisääntymiskäyttäytymisen sosialisointi ja perverssin nautinnon psykiatrisointi²⁶⁶. Foucault'n ajatuksena on, että nämä strategiat yhdessä liiton kanssa edustavat tietynlaista

²⁶⁵ SH 75

²⁶⁶ SH 84

uutta strategista kokonaisuutta (valtadispositifia), joissa yhdistyy harhautunut liitto ja epänormaali seksuaalisuus. Näin ne ovat liitolle vastakkaisia, mutta samalla perustavat oman olemassaolonsa juuri liittoon ja liiton terveyteen. Luonnollisesti seksuaalisuuden dispositif saa uusista strategioista "vartiopisteitä" kaikille rajoilleen. Seksuaalisuus on strateginen tilanne, jota ei pääse pakoon. Jos nainen yrittää, hän on frigidi. Jos mies yrittää, hän on impotentti. Toisaalta seksuaalisuuden harjoittaminen liiallisena johtaa perversioihin, joita on joka lähtöön ja niistä jokaisella on omat tarkkarajaiset määrityksensä. Lapsen seksuaalisuus johtaa häiriintyneisyyteen ja sairauksiin. Vaihtoehdoksi jää näin lisääntymiskäyttäytyminen, perhe. Perhe on kuitenkin strateginen vastakohta muille, seksuaalisuutta reunustaville strategioille, joiden kasvu perustuu mainitulle perheen aseman kyseenalaistamiselle ja "vapauden illuusion". Erityisesti psykoanalyttinen sittemmin Freudiin pohjaava ajattelu löytää kaikki ongelmat, kaikki häiriöiden syyt juuri perheestä ja kasvattaa näin noita muita strategioita vapautumisen nimissä. Strategiat funktioivat seksuaalisuuteen liittyviä voimasuhteita erilaisissa käytännöissä erilaisten tekniikoiden avulla.

Vastarintapisteiden koodaus tuottaa siis strategisia vaikutuksia. Mutta mitä mainitussa episodissa oikeastaan tapahtui? Syntyi uusi historiallisesta tilanteesta nouseva strateginen funktio, uusi ihmisten monimuotoisuuden järjestämiseen liittyvä funktionaalinen vaatimus. Erilaiset paikallistason järjestelmät pyrkivät sitten tyydyttämään noita vaatimuksia. Tällainen vaatimus konstituoiti tietyllä tavalla uuden (uusien) "vastastrategian (tai vastastrategioita)", mutta ne liittyvät osaksi jo olemassa olevaa strategista tilannetta jonkin uuden vastarintapisteitä kehystävän ja vahvistava funktionaalisen yksikön (historiallisesti konstituoitun tarpeen) varassa.

Perusongelma suhteessa esimerkiksi Barbalet'hen (ja hänen artikkelin perusteella useimpiin muihin valta-analyttikoihin) on vastarinnan fundamentaalinen tulkinta jollain tavoin vallalle vastakkaisena. Foucault'lle nimittäin nimenomaan vastarinta konstituoiti kauttaaltaan modernin vallan keskeiset virstanpylväät ja funktioiti ne omiin tarpeisiinsa sopiviksi. Aksiomaattisen vastarintakäsityksen perustalta Foucault'n ajattelu johtaa totalismiin. Foucault'lle vallankumous näyttää tarkoittavan jotain muuta, kuin kapinan lietsontaa, miekan heiluttamista tai kuninkaiden pään katkomista. Hänelle se tarkoittaa dynaamisen vallan järjestäytymistä uudella tavalla. Sen vastarintapisteiden funktioimista eri tavalla erilaisen kokonaisstrategisen kalkyylin mukaisesti.

Totalismin ongelma ei kuitenkaan välttämättä tällä häviä. Asiaa voi pohtia myös näkökulmasta, että dispositiivit tosiasiallisesti analysoituvat funktioiksi. Voisi väittää, että funktionaalisen analyysin muoto rajoittaa vastarinnan oppiin funktioista. Toisin sanoin funktion käsite on vastarinnan kannalta täsmälleen yhtä oleellinen kuin mitä se on valtdispositiivin kannalta. Ongelmana vain on, että näillä kahdella (vastarinnalla ja valtdispositifeilla) ei ole mitään eroa. Edellä esitettyjen huomioiden valossa vastarinta saa aina tulkinnan valtdispositiivin näkökulmasta. Se tulee aina koodatuksi kokonaisuuden perspektiivistä.

Esimerkiksi edeltävässä luvussa pääroolin saanut Neil Brenner on mielestäni väärässä sanoessaan, että Foucault'n vastarinta on puutteellinen, koska vastarinnan pitäisi konstituoida valtdispositiivin muotoinen järjestelmä, joka toimisi vallan tapaan käytännöille funktion antavana järjestelmänä, mutta että Foucault ei onnistu tässä pyrkimyksessä²⁶⁷. Brennerin mukaan vastustaminen jää strategisesti vajaaksi. Toisin sanoin se jää monimuotoisten pisteiden tai vastafunktioiden rykelmäksi, joilla ei ole yhtenäisiä strategisia päätepiteitä. Brennerin käsitystä voidaan toki puolustaa. Foucault itse kuvailee "vastarintapisteitä" seuraavin sanoin:

"Vastarinnan pesäkkeet, solmut ja solut hajaantuvat enemmän ja vähemmän tiheään ajassa ja avaruudessa; toisinaan ne kiihottavat ryhmiä tai yksilöitä aivan määrättyllä tavalla ja sytyttävät tiettyjä kohtia kokonaisuudessa, tiettyjä elämänvaiheita ja tiettyjä käyttäytymismuotoja."²⁶⁸

Lainauksen metaforinen teksti voidaan tulkita seuraavasti. Suhteessa valtaan, joka koostuu funktionaalisesti koordinoituista dispositifeista, vastarinta on fragmentoitunutta, hajanaista ja spontaania. Brenner ajattelee, että "pisteet" ja "solmut" eivät konstituoi minkään tasoista funktionaalista ykseyttä. Siksi ne jäävät vaille funktionaalista koherenssia. Brennerin ajatuksena on, että vastarintaa luonnehtivat vain sellaiset "pisteet" tai "solmut", jotka ovat joko funktionaalisesti epärelevantteja tai ne suoranaisesti häiritsevät vallitsevaa dispositifia. Jos siis valta on tiheä koordinoitujen funktioiden verkko, on Foucault'n luonnehtima "vastarinta" vain joukko pisteitä, joiden

²⁶⁷ Brenner 1994, 698.

²⁶⁸ SH 72

saamat funktiot ovat epäsäännöllisiä ja jotka käyttäytyvät ennustamattomasti suhteessa valtdispositiivin strategiaan.

Foucault'n luonnehtimat vastarintapisteet ovat kuitenkin varsin selviä ja näkyviä. Esimerkiksi sairas, vaarallinen, hullu ja rikollinen edustavat vastarintoja, joiden paisuttamiseen Foucault'n valtdispositiivit panostavat. Biovallan termein valta panostaa kaikkeen elämälle vahingollisen mahdollisimman tarkkaan määrittelyyn. Kysymys ei siis ole siitä, että vastarinnalle jäisi käättöön vain hajanaisia resursseja, joiden perustalta olisi mahdollista konstruoida uusi valtdispositiivit haastava näkemys.

Brennerin lopputulos osuu oikeaan: mitään vastarintadispositiivia ei ole erikseen olemassa²⁶⁹. Näin ei kuitenkaan tapahdu siksi, että vastarinta ei kykenisi funktioitumaan (Brenner). Päinvastoin, vastarinta on aina jo sisältyneenä valtastrategiaan (eikä voikaan olla sille vastakkaista). Vastakkaisuus on käsitettävissä ainoastaan tasolla, jossa erinäiset käytännöt saavat aikaan strategian näkökulmasta ennustamattomia vaikutuksia. Mertonin termein kyse olisi häiriöfunktioista²⁷⁰. Foucault'n analyyseissa tällaiset odottamattomat seuraukset saattavat synnyttää uusia funktionaalisia vaatimuksia aiemmin vallan kannalta piileville alueille. Useimmiten ne kuitenkin sulatetaan lopulta mukaan globaaleihin valtastrategioihin. Esimerkiksi edellä käsitellyssä Tiedontahdossa ja teoksessa Tarkkailla ja rangaista Foucault kuvaa modernia valtdispositiivia juuri järjestelmänä, jolla on tapana sulattaa vastarinta globaaliin vallan strategiaan.

Voisi väittää, että Barbalet pitäisi Foucault'n käsityksiä puutteellisina, vaikka Foucault'n valtateoriaan sisältyykin näkemys vastarinnan järjestelmätasosta. Vastarinnan aksiomaattisen käsityksen mukaan Foucault'n vastarinnan pitäisi olla jotain muuta kuin valtdispositiivin keskeisin tukipalkki. Tästä näkökulmasta Foucault'n vastarinta ei ole vastarintaa lainkaan.²⁷¹

Foucault oli kuitenkin tietoinen vastustamisen vajavaisesta muotoilusta. Teosten

²⁶⁹ ” [P]articlar discourse can figure at one time [...] as a secondary re-interpretation of this practice, opening out for it a new field of rationality.” mt. 194-5

²⁷⁰ Ks. esim. Merton 1968, 105: ”The unintended consequences of action ... Those which are dysfunctional for designated system, and these compare latent dysfunctions.”

²⁷¹ Brenner 699.

Tarkkailla ja rangaista ja Tiedontahto väliin jäävillä luennoilla 1975-76 Foucault yrittää lähestyä suoraan kysymystä valtdispositifin ontologiasta. Oikeastaan tämä analyysimalli on samalla vastaus tässä luvussa käsiteltyyn vastustamisen ongelmaan ja toistaiseksi auki jääneeseen kysymykseen strategian muotoutumisen historiallisista ehdoista.

5.3 Sodan malli: dispositifin ontologisesta tasosta

Edellinen luku kosketteli vastarinnan hankalaa artikulaatiota Foucault'n teksteissä. Foucault on yrittänyt itse selventää käyttämäänsä vastarinta-artikulaatiota "Subject and Power"-esseessään. Keskeistä tuon esseen erittelyiden kannalta on ymmärtää joitain perustavia seikkoja Foucault'n historiankäsityksestä. Historiankäsitys on erottamaton osa Foucault'n tieto-valta-suhteita koskevia analyyseja, joita poikkeuksetta säästää yksityiskohtaiset ja tarkat historialliset selonteot. Foucault'n historiankäsityksestä löytyy lukuisia esityksiä. Useimmat niistä kiinnittyvät Foucault'n Nietzscheä lainaamaan genealogian käsitteeseen²⁷². Foucault'lta itseltä tunnetuin luonnehdinta genealogiasta lienee essee "Nietzsche, Genealogy, History"²⁷³. En halua tässä mennä Foucault'n genealogiseen historiankäsitykseen enempää kuin on tarpeen valtdispositiifiin ja sen resistanssiin liittyvien ongelmien selvittämistä varten.

Tässä luvussa tarkastelen kysymyksiä, jotka on muotoiltavissa seuraavasti:

- 1) Miten Foucault'n historiankäsitys on yhteydessä kysymykseen vastarinnasta?
- 2) Miten tämä "sodan malli" artikuloi kysymyksen dispositifin ontologiasta?
- 3) Artikuloituuko Foucault'lla jonkinlainen aidosti vastastrateginen malli?

Aloitan ensimmäisestä kysymyksestä. Foucault'n vastarintafunktioihin perustuvan metodologian mukaisesti on kysyttävä, minkälaisia tehtäviä historia saa ja mitä päämääriä se palvelee vallan perspektiivistä. Kiinnostavaa ei ole, onko jokin seikka historiallisesti totta. Sen sijaan kiinnostavaa on, voiko historiaa käyttää vallan funktiona. Jos voi, niin miten?

Foucault erottelee käsitteellisesti toisistaan toisaalta "historismin", jonka "ismimäisyys"

²⁷² Esim. Ojakangas 1992.

²⁷³ NGH

viittaa sen poliittiseen latautuneisuuteen. Historismia voisi nimittää myös ”historian diskurssiksi”. Toisaalta on tietysti hänen itsensä edustamansa historiankäsitteet. Tätä historismin (ja muiden diskurssien ja vallan käytäntöjen) funktionaalisuutta tutkivaa ”historiaa” Foucault kutsui genealogiaksi.

Foucault'n lausumat tavoitteet historian (historismin) suhteen yltyvät lähes runollisiin ilmauksiin. Foucault haluaa kohdella historiaa yhtenä suurimmista ”naamioiden karnevaaleista”. Genealogia ei tarjoa naamiota naamion paikalle, mutta pyrkii paljastamaan historian (historismin) naamioiden moneudeksi. Toisaalta genealogia hylkää historian (historismin) ideoiden ja kehityskulkujen jatkuvuutena, joka paljastaisi identiteettimme juuret. Foucault'n tavoitteisiin kuuluu osoittaa, että juuri historia on yksi identiteettimme juurista, että identiteetin ja jatkuvuuden pohja on heiveröinen ja haavoittuva, koska ”se itsessään on pelkkää parodiaa”. Kolmanneksi historiallinen tieto (historismi) ei ole vapaata halusta ja vallasta, vaan ne nivELYVÄT aina toisiinsa. Näin historia (historismi) on aina tiedontahdon palveluksessa. Tiedontahdon, joka on ”viettiä, intohimoa, inkvisiittorin kiihkoa, hienostunutta julmuutta ja ilkeyttä”.²⁷⁴

Näistä ylisanoista huolimatta voidaan genealogiset pyrkimykset historian suhteen tiivistää. Genealogia on nähtävissä välineenä, joka mahdollistaa historian käsittelemisen osana funktionaalista kokonaisuutta. Osana vallan ja halun peliä, jossa historia (historismi) näyttyy vallan funktiona, vallan kokonaisuuden integraatiota puolustavana elementtinä, strategisena vaatimuksena.

Perusteluja tälle rautalankaversiolle voidaan hakea. Foucault'n mukaan politiikan ja historian sidos on läsnä paljaimmillaan puhuttaessa valloituksista ja sotien ensisijaisuudesta.

”Eräs vaikuttava muotoilu valloittamisen ja alistamisen ensisijaisuudesta voidaan löytää siitä, mitä minä kutsuisin 'kuninkaan diskurssiksi’”²⁷⁵

²⁷⁴ NGH, 93-96: ”the great carnival of time”; ”this rather weak identity ... is in itself only a parody”; ”will to knowledge: instinct, passion, the inquisitor's devotion, cruel subtlety, and malice”

²⁷⁵ ”An effective formulation of the primacy of conquest and domination can be found in what I would call, in a word, 'the discourse of the king’”SMD, 102

Yleinen väite, että ”kaikki historia on sotien historiaa” merkitsee Foucault'n katsannossa kuninkaan diskurssia. Tällainen historiallinen puhe valloittajista ja vieraiden paikkojen hallinnasta on tärkeää historian poliittisen funktion takia. Meille tutunmuotoinen tarina kertoo, kuinka valkoinen mies on valloittaja, joka menee vieraisiin maihin ja alistaa oudot rodut alamaisikseen. Hän vie ehkä maat ja ryöstää ehkä rikkaudet, mutta joka tapauksessa voittajan etuoikeuksiin kuuluu historian kirjoittaminen näköisekseen. Kuninkaan diskurssissa on siis paljaimmillaan kysymys tavasta käyttää historiaa valtana.

Länsimaisessa historismissa on Foucault'n mukaan kuitenkin yksi omalaatuinen piirre: vastoin ajatusta kahden rodun välisestä sodasta on siinä onnistuttu muuntamaan rodun käsite yhdeksi monistiseksi lajiksi. Mitään kapinoivaa rotua ei ole olemassa. Kahden rodun välinen antagonismi ja sovittamattomuus korvautuvat biologisesti monistisella rodulla, ihmislajilla. Kumous ja sota korvautuu biologisesti ymmärretyn elämän suojelemisella. Tällainen strategia voi käyttää omaa vastakohtaansa (kuninkaan diskurssia valkoisesta miehestä ja sen pahuudesta) omana tukipisteensä. Biovalta, jonka Foucault esittää ensimmäisen kerran luonnoilla Society Must Be Defended, tarkoittaa lyhykäisyydessä ihmisen biologisen ympäristön turvaamisen toimimista vallan strategisena vaatimuksena. Kaikki tätä vaatimusta vastustava on siksi etsittävä tai tuotettava ja yksilöitävä mahdolliseksi vastarintapisteeksi.

Ilmiö muistuttaa edellisessä luvussa käsittelemääni vastarinnan artikulaatiota, josta lopulta poistuu koko vastarinnan ajatus. Biovaltakonseptin kohdalla Foucault pyrkii osoittamaan, että saman kaltainen muutos sisältyy myös meidän historialliseen käsitykseen omasta identiteetistämme. Länsimaisen historian strateginen funktio (urgend need) eroaa rotujen väliseen sotaan perustuvista ajattelumalleista. ”Valkoinen mies” on vanhentunut malli, mutta kuitenkin edelleen osa ”strategista tilannetta”.

Biologisen valtakonseptin voima on siinä, että se kykenee sulattamaan kulttuuriset eroavaisuudet, eri uskonnot ja eri rodut, yhdeksi ja samaksi monistiseksi lajiksi. Taistelu rodun herruudesta ei tämän konseptin pohjalta enää ole kahden toisiaan vastaan sotivan rodun taistelua, vaan se kääntyy huoleksi (urgend need) kaikki maapallon ihmiset kattavasta lajin puhtaudesta²⁷⁶. Biovallan mukaisesti laki muuttuu normiksi, oikeus

²⁷⁶ Foucault analysoi luennoilla paljon rasistisia liikkeitä ja natsismia. Hän esimerkiksi katsoo, että natsismin välineistö oli jo ennen Hitlerin saksaa täysin olemassa.

biologiaksi ja useat rodut yhdeksi lajiksi²⁷⁷.

Foucault esittää, että sota ei kuitenkaan ole hävinnyt mihinkään sosiaalisten suhteiden ytimeistä. Tätä tutkimushypoteesiaan Foucault nimittää luennoilla ”Society Must Be Defended” käsitteellä ”sodan malli”. Clausewitzin teoksessa Sodankäynnistä tunnetuksi tekemä lause: ”Sota on politiikan jatkumista toisin keinoin” saa Foucault’lla käänteisen muotoilun: ”politiikka on sodan jatkumista toisin keinoin”. Mitä väite sodan jatkumisesta sitten pitää sisällään?

Foucault kirjoittaa luennoilla Society Must Be Defended:

“Jos katsomme rauhan, järjestyksen, hyvinvoinnin ja auktoriteetin taakse. Vakiintuneen järjestyksen taakse, valtion ja koko valtion dispositiivin taakse, lakien taakse ja niin edelleen, kuulemmeko ja löydämmekö tietynlaisen alkukantaisen ja perustavanlaatuisen sodan?”²⁷⁸

Foucault haluaa tässä olettaa, että rauhan aika on eräänlaista hiljaista sotaa. Jokainen rauhanajan tiedollinen innovaatio, instituutio tai koulutusohjelma löytää sen mukaan perustansa sodasta. Sama koskee vaikkapa tietoisuutta itsestä, hyvinvointia, terveyttä ja elämää itseään. Luentojen englanninkielisen laitoksen johdannossa Arnold Davidson pitää tärkeänä, että suhteessa tiedon diskursseihin sodan malli mahdollistaa diskurssien analysoinnin perspektivistisesti:

"Voidaan puhua tiedon perspektiivisestä luonteesta, koska sen taustalla on taistelua ja tieto on tuon taistelun seurausilmiö."²⁷⁹

Sodan mallin vaikutus valtateoriaan on täsmälleen sama. Tässä voidaan myös muistella

²⁷⁷ Jos analogiaa haluaa hakea, voisi suomenkielen sana "säädyllyinen" olla kuvaava, sillä se tuo mieleen sanan "säätty". Säädtyt ovat nykyisen etiikan ja sen yleisyysvaatimusten kannalta ikäviä, koska ne määritellään etuoikeuksien avulla. Aatelinen ja talonpoika eivät 1600-luvun Suomessa kuuluneet edes samaan lajiin, vaan olivat ”eri verta”. Antagonismi oli tällaisissa erotteluissa läsnä melko selvästi.

²⁷⁸ ”If we look beneath peace, order, wealth, and authority, beneath calm of subordinations, beneath the State and State apparatuses, beneath the laws, and so on, will we hear and discover a sort of primitive and permanent war?” SMD, 43.

²⁷⁹ Davidson 2003, xxi.

luvussa 4.1 analysoimaani Deleuzen tekemää jakoa lausumisen ulottuvuuteen ja vallan ulottuvuuteen. "Diskursiivinen dispositif" paljastaa, kuinka lausumien regiimit puolustavat tietomuotoa mahdollisia uhkia vastaan. Toisin sanoin sitä sotaisaa tilaa vastaan, joka vallitsi ennen tuollaisen tietomuodon vakiintumista. Vallan ulottuvuus on sikäli analoginen, että valtdispositifin kautta Foucault pyrkii paljastamaan, kuinka tietyt strategiat ovat keino pitää tietyt voimasuhteet vallitsevina mahdollisia uhkia vastaan. Tiedontahdossa Foucault kirjoittaa pyrkimyksistään seuraavasti:

"Tarkoitukseni on muodostaa toisenlaisen valtateorian pohjalta toisenlainen historiallisen tulkinnan verkosto."²⁸⁰

"Toisenlainen valtateoria" on juuri teoria, jonka mukaan kaikkien sosiaalisten suhteiden ytimessä (tai perustalla) on viimekädessä sodan tematiikka²⁸¹. Lainauksen loppu ilmoittaa, että tuo tämä tematiikka toimii pohjana valtdispositifeille, "historiallisen tulkinnan verkostoille". Näin ollen sodan ja taistelun teema on paitsi tiedon diskurssien, myös dispositifien ja vallan koko strategisen verkon ontologinen perusta.

Mitä tämä ontologia tarkoittaa? Foucault kirjoittaa:

"Voimme analysoida [vallan käytäntöjä] vain, jos yritämme nähdä kuinka ne vaikuttavat toisiinsa, kuinka ne tukevat toinen toistaan, ja kuinka tämä dispositif määrittelee tietyn joukon globaaleja strategioita monimuotoisten alistussuhteiden perustalta (lapsi-aikuinen, jälkikasvu-vanhemmat, tietämättömyys-tieto, oppipoika-mestari, perhe-halitus, jne...). Kaikki tällaiset suhteet ovat globaalien strategioiden perusta. Näin ollen meidän on nähtävä vallan rakenteet globaaleina strategioina, jotka halkovat ja käyttävät paikallisia hallinnan taktiikoita"²⁸²

²⁸⁰ TT 69

²⁸¹ TT 70: "Jos halutaan yhä vielä pitää kiinni sodan ja politiikan erosta, olisi ehkä väitettävä, että voimasuhteiden moninaisuus voidaan koodata – osittain, ei koskaan kokonaan – joko sodan tai politiikan muotoon."

²⁸² "We can analyze them only if we try to see how they interact, how they support one another, and how this apparatus defines a certain number of global strategies on the basis of multiple subjugations (of child to adult, progeny to parents, ignorance to knowledge, apprentice to master, family to administration, and so on.) All these mechanisms and operators of domination are actual plinth of the global apparatus. So, if you like, we have to see the structures of power as global strategies that

Ontologia tarkoittaa vallan mikrotasolla tapahtuvaa voimien vastakkainasettelua. Sodan mallin on tarkoitus ilmaista, että nämä vastakkainasettelut ovat olemassa siitä huolimatta, että niiden suunnan puoleen tai toiseen hetkellisesti funktioiva poliittinen strategia saa nuo taistelut näkymättömiksi. Strategia merkitsee, että lukemattomat voimasuhteet funktioituvat saman päämäärän eteen. Sodan mallin varsinainen johtoajatus kuitenkin on, että vastarintapisteet voidaan periaatteessa koodata myös uudella tavalla.

Tällainen vastarintapisteiden "koodaaminen" tapahtuu kuitenkin aina valtaa opponoivien pisteiden tuella²⁸³. Kuten toin edellisessä luvussa ilmi, Foucault ei Tiedontahdossa esitä mitään valtdispositifille vastakkaista mallia. Kysymys on ennemminkin jonkinlaisesta selityksestä sille, kuinka dispositifit kehittyvät. Samoin luennoillaan Foucault pyörittää ajatuksen biologisesti homologisesta rodusta esiin pohjaten analyysin erilaisiin tapoihin käyttää historiaa vallan funktiona. Biologiaan sekoittuneen rotukonseption, väestön käsitteen ja ihmisen kehoon kohdistuvien vallan käytäntöjen yhteenliittymä sulattaa siinäkin kaiken mahdollisen vastarinnan anonyymiin hallinnan "ykseyteen".

Joitain vuosia myöhemmin Foucault analysoi vastastrategian mahdollisuutta esseessään *Subject and Power*²⁸⁴. Hän määrittelee vastarinnan termillä "strategy of struggle":

"Jokainen valtasuhde ottaa osaa, vähintäänkin potentiaalisesti, taistelun strategiaan, jossa kaksi voimaa eivät asetu täysin päällekkäin, eivät menetä erityispiirteitään, tai eivät lopulta sekoitu toisiinsa. Kumpikin muodostaa toiselle tietyllä tapaa perustavanlaatuisen rajan, mahdollisen kumouspisteen."²⁸⁵

Tässä muotoilussa valtasuhde on edelleen taistelutilanne, jonka avulla Foucault haluaa korostaa, että valtastrategian vastarinta ei ole ainoastaan mahdollista. Päinvastoin, se on

traverse and use local tactics of domination." SMD 45-6.

²⁸³ SH 70; SMD, 45-50 "The binary structure of society".

²⁸⁴ Artikkelin ilmestyi ensimmäisen kerran H. Dreyfusin ja P. Rabinowin teoksessa Michel Foucault: *Beyond Structuralism and Hermeneutics* (1982) Foucault'n kirjoittamina jälkisanoina.

²⁸⁵ "Every power relationship implies, at least potentially, a strategy of struggle, in which the two forces are not superimposed, do not lose their specific nature, or do not finally become confused. Each constitutes a kind of permanent limit, a point of possible reversal." (SP, 346)

koko valtasuhteiden välille konstituoituvan verkon välttämätön ehto. Ilman pinnan alla piilevää ”sotaa” ei olisi mitään järkeä punoa valtasuhteita koossapitävää verkkoakaan.

Vastustusuhde muuttuu kuitenkin jälleen homologiseksi:

”Vastarintasuhde saavuttaa lopullisen ja viimeisen hetken [...] kun vakiintuneet mekanismit korvaavat antagonististen reaktioiden vapaan pelin.”²⁸⁶

Jos vastarinta ei häviä tästäkään huolimatta taustalta (jota se ei Foucault'n sodan mallin mukaan tee), olisi ainakin hyvä osoittaa, missä ja miten se jatkuu. Foucault'n biovallassa siirtymä puhtaasti konfrontaatioon perustuvasta vallankäytöstä vakiintuneiden mekanismien alle tarkoittaa, että valtasuhteen korjaamisesta tulee vallan kohde. Huomiot ovat samoja, kuin Tiedontahdossa ja SMD -luennoilla.

Pääasiallista teesiä olen jo sivunnut: Foucault asettaa ”taistelun strategian” ja poliittisen ”valtasuhteiden strategian” peräkkäin. Pyrkimyksenä on väittää, että yhteiskunnassa vallitsevat käytännöt on funktioitavissa erilaisilla tavoilla. Nämä strategiat ovat sidoksissa toisiinsa ja luovat näin valtdispositifeille muunnelmille alttiin pohjan. Foucault itse kirjoittaa:

”[V]altasuhteiden ja taistelun strategian välillä on vastavuoroinen vetovoima. [...] Joka hetki valtasuhde saattaa muuttua kahden vastapuolen väliseksi konfrontaatioksi. Vastaavasti kahden vastapuolen välinen konfrontaatio saattaa [...] antaa tilaa vallan mekanismeille. Seurauksena tästä vakiintumattomuudesta on, että samoja tapahtumia ja samoja muutoksia voidaan tulkita joko taistelujen historian näkökulmasta tai valtasuhteiden perspektiivistä.”²⁸⁷

²⁸⁶ ”A relationship of confrontation reaches its term, its final moment [...] when stable mechanisms replace the free play of antagonistic reactions.” (SP 346-7)

²⁸⁷ ”Between a relationship of power and a strategy of struggle there is a reciprocal appeal [...] [R]elationship of power may become a confrontation between two adversaries. Equally, the relationship between adversaries in society may [...] give place to the putting into operation of mechanisms of power. The consequence of this instability is the ability to decipher the same events and the same transformations either from inside the history of struggle or of the standpoint of the power relationships.” (SP 347)

Mitä sodan mallista ja vastarinnan artikulaatiosta lopulta jää käteen?

Ajatukseen subjekti-intentionaalisuudesta on vastattava, että mikään ei viittaa siihen suuntaan. Valta ei ole inhimillisistä lähtökohdista vastustettavissa. Ihminen ei voi asettua edes voimasuhteiden tasolla oppositionaaliselle puolelle establishmenttia vastaan. Hän on jo valmiiksi jossain positiossa, joka rajoittaa hänen toimintamahdollisuutensa tavalla tai toisella tukemaan foucaultlaista vallan kokonaisuutta.

Syytökset totalismista nähdäkseni säilyvät. Foucault asettaa taistelun strategian ja sodan mallin dispositif-käsitteen ontologiseksi pohjaksi. Tämä hypoteesi mahdollistaa teoriassa valtdispositifien käsittelemisen muuttuvaisina. Mitään ulkopuolista vastarintaa ne eivät kuitenkaan suoranaisesti kohtaa. Siksi voisi kysyä, mikä on tällaisen valtdispositifin relevanssi? Nähdäkseni tuloksena on kolmitasoinen funktionaalinen järjestelmä. Tähän mennessä on tullut esiin vastarintapisteitä funktioivia käytäntöjärjestelmiä, käytäntöjärjestelmiä funktioivia strategioita ja strategioita funktioiva valtdispositif. Toisin sanoen seurauksena on aina lopulta ”ykseys”. Foucault’lle itselleen kysymys on tietysti vain heterogeenisestä moneudesta, vastarinnasta ja nominalistisesta voimien vastakkainasettelusta. Moninaisia funktioita on kuitenkin mahdotonta tulkita jollei ole olemassa tulkinnallista funktionaalista yksikköä. Tilanne ei muutu miksikään tasoja lisäämällä.

6.0 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Olen halunnut tutkia Foucault'n metodologiaan liittyvää dispositif-käsitettä. Olen argumentoinut sen puolesta, että dispositif-käsitteen teoreettiset vaikeudet liittyvät Foucault'n käyttämään funktion käsitteeseen. Foucault metodisesti kieltää kaiken tutkimilleen funktioille ulkopuolisen, mutta samaan aikaan funktion käsite vaatii tulla tulkituksi juuri kokonaisuudesta käsin. Valmiiksi käsitetty kokonaisuus puolestaan on vastaan Foucault'n nominalistisia pyrkimyksiä.

Argumentti on käsittänyt kolme osaa.

1. Ensimmäinen koskee dispositif-käsitteen hahmottumista suhdekokonaisuudeksi ja siihen sisältyvien vaikeuksien perustamista funktio-käsitteen käyttöön.

1a) Lähdin liikkeelle dispositif-käsitteen kirjaimellisesta merkityksestä ja sen käytöstä Foucault'lla. Tässä yhteydessä päällimmäiseksi jäi, että dispositif-käsite viittaa kahden tyyppiin kokonaisuuksiin: yhtäältä ajallis-paikallisiin vallan käytäntöjä muokkaaviin ja ne omiin tarpeisiinsa funktioiviin teknisiin dispositifeihin ja toisaalta nuo paikalliset rajat ylittäviin laaja-alaisiin strategioihin. Näiden kahden tason välinen yhteys on vaikeasti tajuttavissa.

1b) Toiseksi se perustuu päätelmään, että funktio-käsitteen mukanaan kantamat vaikeudet ovat Foucault'n metodologiassa läsnä jo hänen hieman aiemmassa tutkimuksessaan monista 60-luvun lopun ja 70-luvun tutkimusten välisistä eroista huolimatta. Diskurssifunktioiden analysoiminen oli Foucault'lle keskeisiä vuonna 1969 teoksessa Tiedon Arkeologia ja esseessä "What Is an Author?". Myös metodinen vaatimus immanentista analyysistä on noissa teksteissä läsnä. Funktio -käsitteen käyttö vertautuu lähes jäännöksettä myöhempään valta-analyyttisiin kirjoituksiin.

1c) Esitin myös, että Foucault'n funktio -käsitteen käyttöä voi verrata Robert Mertonin kuuluisiin määrittelyihin. Samankaltaisuutta on paljon. Oikeastaan ainoa poikkeus on, että funktio-käsitteen logiikka vaatii Mertonin ja muiden funktionalistien mukaan aina referenssin. Foucault taas ei aina pysty antamaan tuollaista artikulaatiota kokonaisuudesta. Hän ei toisin sanoen halua tehdä analyysia ex post facto, mikä on usein tunnusomaista funktionalismille.

1d) Neljänneksi esitin Agamben väitteeseen osittain vedoten, että dispositif-käsitteen kokonaisuutta kuvaava positiviteetti-käsite on läsnä valta-analyyttisiä tutkimuksia

edeltäneissä tutkimuksissa. Esitin noiden tutkimusten keskeiseksi teoreettiseksi ongelmaksi, että positiviteetti vaikuttaa käsitteeltä, joka totalisoi diskursiiviset käytännöt ja determinoi niihin osallistuvan henkilön ajatukset, mutta jättää samaan aikaan artikuloimatta oman "kattorakenteensa".

2. Toisessa osassa esitin, että dispositifin ongelmat kulminoituvat vallan funktioita koordinoivan järjestelmän artikulaatioon.

2a) Esitin Deleuzen erittelyiden pohjalta, että ongelmallisuus dispositifin suhteen kulminoituu siihen tasoon, jota Deleuze kutsui "vallan ulottuvuudeksi". Vallan ulottuvuus pyrkii yhdistämään tilallis-paikalliset tekniset dispositiivit ja tulee näin konseptualisoineeksi eräntyyppisen, vaikeasti ymmärrettävän makrotason.

2b) Tarkensin, että on ongelmallista käsittää, kuinka makrotaso kykenee funktioimaan paikalliset vallan käytännöt. Ongelma johtuu siitä, että Foucault'n analyysien ennakkoehdot kieltävät lähestymään käytäntöjä kokonaisuuden näkökulmasta. Ilmeisesti Foucault'n omiin intentioihin sisältyy pyrkimys artikuloida käytäntöjen saamat funktiot suoraan niistä itsestään. Tämä on kuitenkin ongelmallista jo pelkästään funktio-käsitteen teoreettisten konnotaatioiden takia. Ne, kuten pohjustusvaiheessa esitin, vaativat järjestelmätason referenssin ollakseen ymmärrettäviä.

2c) Yritin luonnehtia, kuinka tematiikkaa on lähestytty Foucault-tutkimuksessa. Esimerkiksi Kusch ja Deleuze sitoutuvat Foucault'n julkilausuttuun "alhaalta tulevaan" valta-analytiikan lähtökohtaan ja varmasti siksi jättävät huomiotta makrotasoon sisältyvän ongelmallisuuden. Sen sijaan esimerkiksi Taylor ja Brenner huomiovat, että makrotason on konstituoitava jokin referenssi puheelle funktioista, jotta valtakonseptiossa olisi mieltä.

2d) Toin Neil Brenneriin vedoten esiin, että Foucault'n käsityksiin sisältyy järjestelmätason artikulaatio. Sen sisältönä on oikeaoppisen funktionalistisen perinteen mukaisesti näkemys funktionaalista vaatimuksista. Vaatimusten ylihistoriallisena sisältönä on "järjestää ihmisten monimuotoisuutta". Lopputulos on sikäli ongelmallinen, että se tekee tyhjäksi Foucault'n painottamien mikrokontekstien innovatiivisen arvon. Mikrokontekstien merkitys tyypistyy monimuotoisuutta järjestävien funktionaalisten vaatimusten (urgend need) tyydyttämiseksi. Funktionaaliset vaatimukset väkisin rajoittavat Foucault'n tutkimukset tiettyihin näkemyksiin yhteiskunnallisesta kehityksestä. Tiedyt näkemykset kehityksestä puolestaan rajoittavat valtakäytäntöjen

tutkimisen oppiin kehitykseen vaikuttavista käytännöistä. Johtopäätökset näyttävät fatalistisina ja toiminnan kentän täydellisesti determinoivina. Olkoonkin, että Foucault'n teoriaan sisältyy vahvasti ajatus vaatimusten historiallisesta luonteesta.

3. Kolmanneksi esitin, että vaikka Foucault'n teoria valtadispositifeista kykenee artikuloimaan vastarinnan olemassaolon ja konstituution muutokset, se ei pääse eroon tietyyppisestä totalistisesta leimasta.

3a) Esitin, että vastarinta-ajattelun vaikeudet liittyvät subjekti-intentionaalisen vastustamisen ongelmaan. Foucault'lle valta on kuitenkin puhtaasti suhdekäsite, jolloin subjekti-intentionaalinen kritiikki johtaa helposti harhaan. Foucault'n moderni valtakonseptio on monitahoinen. Sen sisältämät suhteet konstituivat vuolaita strategioita, jotka puolestaan konstituivat valtadispositifin. Vastarinta saa tässä kompleksissa välttämättömän merkityksen, koska vallan alatasolla juuri monimuotoiset vastarintapisteet toimivat vallan kohteina. Funktioita korostavan luennan kannalta on itse asiassa sanottava, että kaikki funktiot perustuvat vastarinnan olemassaoloon, sen moninaistamiseen ja sen tuottamiseen. Erilaiset valtastrategiat käyttävät vastarintapisteitä eri tavoin hyväkseen, funktioivat niitä omiin tarpeisiinsa. Nämä strategiat kuitenkin konstituivat yhdessä suuria globaaleita vallan muotoja, jotka sulkevat kaikki vastarintapisteet sisäänsä.

3b) Suhteessa esimerkiksi J.M. Barbalet'n tunnettuun, vastarinnan ja vallan käsitteiden suhdetta polemisoiwaan esseeseen Foucault'n vastarinta-käsite näyttää ongelmallisena. Foucault'lle nimittäin kaikki valta viimekädessä perustuu vastarintaan. Foucault on itse kirjoittanut, että "siellä, missä on valtaa, on myös vastarintaa". Lause on kuitenkin ekvivalentti seuraavan lauseen kanssa: "siellä, missä on vastarintaa, on myös valtaa". Kun molemmat lauseet ovat voimassa, saadaan seuraava lause: "siellä ja vain siellä, missä on vastarintaa, on myös valtaa." Kun valta perustuu aina vastarintaan, ei vastarinta voi (päinvastoin Barbalet'n käsitystä vastarinnan käsitteen aksiomaattisesta valtaa rajoittavasta merkityksestä) koskaan toimia valtaa rajoittavana tekijänä.

3c) Esitin, että Foucault käsitti tämän asian niin sanottuna sodan mallina. Sodan mallin ajatuksena on pitää kaikkia sosiaalisia suhteita vastarintaan perustuvina ja vastarintaa uusintavina. Järjestelmäteoreettisesti valtadispositif saa lopulta tulkinnan erilaisten vastarintapisteitä käyttävien strategioiden yhteiskalkyylina. Subjekti-intentionaaliselta kannalta tuloksena on anonyymin hallinnan ykseys, joka determinoi yksilön ajattelun

mahdollisuudet ja toimintakentän. Naljailun Foucault'n "mystisyydestä" ei tarvitse olla kaukaa haettua. Kysymys kun on eräänlaisesta kasvavasta oksymoronista, jonka kasvua ruokkii kaikki sen itse itseään vastaan kehittämät vastarintapisteet.

Yleishyödylliseltä kannalta tutkielman tavoite oli problematisoida Foucault'n mainstream-aseman saavuttaneen valtaverkoston teoreettisia edellytyksiä. Katson ensinnäkin osoittaneeni, että valtaverkostolle leimallinen dispositif-käsite on kaikkea muuta kuin ongelmaton. Toisekseen, sen teoreettisia edellytyksiä ei ole juuri kirjoitettu auki. Aivan olemattomalle huomiolle on jäänyt tässä korostamani funktion käsite. Se sisältää konnotaatioita, joita itseään foucault'laisina pitävät tutkijat eivät voi jättää huomiotta. Foucault'n ajattelun funktionaalisuus on syytä pitää mielessä erityisesti silloin, kun metodologisesti vedotaan Foucault'n ajatteluun ja samalla esitetään, että tutkimustulokset nousevat suoraan ja omalakisesti tutkittavasta aineistosta. Kolmanneksi pidän tärkeänä, että valtdispositifin sisältämä vastarinta saa juuri sen tärkeyden, jonka Foucault sille antaa. On usein kuultu, että Foucault'lla vastarinta sisältyy valtasuhteisiin, mutta Foucault'n ajattelun kanssa koherenttia esitystä siitä, miten se teoreettisesti tapahtuu, en ole kohdannut kuin rivien välistä Foucault'lta itseltään. Tässä esittämäni tulkintaa vastarinnan sitomisesta funktioihin en vastaavassa muodossa ole kohdannut muualla. Neljänneksi funktioiden korostus nostaa esiin yhden mahdollisen lukutavan, joka tekee monista Foucault'n teoksissaan ja luennoillaan esittämistä hämmentävistä ja näennäisesti ristiriitaisista johtopäätöksistä ymmärrettäviä.

Oma käsitykseni Foucault'n tärkeydestä ei liity niinkään kysymyksiin vallasta, kuin kysymyksiin tiettyyn aikakauteen ja tiettyihin materiaalsiin olosuhteisiin liittyvistä semanttisis-pragmaattisista ajattelun rajoista. Semantiikassahan kyse on oikeastaan koodista, jolla kielelliset ilmaisut liittyvät representaatioihin. Semantiikka toimii lähtökohtana niin sanotulle pragmatiikalle, joka tarkoittaa muun kontekstuaalisen informaation yhdistämistä tähän koodiin erilaisten päättelyiden avulla.

Esimerkiksi, jos tietty diskurssi säännönmukaisuuksineen määrittää puheen regiimin, määrittää se silloin juuri semanttisen koodin. Foucault'n diskurssiteorian voi katsoa liittyneen tässä mielessä semantiikkaan. Joskin Foucault liitti diskurssit historiallisiin kontekstualisointeihin tuodakseen esiin, että koodi voi myös kokea muutoksia. Valta-analytiikassa vallan käytännöt niiden tilallisessa kontekstissaan pyritään yhdistämään

tähän koodiin erilaisten enemmän ja vähemmän kohdallisten päättelyiden avulla.

Suuri kiistakeskustelu Foucault'n ja Habermasin välillä kulminoituu minusta viimekädessä juuri käsitykseen semantiikasta. Habermasin käsite "universaalipragmatiikka"²⁸⁸ ei tee lainkaan eroa semantiikan ja sen pragmaattisen käytön välillä, vaan olettaa, että sama semanttinen lähtökohta on periaatteessa mahdollista kaikille. Tällä on tietenkin fataaleja vaikutuksia ihmiskuvan ja subjekticogitoa korostavan ajattelun kanssa. Sitä voi pitää esimerkkinä siitä, kuinka psykologismen hintana on täydellinen semantiikan unohtaminen.

Tämä ei kuitenkaan poista Foucault'n valta-konseptiota koskevia puutteita, joita olen tässä tutkielmassa pyrkinyt kaivamaan esiin. Työn keskustermi *dispositif* edustaa sitä Foucault'ta, jota Jean Baudillard kutsui valistuksen viimeiseksi dinosaurukseksi. Baudillardin postmoderni tapa kieltää kokonaan transgression mahdollisuus, eli mahdollisuus vastarintaan ja rajojen ylittämiseen, olisi keino ohittaa *dispositif*-käsitteen kohtaamat haasteet. Baudillard pitääkin outona, että Foucault pitää itsepintaisesti kiinni "valta"-käsitteestä, joka kuitenkin paisuu niin suureksi, että se sallii kaiken.²⁸⁹

Strategista tilannetta kuvaava *valtadispositif* näyttäytyy tällaisesta näkökannasta tarpeettomana käsitteenä. Näkökulman ei kuitenkaan välttämättä tarvitsisi sivuuttaa ajallisia ja tilallisia kontekstualisointeja, jotka määrittävät funktionaalisen yksikön joillekin käytännöille. Seurauksena saattaisi toki olla täydellinen epävarmuus siitä, mitä merkitystä noilla "teknisillä dispositifeilla" voisi olla laajemmassa kehyksessä. Niistä häviäisi "strateginen funktionaalisuus". Teoriaan saattaisi palata tietyissä piireissä peräänkuulutettu vastarinnan inhimillisyys ja Foucault'n itsensä peräänkuuluttama nominalismi. Ehkä, (mutta vain ehkä, sillä tämä menee käsillä olevan tutkimuksen ulkopuolelle) ehkä Foucault'n -70-luvun lopulla ja -80-luvulla tekemät työt vievät askeleen tähän suuntaan. Hän keskittyi luennoillaan -77 alkaen hallinnoinnin käsitteeseen (*gouvernementalization*), jonka perustassa on kristillisen pastoraalin perinne ja itsetuntemuksen saamat funktiot. Deleuze arveli, kuten esitin luvussa 4.1, että Foucault haki valistuksen perinteen mukaisesti nykyisyydestä itselleen uutta orientaatiota, joka selvemmin paljastaisi *dispositifista* nousevan muuntautumiskyvyn.

²⁸⁸ Kelly 1994 ; Rabinow 1984, 4.

²⁸⁹ Baudillard, 1987,11.

Tätä orientaatiota Deleuze kutsui itsejden ulottuvuudeksi.

On luonnollisesti kysymyssarja erikseen, voidaanko nykyisyyttä analysoida historiallisten ja paikallisten funktiojärjestelmien avulla. Eikö ole ongelmallista, että paikallisten funktionaalisten yksiköiden ja laaja-alaisempien strategioiden välillä ei oikeasti ole mitään muuta yhteyttä, kuin nykyisyydestä valittu ilmiö (seksuaalisuus, psykologisaatio, individualismi, jne) ja tuon ilmiön kontekstualisointi joskus aiemmin? Tämän tyylisten kysymysten ansiosta Foucault on saanut kyseenalaisen maineen erityisesti historioitsijoiden keskuudessa. Olisi kuitenkin muiden tutkimusten aiheita, missä määrin orientaatio muuttuu, vai lisätäänkö siinä jälleen analyysiin vain yksi "taso".

VIITEKIRJALLISUUS

Foucault'n tekstit:

- MC Madness and Civilization, teoksessa The Foucault Reader, 123-168, ed. Paul Rabinow, PantheonBooks, NewYork 1984. (Orig. 1961)
- OT Michel Foucault, The Order of Things, An Archaeology of the Human Sciences, Tavistock, London 1977. (Orig. 1966)
- WIA ”What Is an Author?” teoksessa The Foucault Reader 101-120, ed. Paul Rabinow, PantheonBooks, NewYork 1984. (Orig. 1969)
- TA Tiedon Arkeologia, suom. Tapani Kilpeläinen, Vastapaino, Tampere 2005. (Orig. 1969)
- NGH Nietzsche, Genealogy, History, teoksessa The Foucault Reader, s. 76-100, ed. Paul Rabinow, PantheonBooks, NewYork 1984. (Orig. 1971)
- PP Psychiartic Power, Lectures at The Collège de France 1973-74, ed. Jacques Lagrange, engl. Graham Burchell, Palgrave Macmillan, London 2006. (Orig. 2003)
- Abnormal Abnormal, Lectures at The Collège de France 1974-75, ed. Valerio Marchetti & Antonella Salmoni, engl. Graham Burchell, Picador, New York 2003. (Orig. 1999)
- DP Discipline and Punish, The Birth of Prison, engl. Alan Sheridan, Penguin Books, London 1991. (orig. 1975)

- SMD Society Must Be Defended, Lectures at The Collège de France 1975-76, ed. Mauro Bertani & Alessandro Fontana, engl. David Macey, Picador, New York 2003. (Orig. 1997)
- SH Seksuaalisuuden historia, Tiedontahto, Nautintojen käyttö, Huoli itsestä, suom. Kaisa Sivenius, Gaudeamus, Tampere 1999. (orig. 1976, 1984, 1984)
- CF "The Confession of the Flesh" teoksessa Power/Knowledge, Selected Interviews and Other Writings 1972-1977, ed. Colin Gordon, s. 194-227, Pantheon, New York 1980. (orig. 1977)
- SP "The Subject and Power", teoksessa Power, Essential Works of Foucault vol. 3, 1954-1984, s. 326-348, ed. James D. Faubion, Penguin Books, London 2002. (Orig. 1978)
- STP Security, Territory, Population, Lectures at The Collège de France 1977-78, ed. Michel Senellart, engl. Graham Burchell, Palgrave Macmillian, London 2007. (Orig. 2004)
- QM "Question of Method", teoksessa Power, Essential Works of Foucault vol. 3, 1954-1984, s. 223-238, ed. James D. Faubion, Penguin Books, London 2002. (Orig. 1978)
- WIE "What Is Enlightenment", teoksessa The Foucault Reader, s. 32-50, ed. Paul Rabinow, Pantheon Books, New York 1984. (Orig. 1982)
- TP "Truth and Power", teoksessa The Foucault Reader, s. 51-75, ed. Paul Rabinow, Pantheon Books, New York 1984. (Orig.)

Muut:

- Agamben, Giorgio: Was ist ein Dispositiv?, saks. Andreas Hiepko, Diaphanes, Zürich 2008. (Orig. 2006)
- Alhanen Kai: Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa, Gaudeamus, Helsinki 2007.
- Barbalet, J. M.: "Power and Resistance", The British Journal of Sociology, s. 531-548, no.4 1985.
- Baudillard, Jean: Forget Foucault, Semiotext(e), New York 1987.
- Brenner, Neil: Foucault's New Functionalism, Theory and Society, s. 679-709, no.5 1994.
- Bussolini, Jeffrey: "What is a Dispositive", Foucault Studies s. 85-107, no.10 2010.
- Davidson, Arnold I.: "Introduction", teoksessa Society Must Be Defended, Lectures at The Collège de France 1975-76, xv- xxiii, ed. Mauro Bertani & Alessandro Fontana, engl. David Macey, Picador, New York 2003. (Orig. 1997)
- Dreyfus, Hubert L. & Rabinow, Paul: Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. The University of Chicago Press 1983.
- Deleuze, Gilles: "What is a dispositif?" Teoksessa Michel Foucault, Philosopher, 159–166. engl. Timothy Armstrong, Harvester Wheatsheaf, New York 1992.
- Fraser, Nancy: "Michel Foucault: A 'Young Conservative'?", s. 165-

184, no.1 1984.

- Goffman, Erving: Asylums: Essays on The Social Situation of Mental Patients and Other Inmates, Doubleday, New York 1980. (1961)
- Hacking, Ian: Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?, suom. Inkeri Koskinen, Vastapaino, Tallinna 2009. (Orig. 1999)
- Helén, Ilpo: ”Elämä seksuaalisuudessa”, jälkisanat (s. 495-512) teoksessa Seksuaalisuuden historia, Tiedontahto, Nautintojen käyttö, Huoli itsestä, suom. Kaisa Sivenius, Gaudeamus, Tampere 1999.
- Kelly, Michael (ed.): Critique and Power, Recasting the Foucault/Habermas Debate, MIT, Cambridge 1994.
- Kuhn, Thomas S.: Tieteellisten vallankumousten rakenne, suom. Kimmo Pietiläinen, Art House, Juva 1994. (Orig. 1962)
- Kusch Martin: Tiedon kentät ja kerrostumat, Michel Foucault'n tieteentutkimuksen lähtökohdat. Suomentanut Heini Hakosalo. Pohjoinen, Oulu 1993.
- Merton, Robert: Social Theory and Social Structure, 1968 Enlarged Edition, The Free Press, New York 1968 (orig. 1949).
- Merton, Robert: ”The Unanticipated Consequences of Social Action”, s. 145-155 teoksessa Sociological Ambivalence and Other Essays, The Free Press, New York 1976.
- Ojakangas, Mika: ”Genealogiasta”. Tiede & edistys 17/4/1992, 283–296.

Pietikäinen, Petteri (toim.) :

Valta Suomessa, Gaudeamus, Tallinna 2010.

Rabinow, Paul: ”An Introduction to Foucault’s Thought”, Teoksessa
The Foucault Reader, 3–29, ed. Paul Rabinow,
PantheonBooks, NewYork 1984.

Taylor Charles: "Foucault on Freedom and Truth", Political Theory
1984/12: s.152-83.

Wittgenstein, Ludwig:

Filosofia Tutkimuksia, suom. Heikki Nyman, WSOY,
Juva 1981.

Nettiviitteet:

Pyyhäinen, Olli: Dispositiivin käsite, arkeologiasta genealoggiaan

<http://users.utu.fi/juanvu/foucault/pyyhainen01.pdf>

tarkistettu 10.1.2011.

Peltonen Matti: Foucault'n metodologisista lähtökohdista

<http://www.valt.helsinki.fi/yleope/kvali/kvali5.htm>

tarkistettu 10.1.2011.

Ylikoski, Petri: Onko valta dispositiivikäsite?

<http://www.helsinki.fi/~pylikosk/opetus/valta/valtadispo.html>

tarkistettu 11.1.2011.

Sanakirjat:

Le Nouveau Petit Robert, Dictionnaire Alphabétique et Analogique de la Langue
Française, Josette Rey-Debove et Alain Rey, Dictionnaires Le Robert, Paris 1993 (1967)

Grand Larousse, de la langue française, en six volumes, CIR-EYR, Guilbert, Lagane,
Niobey, Librairie LAROUSSE, Paris 1972

Latinalais-suomalainen sanakirja, toim. Adolf V. Streng, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), Helsinki 1997 (Orig. 1933)